Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
ISAR, NICOLAE
Istoria modernă a românilor / Nicolae Isar. - Ed. a 2-a. -Bucureşti, Editura Fundaţiei *România de Mâine,* 2005 192 p.; 20,5 cm
ISBN 973-725-239-X (general) **Partea 2:** 1848-1878. - 2005 - ISBN 973-725-240-3

94(498)" 1848/1878"

© Editura Fundaţiei *România de Mâine,* 2005

Redactor: Andreea DINU
Tehnoredactor: Marcela OLARU
Coperta: Stan BARON

Bun de tipar: 11.03.2005; Coli tipar: 12
Format: 16/61x86

Splaiul Independenţei, Nr. 313, Bucureşti, S. 6, O. P. 83
Tel./Fax.: 410 43 80; www.spiruharet.ro
e-mail: contactfâkdituraromaniademaine.ro

UNIVERSITATEA *SPIRU HARET*

***Prof.univ. dr.* NICOLAE ISAR**

ISTORIA MODERNĂ A ROMANILOR

PARTEA a II-a: 1848-1878

Ediţia a Il-a

EDITURA FUNDAŢIEI *ROMÂNIA DE MÂINE*

Bucureşti, 2005

CUPRINS

ARGUMENT 7

I. Principatele Române după Revoluţia de la 1848; înfăptuirea statului naţional 9

1. Principatele Române sub regimul Convenţiei de la Balta-Liman; domniile lui Barbu Ştirbei şi Grigore Al.Ghica 9
2. Emigraţia română şi opera ei de propagandă în Occident în anii 1848-1852 14
3. Românii şi războiul Crimeii 21
4. Problema Unirii Principatelor în dezbaterile diplomaţiei europene (1855-1856) 26
5. Organizarea luptei interne pentru Unire şi însemnătatea Adunărilor ad-hoc 30
6. Conferinţa de pace de la Paris; conţinutul şi însemnătatea Convenţiei din august 1858 35
7. Dubla alegere ca Domnitor a lui Al.I.Cuza- actul decisiv al Unirii Principatelor 41

II. **Domnia lui Alexandru I. Cuza 46**

1. începutul domniei lui Al.I.Cuza şi lupta pentru desăvârşirea Unirii (1859-1862) 46
2. Lupta pentru realizarea pe cale constituţională a reformelor şi constituirea „monstruoasei coaliţii" (ianuarie 1862 - mai 1864) 43
3. Lovitura de stat din mai 1864 şi elaborarea Statutului Dezvoltător al Convenţiei de la Paris 57
4. Domnia autoritară şi noua serie de reforme 63
5. Politica externă a lui Al.I.Cuza 66
6. Sfârşitul şi însemnătatea domniei lui Al.I.Cuza 71

III. Edificarea regimului monarhiei constituţionale în România (1866-1876) **77**

1. împrejurările alegerii ca Domn a lui Carol I 77
2. Elaborarea, conţinutul şi însemnătatea Constituţiei din 1866 ... 80
3. începutul domniei lui Carol I şi viaţa politică (l866-1876) 88

IV. Cucerirea Independenţei de stat şi consecinţele sale (1877-1878) 92

1. Premisele declarării Independenţei şi declanşării Războiului 92
2. Desfăşurarea Războiului de Independenţă şi urmările sale 98
3. Poziţia României în cadru! conferinţelor de pace de la San-Stefano şi Berlin 100
4. însemnătatea şi urmările Războiului de Independenţă 103

V. Situaţia românilor din Transilvania, Bucovina, Basarabia şi din dreapta Dunării în perioada 1849-1878 ..... *\QJ*

1. Românii din Transilvania şi Banat..... 107
2. Situaţia românilor din Bucovina 117
3. Situaţia românilor din Basarabia 119
4. Situaţia românilor din Dobrogea 121
5. Românii din dreapta Dunării 123

VI. Viaţa social-economică **126**

1. Evoluţia structurilor sociale 126
2. Viaţa economică 129

VII. Evoluţia culturii ..... **]42**

1. Şcoala şi Biserica 142
2. Presa română..... 155
3. Viaţa ştiinţifică 157
4. Dezvoltarea literaturii şi mişcarea teatrală 161
5. Arta 163

Bibliografie 167

ARGUMENT

Volumul de faţă vine în completarea primei părţi a cursului având ca obiect perioada 1784-1848, apărută în aceeaşi editură în anul 2001.

Perioada care urmează Revoluţiei din 1848-1849, până la 1878, încorporând momente şi aspecte esenţiale în procesul constituirii României moderne - Unirea Principatelor, reformele modernizatoare ale Domnitorului Al. I. Cuza, elaborarea Constituţiei din 1866 şi instaurarea regimului monarhiei constituţionale, în sfârşit, Războiul de Independenţă din 1877-1878 - se constituie, fără îndoială, într-una dintre cele mai importante etape în istoria naţională a românilor.

Cum era firesc, ea a făcut obiectul unor numeroase preocupări, în istoriografia română şi străină, dar memoria acestor importante înfăptuiri istorice, pe care le cuprinde, se cere mereu împrospătată.

Ţinând seama de destinaţia didactică a lucrării, am avut în vedere elaborarea unui aparat critic simplificat, făcând trimiteri numai în cazul citatelor sau al referinţelor speciale la anumiţi autori sau anumite izvoare.

în schimb, la sfârşit, am indicat o bibliografie mai amplă decât în mod obişnuit presupune un curs destinat studenţilor. Procedând astfel, intenţia noastră a fost de a oferi tinerilor studioşi posibilitatea unei orientări sistematice asupra surselor de documentare şi informare, în perspectiva iniţierii lor ştiinţifice, pentru alegerea unor subiecte în vederea dezbaterilor din seminarii sau, eventual, în final, pentru alegerea subiectelor de diplomă în domeniul istoriei moderne a românilor, privind în mod special perioada dintre 1848 şi 1878.

Cât priveşte interesul major al problematicii acestui volum, vizând edificarea statului român modern şi realizarea independenţei sale, apreciem că el este actual şi trebuie să rămână mereu actual, câtă vreme, într-o Europă unită, spre care aspirăm - aşa cum s-a spus adesea în ultima vreme — este normal să rămânem noi înşine, cu trecutul nostru istoric, cu năzuinţele înaintaşilor noştri, cu propria noastră memorie istorică.

Autorul

I. PRINCIPATELE ROMANE DUPĂ REVOLUŢIA DE LA 1848; ÎNFĂPTUIREA STATULUI NATIONAL

l. Principatele Române sub regimul Convenţiei de la Balta-Liman; domniile lui Barbu Ştirbei şi Grigore Al. Ghica

1.1. După dubla intervenţie armată străină, în Principatele Române dunărene a fost restabilit, odată cu protectoratul rus, regimul regulamentar. Deocamdată, în Moldova, Miliai! Sturdza şi-a continuat domnia, în timp ce în Ţara Românească era numit caimacan, marele boier reacţionar Constantin Cantacuzino, preferatul autorităţilor ruse dinainte de intervenţie. Conducerea provizorie a Principatelor, ca şi relaţiile incerte dintre cele două puteri, au durat până în primăvara anului 1849, când, Ia 19 aprilie/1 mai, se încheie Convenţia de la Balta-Liman dintre cele două puteri[1].

Cu cele 7 puncte ale sale, textul Convenţiei aducea importante modificări, în sens negativ, în evoluţia statutului politic internaţional al Principatelor, precum şi în sfera organizării lor interne. Astfel, se prevedeau: - numirea Domnilor de către Poartă, pe timp de 7 ani, cu avizul Rusiei, fiind anulate astfel principiul domniei pe viaţă şi principiul alegerii Domnului de către ţară, prin Adunări Obşteşti; - suspendarea Adunărilor Obşteşti ordinare şi extraordinare, ca unele care aduseseră serioase „turburări", şi înlocuirea lor cu Divanuri ad-hoc (Consilii restrânse constituite din cei mai mari boieri); - înfiinţarea de Comisii de revizuire a Regulamentelor Organice, mai ales în domeniul relaţiilor agrare; - numirea de comisari extraordinari ai celor două puteri, pentru

[1] Vezi Ion lonaşcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relaţiile internaţionale ale României în documente (1368-1900),* Bucureşti, 1971, p.325-329.

„consilierea" Domnilor (de fapt, pentru supravegherea lor); - pentru asigurarea ordinei interne, se stipula reorganizarea oştirii pământene; - în sfârşit, se prevedea staţionarea trupelor de ocupaţie ale celor două puteri (fiecare cu câte 25.000 de soldaţi, până la „restabilirea liniştii", apoi, urmând să fie reduse, până la un efectiv de 10.000).

Cum se vede, Convenţia se constituia într-o încălcare gravă a autonomiei politice a Principatelor, pentru care clasa politică dusese lupta de-a lungul timpului; cât priveşte amendarea regimului regulamentar, prin proiectatele Comisii de revizie, ea nu atingea esenţa sistemului.

l .2. Din fericire pentru ţară, dintre marii boieri din rândul cărora obligatoriu urmau să fie recrutaţi, cei doi Domni, Grigore Al. Ghica, în Moldova şi Barbu Ştirbei, în Ţara Românească, erau dintre cei mai dotaţi pentru aceste înalte demnităţi, în cadrul limitat al atribuţiilor care le erau conferite şi în situaţia externă extrem de precară a Principatelor, se poate spune că ei au încercat - şi au reuşit, în parte - să ducă mai departe Principatele Române pe linia dezvoltării social-economice şi a dotării lor cu instituţii corespunzătoare acestei dezvoltări. Mai mult, unul dintre ei, Domnul Moldovei, în plan politic s-a dovedit a fi un premergător al Unirii.

Sub presiunea trupelor de ocupaţie, în faza de început a domniei, lor li se impunea continuarea măsurilor de represiune, din lunile precedente, îndreptate împotriva participanţilor la revoluţie, şi este uşor de înţeles că acestea au fost mai aprige în Ţara Românească unde, spre deosebire de Moldova, se desfăşurare o adevărată revoluţie, în aprilie 1849, se constituia la Bucureşti o înaltă Curte Criminalicească pentru judecarea şi condamnarea numeroşilor deţinuţi, arestaţi anterior pentru participarea la revoluţie, iar câteva luni mai târziu, în iulie, un nou finnan al sultanului interzicea intrarea în ţară a unui număr apreciabil de revoluţionari emigraţi (ei căpătând acum statutul de exilaţi).

Or, în privinţa atitudinii faţă de exilaţii de la 1848, între cei doi Domni, cum se ştie, a fost o deosebire: în timp ce, în Moldova, Grigore Al. Ghica admite revenirea în ţară a exilaţilor, unora dintre ei oferindu-le chiar înalte funcţii publice (cum a fost cazul lui M. Kogălniceanu), Barbu Ştirbei, în Ţara Românească, obligat şi de exigenţele mai apăsătoare ale celor două puteri, va refuza revenirea în ţară a exilaţilor, revoluţionarii munteni urmând a constitui grosul emigraţiei de la 1848.

Vizibil mai receptiv la aspiraţiile timpului, cu evidente opţiuni liberale, şi cu un spirit patriotic remarcabil. Grigore Al. Ghica va recurge la iniţiative şi măsuri inteligente în direcţia asigurării unui statut de autonomie pentru Moldova, iar în raport de împrejurări va avea interesante iniţiative pe linia pregătirii Unirii, mai ales încurajând şi lăsând liberă mişcarea unionistă. Şi în această privinţă, Barbu Ştirbei s-a manifestat mult mai precaut, a dovedit un veritabil simţ de conservare pe linia intereselor sale, precum şi ale categoriei marilor boieri din rândul cărora făcea parte.

Altfel, în planul politicii interne, de modernizare a instituţiilor şi de dezvoltare social-economică, măsurile celor doi Domni au fost aproape similare; faptul este explicabil, ţinând seama de tradiţia unei dezvoltări pe principii identice conturată în perioada anterioară. Este vorba de măsuri adoptate de cei doi mai ales în prima parte a domniei, până în 1853, deoarece, după declanşarea războiului Crimeii, odată cu noua ocupaţie rusească, pentru aproape un an (octombrie 1853 - septembrie 1854), ei îşi părăsesc scaunele, refugiindu-se la Viena, de unde vor reveni după evacuarea trupelor ruse, pentru a domni încă doi ani (septembrie 1854 -iulie 1856), astfel, cu amintita întrerupere, ducându-şi mandatul de şapte ani până la capăt.

în primul rând, merite apreciabile revin celor doi Domni *în privinţa organizării armatei naţionale,* pe linia prevederii din Convenţia de la Balta-Liman. Cum am văzut, se stipulase aici reorganizarea armatei pământene, pentru asigurarea „ordinei interne", dar în ochii autorităţilor ruse de ocupaţie, după evenimentele de la 1848, această armată era destinată a preîntâmpina orice alte mişcări revoluţionare. Or, este meritul celor doi Domni de a depăşi spiritul acestei prevederi, conferind, cât de cât, o altă perspectivă reorganizării oştirilor pământene. Astfel, Barbu Ştirbei a înfiinţat o şcoală militară pentru ofiţeri, a luat măsuri de reorganizare a corpurilor de grăniceri şi dorobanţi (jandarmi), a unităţilor de pompieri, precum şi de creştere a efectivelor acestora. Măsuri similare în privinţa creşterii efectivelor, mai ales a unităţilor grănicereşti, a adoptat în Moldova, Grigore Ghica.

Un alt domeniu important care a preocupat pe cei doi Domni a fost acela *al învăţământului,* în primul rând, contrar spiritului pe care îl presupunea restabilirea regimului regulamentar, reformele din 1847 ale foştilor Domni, Gh. Bibescu şi M. Studza, rămâneau definitiv anulate şi

principiile lor contestate; şi Barbu Ştirbei şi Grigore Ghica, prin reformele lor, au restabilit locul limbii române ca limbă de predare pe toate treptele de învăţământ.

în Ţara Românească, în spiritul opiniei care acuza participarea învăţătorilor săteşti la revoluţie, Barbu Ştirbei a lăsat închise miile de şcoli săteşti înfiinţate în deceniul premergător Revoluţiei (acestea urmând a fi redeschise abia în 1857); în schimb, el a luat măsuri de reorganizare a învăţământului secundar, de înfiinţare a unor şcoli cu profil real, cerute de nevoile societăţii. Pe baza numitei *Noua programă de învăţături,* din 1850, în anul următor se reluau, pe baze lărgite, cursurile centrului şcolar de la „Sf. Sava", apoi se înfiinţau, din dispoziţiile Domnului, o şcoală de agricultură la Pantelimon (1853), o şcoală de arte şi meserii (1855) ş.a. (acestora adăugându-li-se, cum am văzut mai sus, o şcoală militară).

în Moldova, pe linia interesului manifestat de Domn, în 1850, a fost elaborată o importantă legiuire şcolară, *Aşezământul pentru reorganizarea învăţăturilor publice* (elaborată de o Comisie cu nume binecunoscute: V. Alecsandri, M. Kogălniceanu ş.a.). Este legiuirea care proclamă, pentru prima dată în legislaţia şcolară românească, principiul modern al gratuităţii învăţământului primar, deşi în condiţiile financiare date, nu putea fi vorba de aplicarea propriu-zisă a acestui principiu (sub Grigore Al. Ghica punându-se pentru început problema înfiinţării, pe cheltuiala statului, numai a unui număr redus de şcoli săteşti, câte una în fiecare ocol, deci, cu aproximaţie, un număr de peste 60). Pe linia prevederilor acestui aşezământ, prin grija Domnului, s-au adoptat şi alte măsuri, privind înfiinţarea unor gimnazii orăşeneşti, a unor şcoli de fete, a unor şcoli reale ş.a. Totodată, aşa cum s-a întâmplat la Bucureşti în cadrul Colegiului „Sf. Sava", în perspectiva profilării în cadrul liceului din laşi a unor specializări destinate a se transforma peste ani în facultăţi, deocamdată, au fost aduşi aici şi numiţi, cu avizul Domnului, în posturi de profesori, cunoscuţii cărturari ardeleni Simion Bărnuţiu, August Tr. Laurian, Al. P. Ilarian, care vor avea o contribuţie importantă la organizarea învăţământului, precum şi la afirmarea spiritului naţional în Moldova.

Măsuri importante au luat cei doi Domni în *domeniul modernizării administraţiei şi în plan edilitar-urbanistic,* cum au fost cele privind reorganizarea poştelor, reglementarea situaţiei funcţionarilor publici, amenajarea drumurilor şi asigurarea serviciilor de transport, ridicarea

unor importante edificii orăşeneşti şi amenajarea unor zone de agrement (de pildă, la Iaşi, ridicarea cazărmii şi amenajarea grădinii Copou, la Bucureşti, ridicarea clădirii Teatrului Naţional şi finalizarea amenajării grădinilor Cişmigiu şi Cotroceni).

In *domeniul justiţiei,* în primul rând, din grija Domnitorului Barbu Ştirbei s-a tipărit, în 1851, *Condica criminalicească şi de procedură,* pusă în aplicare în ianuarie 1852; aceasta era un cod penal a cărui elaborare începuse în Ţara Românească înainte de 1848, încă din vremea domniei lui Alexandru D. Ghica (este desemnat de specialişti, de fapt, sub titulatura ,CoduI Ghica-Ştirbe i). Cum finalizarea elaborării se realiza în atmosfera post-revoluţionară, el stipula pedeapsa cu moartea şi o serie de alte pedepse, contrazicând spiritul modern (pedeapsa cu bătaia, cu ocna etc.), precum şi acordarea acestor pedepse în raport cu rangurile boiereşti; deşi lucrarea avea ca model codul penal francez, aceste deficienţe aveau să stârnească critici virulente din partea unui spirit liberal ca Cezar Boliac, aflat în exil (vezi „Republica română", nr. l. Paris, 1851).

Şi Domnul Moldovei a avut iniţiativa elaborării unui cod penal, lucrarea Comisiei numită în acest scop nefinalizându-se, însă, în răstimpul anilor săi de domnie.

In sfârşit, pe linia măsurilor similare întreprinse în cele două ţări, din faza de început a celor două domnii, s-au înscris *aşezămintele agrare,* promulgate în aprilie 1851, ele fiind menite să reglementeze relaţiile între proprietari şi ţăran[1'] să înlăture o serie de abuzuri în sfera acestor relaţii. Prin conţinutul lor, aceste legiuiri agrare, aşa cum s-a demonstrat în istoriografia română, s-au înscris pe linia tendinţei de rezolvare a problemei agrare în spiritul intereselor proprietarilor de pământ, adică ţăranii clăcaşi pot scăpa, prin răscumpărare, de servitutile faţă de boieri, putându-se muta de pe moşii, dar acestea rămân în proprietatea deplină a boierilor, transformate în proprietăţi de tip capitalist. Tocmai de aceea, prin soluţiile preconizate, ele nu vor marca o schimbare reală în viaţa ţărănimii şi nici în sfera relaţiilor agrare.

2. Emigraţia română şi opera ei de propagandă în Occident în anii 1848-1852

2.1. După dubla intervenţie militară străină în Principatele dunărene, o bună parte a fruntaşilor revoluţionari a luat calea exilului. Din Ţara Românească, în toamna anului 1848, cei care au scăpat de arestare au trecut în Transilvania; câţiva au rămas aici, implicându-se în Revoluţia românilor transilvăneni (C. Boliac, D. Bolintineanu, I. Bălăceanu), alţii s-au îndreptat de la început spre Paris (I. Heliade, Chr. Tell ş.a.).

La Paris se vor aduna, în cele din urmă, cei mai mulţi dintre revoluţionarii munteni şi o bună parte a celor moldoveni; unii se vor stabili, însă, şi în alte centre europene, Viena, Londra, Triest; alţii, în Imperiul Otoman, la Brussa (unde, încă după mişcarea din martie 1848, fuseseră internaţi mai mulţi exilaţi moldoveni), la Constantinopol, Smirna, Chios ş.a. Mulţi dintre fruntaşii revoluţionari figurau pe listele oficiale de exilaţi, alţii au părăsit de bună voie ţara de frica autorităţilor de ocupaţie, dar şi cu intenţia de a continua în străinătate lupta revoluţionară.

în vederea stabilirii de legături cu celelalte emigraţii sau cu cercurile politice oficiale, ei au încercat de la început să se organizeze. Din păcate, succesiv, încercările lor de organizare vor eşua; divergenţele de opinii dintre personalităţi, dar şi vanităţile omeneşti aveau să-şi spună cuvântul; cu deosebire reproşurile reciproce privind eşecul Revoluţiei vor agita intens spiritele.

Au eşuat pe deplin mai ales încercările de organizare, din faza de început a exilului, care vizau formula unei conduceri restrânse a emigraţiei: propunerea lui T. Ghica de alegere a unei conduceri unice în persoana unui muntean şi a unui moldovean (Nicolae Golescu şi Nicolae Ghica-Comăneşti); încercarea fostei Locotenente domneşti de trei persoane (Heliade, Chr. Tell, N. Golescu) de a se impune ca organ de conducere a emigraţiei; proiectul lui N. Bălcescu (din martie 1849, pe când se afla la Constantinopol) de a fi ales Costache Negri drept conducător al emigraţiei[2].

Au reuşit oarecum să prindă viaţă, deşi pentru intervale scurte de timp, o serie de proiecte de organizare vizând conduceri colective. Astfel,

[2] Pentru acestea, vezi N. Bălcescu, *Opere IV. Corespondenţă,* ediţie critică G. Zâne, Bucureşti, 1964, p. 135-142. 14

pe când evenimentele din Transilvania mai continuau, din iniţiativa grupului liberalilor radicali, la Paris, se constituia *Comitetul democratic român* (cu C. A. Rosetti, I. Voinescu II, D. Brătianu şi moldoveanul Vasile Mălinescu); constituit la începutul lunii iunie 1849, acestuia i-a revenit misiunea de a protesta, în numele emigraţiei - implicit, a poporului român - împotriva Convenţiei de la Balta-Liman, care încălca grav, cum am văzut, dreptul de autonomie al Principatelor.

Deplasarea lui N. Bălcescu la Paris în toamna anului 1849, după ce între timp îşi încheiase misiunea de mediere în Transilvania, marca un moment important în eforturile de organizare a emigraţiei; din iniţiativa acestuia, lua fiinţă la Paris, în decembrie 1849, *Asociaţia română pentru conducerea emigraţiei,* în frunte cu un comitet, alcătuit din figuri reprezentând atât curentul radical, cât şi curentul moderat din sânul emigraţiei (I. Ghica, Gh. Magheru, C. A. Rosetti şi D. Brătianu).

In sfârşit, o formulă menită să solidarizeze într-o mai mare măsură rândurile emigraţiei, se defineşte în vara anului 1850, în jurul revistei *România viitoare,* când se constituie o *Comisie de propagandă* (compusă din N. Bălcescu, V. Mălinescu şi D. Brătianu), menirea acesteia fiind aceea de a concentra eforturile emigraţiei în direcţia propagandei şi anume, a unei propagande pe linia promovată de această revistă - prima din seria periodicelor colective de exil. De fapt, în istoria emigraţiei române de după 1848, aspectul important al activităţii acesteia a vizat tocmai opera de propagandă pe care ea a efectuat-o în Occident, aceasta în ciuda eşecurilor eforturilor de organizare sub o conducere stabilă, însemnătatea laturii propagandistice în activitatea emigraţiei, era subliniată de N. Bălcescu cu câteva luni înainte de apariţia amintitei reviste, când, referindu-se la divergenţele vizând alegerea unei conduceri unice, într-o scrisoare adresată lui I. Ghica, nota: „Opinia mea e că cu încetul această revistă se va face *şeful ce dorim* (subi, ns., N.I.), adecă că va concentra pe toţi în opinia şi lucrarea sa, şi astfel vom putea dobândi, atât în ţeară, cât şi între emigraţi, o centralizaţie neimposă de nimeni" .

2.2. Revista *România viitoare,* apărută la Paris, în noiembrie 1850 (data consemnată pe foaia de titlu este *septembrie),* stabilea programul de luptă al revoluţionarilor români şi indica dezideratele lor majore: unitatea şi libertatea naţională. Se preconiza, pe de altă parte, tactica de urmat:

Ibidem, p. 248.

alianţa cu celelalte popoare europene, aflate sub jugul dominaţiei străine şi al despotismului, în vederea declanşării unei revoluţii comune. Se publica aici, în nr. l al revistei, sub semnătură colectivă, apelul-program, *Populuhii român,* în care se cerea românilor din ţară să aştepte în linişte, fără a se lăsa antrenaţi în provocări urzite de autorităţi, semnalul declanşării revoluţiei europene („Ceasul sculării populilor şi al biruinţei lor")[4].

Tot aici, după apel, se publică excepţionalul eseu al lui N. Bălcescu, *Mersul revoluţiei în istoria Românilor,* în care cunoscutul doctrinar al revoluţiei de la 1848 dezvoltă ideile programului anunţat -eseu anticipat de excepţionala lui scrisoare din 8 martie 1850, adresată lui A.G. Golescu[5]. Analizând cauzele şi caracterul revoluţiei din 1821 şi 1848, prin comparaţie, el defineşte termenii revoluţiei viitoare, care nu se va limita la dezideratele revoluţiei anterioare, ci „va cere unitatea şi libertatea naţională"; va fi o „revoluţie naţională", având drept deviză „Dreptate, Frăţie, Unitate" (nu numai „Dreptate, Frăţie", ca la 1848). Punând în prim-planul luptei unitatea naţională, el demonstrează că numai după realizarea acesteia se vor putea înfăptui marile reforme sociale interne. Discutând raportul naţionalitate-unitate naţională (naţionalitatea „este sufletul unui popor", iar unitatea naţională, „chezăşuirea libertăţii naţionale"), Bălcescu enunţa ţelul suprem al mişcării patriotice româneşti, în acest sens, scriind: „A crea o naţie! O naţie de fraţi, de cetăţeni liberi, aceasta este, români, sfânta şi marea faptă ce Dumnezeu ne-a încredinţat"[6].

Pe lângă Bălcescu, cu eseul său, îşi aduceau contribuţia la conturarea programului şi alţi fruntaşi ai exilului, cu articolele lor publicate în paginile revistei (Alecu Russo, cu *Cântarea României,* V. Mălinescu, D. Brătianu, C. A. Rosetti, 1. Voinescu II ş.a.).

Problematica acestei cunoscute publicaţii revoluţionare, apărută într-un singur număr, avea să fie îmbogăţită ulterior de alte două publicaţii colective: *Junimea română,* apărută la Paris, în 1851, în două numere, şi *Republica română,* cu două numere, nr. l, apărut la Paris, în 1851 ; nr. 2, la Bruxelles, în 1853.

[4] N. Bălcescu, *Opere. II. Scrieri istorice, politice şi economice. 1848-1852,* ediţie critică şi note de G. Zâne şi Elena G. Zâne, p. 102-103.

Idem, Opere. IV. Corespondenţă, éd. cit., p. 276-284. [6]

Idem, Opere. II, ed.cit., p. 112.

Junimea română, cura sugera, într-un fel, şi titlul ei, semnifica adeziunea tineretului studios de la Paris, din rândul căruia se recrutează autorii articolelor, la programul şi ideile emigraţiei române (Dira. Berindei, G. Creţeanu, Al. Odobescu, D. G. Florescu, G. Lecca ş.a.). în articolul-program, *Scopul nostru,* sub influenţa lui N. Bălcescu, erau inserate, în mod semnificativ, obiectivele programatice ale revistei, inclusiv ale acţiunii studenţilor români, întruniţi la această dată într-o nouă societate, cu acelaşi titlu, şi anume: „1. Război celor apăsători, solidaritate cu cei apăsaţi; 2. Independenţa şi unirea tuturor Românilor; 3. Organizarea adevăratei democraţii" [7].

în numărul 2 al revistei, apărut la un interval de câteva luni, redacţia publica, sub forma unui articol, discursul lui Nicolae Bălcescu prilejuit de împlinirea a trei ani de la Marea Adunare de la Blaj din 3/15 mai, *Mişcarea Românilor din Ardeal la 1848.* Omagiind evenimentul şi spiritul Revoluţiei române din Transilvania, între altele, el ţinea să amintească cu acest prilej că revoluţionarii munteni de la 1848, deşi împrejurările politice nu le permiseseră a pune de la început în programul lor dezideratul unităţii naţionale, nu pierduseră nici un moment din vedere „solidaritatea ce îi leagă cu toate ramurile naţiei române"; ei luptaseră deopotrivă şi pentru „drepturile" moldovenilor, precum şi ale românilor din provinciile aflate sub stăpânire habsburgică; şi chiar în momentul de faţă, adaugă el, referindu-se la activitatea exilaţilor munteni, ei „apără încă înaintea ungurilor şi a Europei întregi drepturile românilor din Ardeal, Banat şi Ungaria".[8] Bălcescu îşi încheia discursul, reprodus în paginile revistei, cu invocarea chemării verbale pe care o ştia autentică, rostită de mulţimea adunată la Blaj, cu trei ani în urmă: „Să ne unim cu Ţeara!"

în cea de a treia importantă publicaţie a exilului românesc, „Republica română", găsim materiale de veritabilă propagandă pentru realizarea idealului unităţii naţionale[9], în primul număr al revistei, din 1851, în articolul-program, intitulat *Republica română,* ca şi în al doilea

[7] C.Bodea, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii,* voi.II, Bucureşti, 1982, p. 1197-1198.

[8] N. Bălcescu, *Opere. Il,* éd. cit., p. 117.

[9] Dan Simonescu, *Din istoria presei româneşti. „Republica română", Paris, 1851 -Bruxelles, 1853,* Bucureşti, 1931, 61 p.

articol al său, din acelaşi număr, *România,* fruntaşul liberal radical, I. C. Brătianu, concepea viitoarea Republică Română - o imagine utopică, desigur, sub raportul organizării politico-sociale - ca o „patrie independentă şi liberă" a tuturor românilor.

în cel de al doilea număr al acestei publicaţii, apărut la Bruxelles, în 1853, între timp în Franţa fiind reinstalat regimul monarhic, de asemenea, găsim o serie de materiale semnificative pentru evoluţia spirituală a unor fruntaşi ai exilului românesc, precum I. C. Brătianu, C. A. Rosetti, Cezar Boliac ş.a. Primul publică aici studiul său, *Naţionalitatea,* în care, făcând ample comentarii asupra genezei conceptului, cheamă la aceeaşi solidaritate naţională. La rândul său, C.A. Rosetti, în masivul său studiu, intitulat *Rusia,* cuprinzând cea mai mare parte a numărului revistei (de proporţiile unui volum), procedează la una dintre cele mai ample şi profunde analize care s-au făcut în epocă asupra regimului despotic din Rusia, încercând să demonstreze inevitabilitatea dispariţiei sale, sub presiunea luptei interne pentru libertate, precum şi a luptei pentru libertate a popoarelor subjugate.

Tot în acest număr al revistei, în articolul intitulat *Unitatea Română,* Cezar Boliac, la rândul său, făcea o amplă pledoarie pentru edificarea statului naţional, pornind de la ideea refacerii vechii Dacii.

Trebuie spus că producţia teoretică a exilului românesc din anii imediat următori revoluţiei de la 1848, nu s-a redus la aceste publicaţii colective, care au constituit, cum se poate observa, în primul rând, opera curentului radical din sânul emigraţiei (este drept, cel mai puternic). Chiar şi unii dintre colaboratorii acestor reviste, separat, au publicat o serie de alte importante lucrări. Este din nou cazul lui N. Bălcescu care publică, anonim, la Paris, în 1850, studiul său de o mare valoare ştiinţifică şi, totodată, propagandistică, *Question économique des Principautés Danubiennes*^, în care amplifică demonstraţia sa privind justeţea împroprietăririi ţăranilor, dând, cum se exprimă însuşi într-o scrisoare, „lovituri de bardă Regulamentului şi boierilor"". Era aceasta opera pe care marele J. Michelet, câţiva ani mai târziu, în *Legendele Nordului,* o

[0] N. Bălcescu, *Opere. Il,* éd. cit., pp. 41-101; vezi aici şi comentariile editorilor, pp. 220-229.

[1] N. Bălcescu, *Opere. IV. Corespondenţă,* éd. cit., p. 298 (scrisoare din 16 mai, adresată lui I. Ghica).

aprecia în mod deosebit, a cărei importanţă, prin intermediul lucrării lui El. Regnault, o releva şi K. Marx.

între fruntaşii liberali radicali trebuie menţionat, din nou, C. A. Rosetti, cu broşurile sale, publicate la Paris: *Apel la oamenii cei liberi,* 1849; *Apel la toate partidele,* 1850; *Epistolele* către Barbu Ştirbei, 1851, 1852ş.a.

Un mare ecou în sânul emigraţiei de la 1848 1-au avut lucrările lui I. Heliade-Rădulescu, personalitate marcantă a exilului românesc, treptat însă tot mai mult izolându-se şi detaşându-se de radicalismul majorităţii exilaţilor (mai ales după ce a părăsit Parisul pentru a se retrage în Turcia), în primul rând, *Memoriile* sale asupra Revoluţiei din Ţara Românească, publicate Ia Paris, în 1851 (titlul corect: *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848 accomplis en Valachie),* supradimensionând rolul propriu jucat în evenimente, în acelaşi timp, contestând meritele radicalilor în revoluţie, ba chiar calomniindu-i în mod grav, au fost de natură să incite spiritele majorităţii exilaţilor români, să stârnească dezbateri şi reacţii de tot felul.

2.3. Pe linia radicalismului promovat de publicaţiile colective, mai sus amintite, s-a înscris colaborarea exilaţilor români cu celelalte emigraţii, adeziunea lor la proiectele - care se vor dovedi utopice - de declanşare a unei noi revoluţii, simultane, a popoarelor asuprite din Europa, în nr. l al *Republicii române,* din 1851, se publica, în fruntea revistei, alături de diversele materiale la care ne-am referit, *Manifestul Comitetului revoluţionar român,* proclamând adeziunea revoluţionarilor români la *Comitetul Central Democratic European,* condus de Giuseppe Mazzini, cu sediul la Londra. Cum se ştie, din conducerea acestui cunoscut organism democratic european - care patrona fabulosul proiect al declanşării unei noi revoluţii europene -, alături de G. Mazzini făceau parte şi alţi fruntaşi ai mişcării democratice europene: francezul Ledru Rôllin, germanul Arnold Ruge, polonezul Albert Darasz ş.a.

Adeziunea revoluţionarilor români fusese gândită şi pregătită anterior, în prealabil, pentru o mai mare credibilitate, în planul relaţiilor cu alte emigraţii, în primăvara anului 1851, fiind restabilit organul de conducere revoluţionară de la 1848 din Ţara Românească, sub titlul *Comitetul revoluţionar român* (sau Comitetul naţional şi revoluţionar român). Totodată, fusese trimis la Londra, ca reprezentant al revoluţionarilor români, Dumitru Brătianu.

Ar fi de menţionat că, sub patronajul Comitetului european, care promova ideea relaţiilor frăţeşti între popoarele asuprite, şi la îndemnul lui G. Mazzini, s-a desfăşurat - în cursul anului 1851 - o serie nouă de tratative între revoluţionarii români şi maghiari, în vederea unei înţelegeri, ca şi la 1849, principalii parteneri ai dialogului fiind N. Bàlcescu şi L. Kossuth (şeful necontestat al emigraţiei maghiare, avându-şi reşedinţa la Kutahia, în Turcia). Desfăşurate în alte condiţii decât sub presiunea unui inevitabil dezastru militar, ca în vara anului 1849, de această dată asemenea tratative au pus şi mai clar în evidenţă poziţiile ireconciliabile ale celor două părţi, atitudinea lui Kossuth dovedindu-se cât se poate de tranşantă. La memoriul lui Bălcescu din februarie 1851, prin care acesta propunea constituirea unei Federaţii de state independente, având la bază principiul naţionalităţii (români, maghiari, sârbi), la insistenţele lui Mazzini, Kossuth a răspuns, în aprilie 1851, cu un *Expozeu asupra principiilor viitoarei organizări a Ungariei.* Pe linia aceleiaşi orientări a Revoluţiei maghiare de la 1848, fruntaşul maghiar sublinia că Transilvania „face parte din Ungaria şi va rămâne aşa"[12], iar într-o scrisoare din iunie 1851, adresată lui G. Mazzini, cu referire la acelaşi subiect, consemnând constatarea că exilaţii români „doresc Transilvania pentru Daco-România viitoare", el avertiza că la nevoie, în vederea apărării „uniunii" Transilvaniei cu Ungaria, ungurii sunt pregătiţi să renunţe la proiectata revoluţie, în schimb, declanşând un război de exterminare împotriva românilor[13].

Aşa cum se ştie, evoluţia evenimentelor a fost cu totul potrivnică proiectului declanşării unei noi revoluţii europene. In primul rând, lovitura de stat a lui Ludovik Napoleon, din decembrie 1851, urmată de instaurarea regimului imperial în Franţa, a dat o puternică lovitură acestui proiect, potolind entuziasmul patrioţilor exilaţi. Apoi, odată cu declanşarea războiului Crimeii, în 1853, deşi speranţa - utopică - într-o nouă revoluţie europeană nu dispare cu totul, mersul evenimentelor a impus o serie de alte orientări vizând realizarea idealurilor de unitate şi libertate naţională.

[12] Al. Marcu, *Conspiratori şi conspiraţii în vremea renaşterii politice a Românilor. 1848-1877,* Bucureşti, 1930, p. 38.

' *Ibidem,* p. 43-44.

Moartea lui N. Bălcescu în noiembrie 1852, la Palermo, în Italia, survenea într-un moment menit parcă să sublinieze, odată cu trecerea din viaţă a marelui democrat, dispariţia speranţelor exilaţilor români într-o nouă revoluţie europeană.

3. Românii şi războiul Crimeii

3.1. Războiul Crimeii (1853-1856) a marcat una dintre cele mai importante etape în evoluţia crizei orientale, început ca un război ruso-turc, prin intervenţia puterilor occidentale, survenită în spiritul timpului, el s-a transformat rapid într-un război european care avea să se încheie cu importante consecinţe pentru o bună parte a popoarelor europene.

O dată cu izbucnirea lui, speranţele revoluţionarilor români s-au întors pe linia orientării politice de la 1848; de la început, ei au văzut în el războiul mult dorit împotriva Rusiei, în care ţările civilizate europene să fie alături de Imperiul Otoman şi în care, alături de puterile aliate, românii să-şi aducă contribuţia la propria lor emancipare politică. Trebuie subliniat că, deşi revoluţia din Principate fusese înfrântă, inclusiv prin intervenţia trupelor turceşti, alături de cele ruse, nu dispăruse cu totul speranţa românilor într-un război alături de Turcia împotriva Rusiei, care să se transforme într-un război al Europei civilizate împotriva Rusiei lui Nicolae I, stopând expansionismul acesteia şi pericolul anexiunii. In anii care se scurseseră de la revoluţie, o asemenea speranţă fusese întreţinută cu deosebire de către fruntaşii exilului, stabiliţi în Turcia (I. Heliade-Rădulescu, I. Ghica, Chr. Tell ş.a.).

Războiul, ca atâtea alte războaie din trecut declanşate împotriva Turciei, a început, în iunie 1853, cu ocuparea Principatelor de către trupele ruse, urinată la câteva luni, cum am menţionat mai sus, de retragerea celor doi Domni la Viena. Odată cu ocupaţia rusă, administraţia Principatelor este preluată de autorităţile militare ruse, ca preşedinte al Divanurilor fiind numit generalul Budberg, iar ca preşedinţi ai Sfaturilor administrative (guvernelor), la Bucureşti, consulul general Halcinski, iar la Iaşi, generalul Urusov.

3.2. în timp ce Principatele intrau sub o nouă ocupaţie rusă, se desfăşoară pe mai multe planuri iniţiativele revoluţionarilor exilaţi de a participa la război, alături de Turcia, pentru înlăturarea trupelor ruse din ţară. Unii au considerat că trebuie să se acţioneze numai cu aprobarea

Porţii, în acest sens propunând acesteia oferte de colaborare cu formaţiuni militare proprii; alţii, din gruparea radicalilor, sperau că, în paralel cu acţiunea de colaborare militară cu Poarta, trebuia să se ajungă la o insurecţionare a Principatelor în spirit revoluţionar, ţinând seama de starea de nemulţumiri din ţară - mai ales a ţărănimii - provocată de ocupaţia trupelor ruse.

în orice caz, din toamna anului 1853, majoritatea revoluţionarilor exilaţi se îndreaptă spre Constantinopol, urmând a se edifica aici asupra celei mai bune soluţii de acţiune. Alţii, mai puţini la număr, s-au îndreptat direct spre graniţe, pregătindu-se pentru a intra în ţară, unii dintre ei reuşind chiar să pătrundă în ţară (loniţă Magheru, I. I. Filipescu, Gr. loranu, N. Apolonie). Deoarece în numeroase sate agitaţiile ţărăneşti erau în plină desfăşurare, mai ales în judeţele Dolj şi Mehedinţi, unul dintre cei intraţi în ţară, I. Magheru, nepotul generalului, pe turla bisericii din Gârla Mare a ridicat steagul insurecţiei şi a dat citire unei proclamaţii revoluţionare. Era o acţiune pripită, căci o insurecţie generală în condiţiile date nu era posibilă, iar răscoalele ţărăneşti (având în frunte, între alţii, pe Gh. Scurtulescu, fostul deputat-ţăran în Comisia Proprietăţii de la 1848) au fost reprimate cu duritate de trupele de ocupaţie.

Mai relevantă pentru atitudinea exilaţilor de la 1848, în privinţa folosirii acestui context, a fost încercarea lor de colaborare militară cu Poarta (în consens cu orientarea de la 1848).

într-o primă fază, după modelul oferit de emigranţii maghiari şi polonezi, care organizaseră legiuni proprii pentru participarea la război împotriva Rusiei, patrioţii români aflaţi în Turcia au luat iniţiativa constituirii unei legiuni române care să participe în nume propriu la război. A fost elaborat proiectul de organizare a acestei legiuni, ea urmând a fi condusă de generalul Christian Tell, având ca locţiitor pe colonelul Nicolae Pleşoianu; împreună cu alţi exilaţi de formaţie militară, care urmau să fie comandanţi de batalioane, aceştia s-au deplasat la Şumla, unde se afla Omer-paşa, comandantul armatei turceşti de pe linia Dunării.

Proiectul căpăta adeziune, la începutul anului 1854, numeroşi exilaţi îndreptându-se spre Şumla pentru a se înrola; fusese conceput chiar un *Apel către români,* semnat de Omer-paşa şi Chr. Tell, chemându-i la luptă pentru „autonomie", pentru „a elibera patria şi a cuceri dreptul comun", dar acest apel nu va fi lansat, între timp, Poarta hotărându-se să

respingă oferta, în februarie 1854, Tell şi ceilalţi ofiţeri primind din partea lui Omer-paşa invitaţia de a părăsi Şumla.

Interes deosebit a stârnit în rândurile patrioţilor români şi un al doilea proiect de colaborare militară cu Poarta, având în frunte pe generalul Gh. Magheru, cunoscutul fruntaş revoluţionar, venit de la Viena la Constantinopol, la începutul anului 1854, hotărât să-şi ofere serviciile Porţii. Generalul, binecunoscut autorităţilor turceşti şi apreciat pentru calităţile lui militare, într-un memoriu adresat Porţii, se angaja să ridice în ţară o oaste românească de până la 120.000 de oameni, care să lupte sub comanda sa pentru înlăturarea trupelor ruse; în acest scop, generalul urma să fie numit de Poartă „guvernator civil şi militar peste toată România".

Ştim că, în răstimp de câteva luni, generalul a aşteptat din partea autorităţilor turceşti firmanul cu această numire, dar în cele din urmă, şi în acest caz autorităţile s-au răzgândit, nerespectându-şi promisiunile spre dezamăgirea profundă a exilaţilor români şi a intensificării dezbaterilor din rândurile lor. Motivele erau clare: între timp, se desfaşuraseră tratativele cu Austria, în vederea intrării trupelor austriece în ţară, în acest sens, încheindu-se, la 2/14 iunie, Convenţia de la Boiagi-Kioi dintre cele două puteri.

Evident, participarea românilor cu formaţiuni militare proprii la acest război presupunea recunoaşterea unor drepturi la sfârşit şi, în acest caz, turcii au preferat, în cele din urmă, a se înţelege cu Austria decât să rişte, în perspectivă, pierderea suzeranităţii asupra Principatelor.

In baza amintitei Convenţii, în august 1854, au intrat în ţară trupele turceşti conduse de Omer-paşa, acesta pătrunzând în Bucureşti la 10/22 august, peste câteva zile intrând în Capitală trupele austriece, aflate sub comanda generalului Coronini. Deoarece, între timp, intraseră în acţiune, alături de Turcia, şi cele două mari puteri, Franţa şi Anglia, iar Rusia era ameninţată pe mai multe fronturi, trupele ruse se retrag, fără a opune rezistenţă; de asemenea, ulterior, teritoriul Principatelor fiind degajat de trupele ruse, se retrag din Principate şi trupele turceşti (din Ţara Românească, până în decembrie 1854, din Moldova, până în septembrie 1855), Principatele dunărene rămânând sub ocupaţia militară exclusivă a Austriei, care avea să dureze până în 1857. Pe de altă parte, după înlăturarea trupelor ruse, cum am văzut deja, cei doi Domni, B. Ştirbei şi Grigore Al. Ghica, revin în ţară, continuându-şi domniile, pe o scurtă durată, până la sfârşitul mandatului de 7 ani.

3.3. O dată cu noua situaţie creată şi eşecul ofertelor de colaborare militară cu Poarta (altfel, individual, încadrându-se în unităţile militare turceşti, ofertanţii erau acceptaţi cu bunăvoinţă!), pe primul plan al luptei se va situa efortul de a atrage cercurile politico-diplomatice din Occident şi simpatia opiniei publice occidentale în sprijinul deziderateior româneşti, în acest context, pe măsura desfăşurării războiului şi profilarea sfârşitului său. cu victoria aliaţilor, toate străduinţele patrioţilor români s-au concentrat asupra propagandei unioniste.

Acţiunea de propagandă în Occident este complexă şi va avea rezultate. Se publică numeroase broşuri, informând opinia publică europeană asupra năzuinţelor de emancipare din Principate, se redactează memorii de tot felul, unele publicate, altele rămânând în manuscris, adresate unor personalităţi politice sau diplomatice ale timpului, solicitând intervenţia lor în sprijinul românilor.

Remarcabilă a fost seria de broşuri aparţinând exilaţilor de la 1848, care promovează ideea Unirii Principatelor, începând cu broşura lui I. Ghica, *Dernière occupation des Principautés Danubiennes,* numărul acestora este în creştere, pe măsură ce se apropie sfârşitul războiului şi Congresul de pace. Dimitrie Bolintineanu *(Les Principautés Roumaines,* Paris, 1854), Cezar Boliac *(Mémoires pour servir à l'histoire de la Roumanie,* Paris, 1856), D. Brătianu, Al. G. Golescu şi mulţi alţii îşi completează cu asemenea lucrări opera de exil, aducându-şi contribuţia şi pe această cale la realizarea dezideratului unităţii naţionale.

Deosebit de importante se vor dovedi în aceşti ani legăturile stabilite - unele vechi - cu figuri de seamă ale publicisticii şi mişcării democratice franceze. Scrierile şi poziţiile acestora, în sprijinul românilor, vor aduce un mare serviciu cauzei Unirii Principatelor. Cunoscuţi prieteni ai poporului român de la jumătatea secolului al XlX-lea, Saint-Marc Girardin, J. Michelet, Ed. Quinet, A. Ubicini, E. Regnault, P. Bataillard, J. A. Vaillant, Léon Plée ş.a., prin scrierile lor, apărute la momentul potrivit, ca şi prin atitudinile lor, pledează pentru intervenţia Franţei şi a celorlalte puteri occidentale în sprijinul românilor. O scriere precum cea aparţinând lui Edgar Quinet, *Les Roumains,* publicată în cunoscuta „Revue des Deux Mondes", nu întâmplător apărea în ajunul deschiderii Congresului de pace de la Paris. Un alt mare prieten francez al românilor de la jumătatea secolului al XlX-lea, Saint-Mare Girardin, a urmărit pas cu pas evoluţia cauzei române în Occident încă din faza de început a

războiului Crimeii, într-una dintre cele mai prestigioase publicaţii franceze, „Journal de Débats", la momentul oportun, prin numeroasele sale articole, luând poziţii favorabile aspiraţiilor româneşti, aceste articole fiind preluate în mod constant - prin traducere - de către gazetele unioniste din Principate şi folosite ca argumente în lupta pentru Unire[14].

Numeroase şi prestigioase *gazete* din Occident publică articole, uneori în serie, despre situaţia din Principate şi cauza Unirii lor ca problemă politică majoră interesând Europa.

Punctul de vedere al publicisticii occidentale - implicit al opiniei publice occidentale - era acela că sfârşitul Războiului trebuia să aducă o reală îmbunătăţire a soartei popoarelor din Imperiul Otoman (sau aflate sub suzeranitatea otomană), prin transformarea acestui imperiu într-o confederaţie de state cvasi-independente, cointeresate să se constituie într-o stavilă în faţa expansiunii Rusiei, în acest context atribuindu-se un rol deosebit de important înfăptuirii statului naţional român.

în efortul de influenţare a cercurilor politice şi diplomatice europene, pe linia dezideratelor româneşti, un rol important îl vor avea întâmpinările directe ale fruntaşilor emigraţiei române pe lângă o serie de mari personalităţi ale timpului - Napoleon al III-lea, contele Walewski, lorzii Clarendon şi Palmerston ş.a. -, precum şi legăturile personale întreţinute de ei cu alte figuri importante de diplomaţi şi oameni politici (ambasadori străini la Constantinopol, demnitari otomani, consuli străini în Principate, deputaţi în parlamentele occidentale ş.a.).

Pe de altă parte, în ţară, odată cu revenirea celor doi Domni - în septembrie 1854 - pe parcursul celor doi ani până la sfârşitul mandatului lor, constatăm o adaptare a orientării acestora în raport cu problematica Unirii.

în Moldova, Grigore Al. Ghica se afirmă în acest răstimp în mod hotărât ca un adept convins al Unirii Principatelor, ca un „Domn al Unirii", în plan extern, el optează pentru consolidarea legăturilor cu Franţa, în timp ce, pe plan intern, a lăsat deplină libertate publicaţiilor unioniste care începeau să apară („România literară", „Steaua Dunării" ş.a.). A continuat, în acest răstimp, să confere înalte funcţii în stat

[14] Vezi câteva articole ale acestuia, din anii 1854-1855, puţin cunoscute, publicate de noi în volumul *Istoria modernă a Românilor. Edificarea statului naţional (1848-1866)*, Bucureşti, 2002. anexe, IU/1-4.

personalităţilor cu vederi unioniste şi liberale, după cum a continuat politica de reforme din anii anteriori de domnie (desfiinţarea ultimelor categorii de robi, în decembrie 1855, iniţiativa modificării codurilor de legi, operaţiune finalizată cu succes în timpul domniei lui Al. I. Cuza ş.a.).

Un deosebit ecou, în ţară şi în afară, avea să stârnească, la sfârşitul domniei sale, protestul său împotriva actului final al Conferinţei ambasadorilor marilor puteri de la Constantinopol (ianuarie 1856) care, mai ales sub influenţa reprezentantului Angliei, lordul Stratford Canning de Redclife, califica Principatele Române ca parte integrantă a Imperiului Otoman, în cadrul Conferinţei problema Unirii nemaifiind pusă în discuţie.

în ceea ce îl priveşte pe Barbu Ştirbei, în ultimii ani de domnie, urmând linia atitudinii lui de prudenţă, s-a manifestat cu deosebită curtoazie faţă de autorităţile austriece de ocupaţie, în acelaşi timp, adoptând o atitudine de oarecare înţelegere faţă de mişcarea unionistă şi manifestările opiniei publice, în perspectiva unei eventuale noi candidaturi la domnie (rămânând, însă, consecvent pe linia interdicţiei revenirii exilaţilor în ţară). Şi aici, în Ţara Românească, în răstimpul de la sfârşitul războiului Crimeii, apar cu îngăduinţa Domnului o serie de gazete cu profil unionist („Timpul", redactat de R. V. Bosueceanu, „Patria", sub redacţia lui Gr. loranu).

4. Problema Unirii Principatelor în dezbaterile diplomaţiei europene (1855-1856)

4.1. Pentru prima dată problema Unirii Principatelor a intrat în discuţiile diplomaţiei europene cu prilejul Conferinţei preliminare de pace de la Viena (martie-mai 1855), cu participarea reprezentanţilor principalelor mari puteri angajate masiv în conflict: pe lângă Rusia şi Turcia, Franţa, Anglia şi Austria. Conferinţa avea ca obiect precizarea condiţiilor de pace care urinau să fie impuse Rusiei, pornind de la textul Memorandumului englez din decembrie 1854.

în şedinţa Conferinţei din 14/26 martie, propunerea de unire a Principatelor era adusă în dezbateri de către reprezentantul Franţei, François-Adolphe de Bourqueney; anume, se propunea unirea Moldovei şi a Ţării Româneşti sub un principe străin sau român, punându-se în lumină necesitatea transformării noului stat într-o barieră naturală în faţa

unei noi eventuale agresiuni din partea Rusiei'[3]. Cu acest prilej, reprezentantul Rusiei a reacţionat, propunând consultarea prealabilă a populaţiei celor două provincii asupra viitoarei lor organizări, în timp ce delegaţii Turciei şi Austriei s-au opus în mod hotărât propunerii făcută de diplomatul francez. Singurul punct asupra căruia s-a căzut de acord a fost înlăturarea protectoratului rus asupra Principatelor şi înlocuirea lui cu garanţia colectivă a marilor puteri.

Deşi dezbaterea asupra Unirii nu se încheia aici cu o rezolvare favorabilă, lucrările Conferinţei fiind la un moment dat întrerupte, se recunoaşte implicit însemnătatea Unirii Principatelor ca problemă europeană. Deşi aceasta nu va fi reluată în Conferinţa ambasadorilor de la Constantinopol (ianuarie 1856), prin care se continuau lucrările Conferinţei de la Viena, ea urma să intre în dezbaterile Congresului de pace, care urma să aibă loc după încheierea războiului.

4.2. *Congresul de pace de la Paris* (l 3/25 februarie - 18/30 martie 1856), cu participarea celor şapte mari puteri (pe lângă cele cinci de la Viena, Prusia şi Sardinia), la capătul dezbaterilor avea să se încheie cu decizii deosebit de importante pentru soarta Europei, inclusiv a Principatelor Române.

Pentru români, cum am anticipat, deschiderea lucrărilor Congresului coincidea cu momentul maxim al propagandei unioniste în Occident, al amplificării legăturilor cu personalităţi de seamă ale vieţii politice şi culturale din Occident; coincidea cu un moment de viguroasă afirmare a solidarităţii opiniei publice europene cu cauza Unirii Principatelor (manifestată prin gazetele franceze, belgiene, engleze ş.a., precum şi pe alte căi).

Problema Unirii Principatelor este ridicată în dezbateri din nou de către reprezentantul Franţei - de data aceasta, ministrul de externe francez, Alexandre Walewski - în şedinţa din 25 februarie/8 martie, când s-au afirmat poziţiile diferite ale marilor puteri (propunerea viza, de data aceasta, formula Unirii sub un principe străin). Rusia se declară favorabilă Unirii, interesată în dezbinarea foştilor aliaţi; Prusia şi Sardinia sprijină

[15] Pentru textul Memorandumului privind Principatele, anexat Protocolului Conferinţei, vezi *Românii la 1859. Unirea Principatelor Române în conştiinţa europeană. Documente externe,* voi. F, Bucureşti, 1984, P. 52-53.

Unirea ca unele care erau interesate în realizarea propriilor unităţi statale; cu unele ezitări, s-a pronunţat, în această fază a evoluţiei diplomaţiei europene şi Anglia. Pe o poziţie hotărât potrivnică s-au afirmat Turcia şi Austria, prima, alarmată că Unirea Principatelor urma să fie un pas spre independenţă; a doua, alarmată că înfăptuirea unui stat naţional român putea să ofere un model de urmat pentru alte popoare aflate sub stăpânire austriacă şi, în primul rând, un pol de atracţie pentru românii aflaţi sub această stăpânire. Pretextul invocat de aceste două puteri, în susţinerea poziţiei lor, a fost acela că românii nu doresc Unirea, în această situaţie soluţia consultării dorinţelor locuitorilor Principatelor venind de la sine, o decizie finală urmând a fi luată după această operaţiune.

Tratatul de pace din 18/30 martie 1856 cu care s-au încheiat lucrările Congresului, semnat, pe de o parte, de cele şase state învingătoare, pe de alta, de Rusia, a adoptat, deci, hotărâri foarte importante privind statutul politic internaţional al Principatelor, ele marcând o etapă importantă în evoluţia acestuia, totodată, foarte importante în perspectiva viitoarei lor organizări, şi anume:

- Principatele Române rămân în continuare sub suzeranitatea Porţii, dar sub garanţia colectivă a celor şapte mari puteri, desfiinţându-se astfel protectoratul unilateral al Rusiei. Lua sfârşit, astfel, un protectorat al Rusiei care devenise în ultimele decenii un grav pericol pentru existenţa Principatelor şi afirmarea naţiunii române; totodată, în acest context, Turcia era angajată să respecte administraţia independentă a Principatelor, deplina libertate a credinţei, a legislaţiei, comerţului şi navigaţiei; în caz de tulburări interne, Poarta sau oricare altă putere nu putea interveni decât cu aprobarea celorlalte mari puteri garante; totodată, era stipulat dreptul Principatelor de a avea o oştire naţională pentru siguranţa internă şi paza graniţelor.
- Se hotărăşte, pe linia dezbaterilor din Congres, convocarea în Principate de Divanuri ad-hoc (Adunări ad-hoc), pentru exprimarea dorinţei populaţiei asupra Unirii şi altor principii fundamentale de organizare a statului.
- în timp ce alegerea Adunărilor ad-hoc era lăsată sub „grija" Porţii, se instituia la Bucureşti o Comisie europeană, constituită din reprezentanţii celor şapte mari puteri, cu misiunea de informare asupra situaţiei din Principate şi de a face propuneri pentru viitoarea lor organizare; acesteia îi reveneau, totodată, misiunea de a prelua hotărârile

rezultate din dezbaterile Adunărilor ad-hoc şi de a le transmite, împreună cu propriile propuneri, viitoarei Conferinţe a marilor puteri, acesteia aparţinându-i deciziile finale asupra organizării Principatelor.

- Din punct de vedere teritorial, în vederea înlăturării Rusiei de la gurile Dunării, se hotărăşte restituirea pentru Moldova a sudului
Basarabiei (judeţele Cahul, Belgrad şi Ismail), răpit în 1812[16].

- Se hotărăşte reglementarea navigaţiei pe Dunăre şi la gurile ei, precum şi neutralizarea Mării Negre (deci, interdicţia vaselor de război ruseşti); se stipulează principiul libertăţii navigaţiei pe fluviu, pe toată întinderea sa, pentru toate statele. S-a hotărât, totodată, înfiinţarea a două Comisii:

a) *Comisia permanentă a Dunării* (alcătuită din reprezentanţii statelor riverane suverane - Wurtemberg, Bavaria, Austria, Imperiul Otoman - şi din comisarii Principatelor Române şi Serbiei), aceasta având o dublă misiune: de a elabora regulamentele de navigaţie şi poliţie fluvială, pe de o parte, de a efectua lucrările de amenajare pe toată întinderea fluviului, pe de altă parte; b) *Comisia europeană a Dunării,* cu sediul la Galaţi, constituită din reprezentanţii celor şapte mari puteri, care urma să funcţioneze temporar (2 1/2 ani), ea având numai o misiune limitată, anume de a efectua lucrările mai dificile, de la gurile Dunării, pe sectorul de la Isaccea până la vărsarea în Mare. Or, în realitate, se ştie ce va urma: datorită tendinţei Austriei de control asupra întregului fluviu, Comisia permanentă (a statelor riverane) nu va mai lua fiinţă, ulterior, având să se permanentizeze mandatul Comisiei europene, odată cu extinderea jurisdicţiei sale asupra întregului fluviu, o atare situaţie înscriindu-se pe linia intereselor marilor puteri (de a controla, în primul rând, gurile fluviului).

Deşi hotărârile Congresului nu satisfăceau pe deplin speranţele patrioţilor români, odată cu menţinerea suzeranităţii Porţii, „grija" convocării Adunărilor ad-hoc fiind lăsată pe seama acesteia (cu deosebire, această prevedere din urmă stârnind serioase temeri!), ele consacrau problema Unirii Principatelor ca problemă europeană şi lăsau, în acelaşi timp, câmp liber luptei interne pentru Unire.

[16] Pentru acest aspect, lucrarea mai veche a lui Vasile Boerescu, *Codicele român sau Colecţiune de toate legile României,* Bucureşti, 1873, p. 13-14.

5. Organizarea luptei interne pentru Unire şi însemnătatea Adunărilor ad-hoc

5.1. O dată ce hotărârile Congresului de pace de la Paris sunt aduse la cunoştinţa publică, mişcarea unionistă din Principate cunoaşte un remarcabil avânt, ea căpătând un caracter legal şi organizat.

La Iaşi, încă din mai 1856, se constituia societatea „Unirea", apoi un *Comitet central* (devenit ulterior, Comitet electoral al Unirii), care coordonează activitatea comitetelor unioniste constituite în toate ţinuturile[17]. La fel, în Ţara Românească, se constituie un *Comitet central de acţiune,* care conduce mişcarea unionistă din întreaga ţară, iar la începutul anului 1857, ia fiinţă un organ menit să coordoneze mişcarea unionistă cu cea din Moldova, anume *Comitetul central al Unirii.*

în fiecare provincie, adepţii Unirii se constituie în *partidă naţională,* în acest cadru elaborându-se un program, concentrând punctele esenţiale ale mişcării şi care urmau să se afle în centrul dezbaterilor din sânul viitoarelor Adunări ad-hoc: unirea deplină a celor două Principate; autonomia şi neutralitatea lor; Domn străin; guvernare reprezentativă, cu o Adunare legislativă. Acestea erau punctele în jurul cărora se desfăşoară o vie acţiune de propagandă, în care se implică, cu toată fiinţa lor, oameni aparţinând diferitelor categorii sociale.

Un rol important în mişcarea unionistă îl joacă foştii exilaţi, treptat întorşi în ţară în cursul anilor 1856-1857.

Ziarele unioniste îşi amplifică activitatea, pe lângă unele ceva mai vechi, apărând altele noi, în 1857, care vor avea un rol deosebit în opera de propagandă unionistă ca, de pildă, „Românul", înfiinţat de C. A. Rosetti, odată cu întoarcerea din exil, sau „Naţionalul", întemeiat de Vasile Boerescu, după întoarcerea de la studii din Franţa.

în acţiunea de propagandă unionistă, pe lângă personalităţi bine cunoscute în plan politic şi cultural, sau gazetari, un rol important îl au

[17] Vezi programul unioniştilor din Moldova, cu data de 1/13 martie 1857, semnat de membrii Comitetului Electoral al Unirii, între ei numărân-du-se figuri bine cunoscute de patrioţi moldoveni, în cunoscuta colecţie, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României,* publicate de D. A. Sturdza şi colab., voi.IV, Bucureşti, 1889, p. 40-42 (tot în această colecţie, în celelalte volume ale sale, se găsesc cele mai multe dintre documentele privind Unirea Principatelor, citate în continuare).

oamenii de şcoală şi clericii de diferite categorii; dascălii de la şcolile publice din judeţe, învăţătorii, preoţii şi diaconii sau ştiutorii de carte din lumea satelor, cu toţii vor avea rosturi importante în acţiunea de difuzare a programului partidei naţionale în straturi cât mai largi ale societăţii româneşti.

Elita intelectuală, cum era normal, şi-a avut rolul aparte în mişcarea unionistă; în Ţara Românească, între alţii, cunoscuţii jurişti de la „Sf. Sava", C. Bosianu, G. Costaforu, V. Boerescu, s-au simţit îndatoraţi să se implice în acţiunea de propagandă, explicând, prin lucrările lor sau articolele de presă, semnificaţia hotărârilor Congresului de pace de la Paris, a diferitelor alte acte internaţionale, cu valoare politică şi juridică, privind Unirea Principatelor. Vasile Boerescu, de pildă, publica, la Paris, broşura *La Roumanie après le traité de Paris du 30 Mars 1856*, cu o prefaţă a celebrului jurist francez Royer-Collard, apărută la începutul anului 1857 şi reeditată apoi şi în traducere românească, în care el comenta semnificaţia hotărârilor Congresului, insistând cu deosebire asupra principiului autonomiei depline a Principatelor în raporturile cu puterea suzerană.

Pentru cititorii din zilele noastre ai presei anilor 1856-1857, poate părea surprinzătoare cvasi-unanimitatea cu care membrii partidei naţionale s-au pus de acord asupra celor câteva puncte esenţiale ale programului, acestea devenind, cum scria G. Costaforu, în iulie 1856, „simbolul credinţei politice a neamului întreg"[18]. S-a pledat cu vigoare pentru unirea deplină a Principatelor, ca şi pentru Domn străin dintr-o familie domnitoare europeană. „Toţi oamenii de bună credinţă, adică toată Naţiunea română - scria acelaşi G. Costaforu, în ajunul alegerilor pentru adunarea ad-hoc - privesc pe prinţul străin ca un principiu, iar nu ca un individ, ca o necesitate politică indispensabilă pentru Unirea Principatelor; ca singurul mijloc de încetare a intrigilor, a abuzurilor şi a relelor din întrul ţărilor unite; ca singura condiţiune de mărirea Neamului din afară"[19], în acelaşi timp, în intervalul premergător alegerilor pentru Adunările ad-hoc, s-a pledat pentru organizarea instituţiilor noului stat în spirit european, acelaşi V. Boerescu întreţinând în „Naţionalul" un serial sub titlul *Sistema reprezentativă,* pledând pentru principiul separării

[18] „Secolul", I, 1857, nr. 54 din 18 iulie.
[19] „Secolul", I, 1857, nr. 61 din 12 august.

puterilor în stat[20], în timp ce, la rândul său, C. A. Rosetti, în „Românul", într-un serial, *Mâna de fer,* condamnând imaginea monarhului de tip absolut, pleda pentru acelaşi principiu.

5.2. întreaga acţiune de propagandă unionistă şi de organizare a mişcării, atingând apogeul în răstimpul campaniei pentru alegerile Adunărilor ad-hoc, se justifica pe deplin, date fiind piedicile care stăteau în calea Unirii, provocate mai ales de adversităţi din afară. Se ştie că Poarta a profitat din plin de generozitatea cu care marile puteri i-au conferit dreptul de a organiza şi supraveghea convocarea Adunărilor ad-hoc, în acest sens, elaborând un firman în care erau stabilite o serie de prevederi menite să dezavantajeze serios pe unionişti: - împărţirea în mod inechitabil a corpului electoral pe 5 colegii reprezentând diferite pături sociale, primelor două colegii, ale clerului şi marilor proprietari, conferindu-li-se mai multe locuri decât tuturor celorlalte categorii sociale, care alcătuiau marea majoritate a populaţiei (mici proprietari, ţărani, orăşeni); - preconizarea dezbaterilor viitoarelor Adunări pe colegii, ceea ce putea duce la divizarea deputaţilor; - censul ridicat de vârstă pentru candidaţi (30 de ani), ceea ce afecta participarea tineretului, cunoscut prin atitudinea sa unionistă; - alegerea preşedintelui şi a vicepreşedintelui din rândurile primelor două colegii ş.a.

Asupra deficienţelor firmanului aveau să atragă atenţia publiciştii (acelaşi V. Boerescu, de pildă, criticând într-o broşură firmanul)[21], unele dintre aceste dispoziţii fiind amendate în practică (de pildă, dezbaterea pe colegii!).

Pe de altă parte, serioase piedici aveau să fie puse în calea unioniştilor pe cale administrativă, acestea fiind mult mai grave, în Moldova urmând să ducă, cum vom vedea, la falsificarea alegerilor; dacă în Ţara Românească, la sfârşitul mandatului lui B. Ştirbei, în 1856, calitatea de caimacam (locţiitor de Domn) era încredinţată fostului Domn, Alexandru D. Ghica, care se dovedeşte un partizan al Unirii, în Moldova era numit caimacam un mare boier cu idei retrograde, Teodor Balş, iar în

[20] Pe larg despre propaganda unionistă a juriştilor de la „Sf. Sava", vezi N. Isar, *Şcoala naţională de la ‚Sf. Sava şi spiritul epocii (1818-1859),* Bucureşti, 1994, cap. IV-V şi anexele corespunzătoare.

[21] *Le firman turc pour la convocation des Divans ad-hoc dans les Principautés du Danube,* Paris, 1857, 15 p.

urma morţii acestuia, Nicolae Vogoride, un adversar înverşunat al Unirii, care va acţiona hotărât pentru falsificarea alegerilor, cu ajutorul agenţilor Turciei şi Austriei.

Abuzurile săvârşite în timpul campaniei electorale în Moldova, unde autorităţile au procedat la falsificarea masivă a listelor electorale, din ele fiind eliminate numele candidaţilor cunoscuţi ca unionişti, duceau - în august 1857 - la denaturarea flagrantă a rezultatelor, în favoarea adversarilor Unirii; dar abuzurile autorităţilor au fost demascate cu hotărâre de la bun început, ele stârnind un val de proteste în întreaga ţară, precum şi în străinătate. Cu acest prilej, se face din nou remarcat Al. I. Cuza care, în semn de protest, îşi dă demisia din funcţia de pârcălab de Galaţi. Un efect deosebit - mai mare chiar decât al gestului viitorului Domn - îl avea protestul mitropolitului Moldovei, Sofronie Miclescu; mai întâi, din îndemnul său, marea majoritate a clericilor, înscrişi pe listele electorale, au boicotat alegerile, neprezentându-se la vot, ceea ce pentru autorităţi constituia o lovitură (se protesta, astfel, faţă de acţiunea de ştergere de pe liste a unor cunoscuţi clerici unionişti!); în al doilea rând, cum numeroşi clerici, constatând falsificarea alegerilor, adresează proteste peste proteste mitropolitului, acesta, fără a se lăsa intimidat de ameninţările caimacamului - amplificate şi de o nepotrivită intervenţie împotriva sa a patriarhului de Constantinopol - adună toate aceste reclamaţii vizând ilegalităţile autorităţilor administrative, pe care le adresează, împreună cu un memoriu, Comisiei europene de la Bucureşti, cerând intervenţia promptă a acesteia.

Falsificarea alegerilor din Moldova era comentată şi viu condamnată în presa din Ţara Românească, unde alegerile nu se desfăşuraseră încă. în acest sens, la 2 august 1857, C. Bosianu, în ziarul „România" de la Bucureşti, aplaudând patriotismul care ducea la demascarea falsificării alegerilor, scria: „Toţi Românii ar trebui să mulţumim fraţilor noştri moldoveni că au ştiut a apăra cauza comună cu atâta bărbăţie şi patriotism"[22]; cu acest prilej, profesorul de drept de la „Sf. Sava", referindu-se la conflictul dintre marile puteri, izbucnit în legătură cu această problemă, îşi exprima speranţa că el va fi aplanat, că nu va compromite cauza Unirii.

---

[22] „România", an. l, 1857, nr. 33, din 2 august, p. 129.

Valul de proteste dusese, într-adevăr, la încordarea relaţiilor internaţionale, puterile favorabile Unirii rupând relaţiile diplomatice cu Turcia, între timp, Anglia îşi schimbase poziţia în problema Unirii, pe linia intereselor sale, ea susţinând integritatea Imperiului Otoman; perspectiva conflictului cu Franţa în această chestiune a fost evitată prin *compromisul de la Osborne* (28 iulie/9 august 1857), rezultat al întâlnirii dintre Napoleon al 111-lea şi regina Victoria a Marii Britanii. Anglia a consimţit la anularea alegerilor falsificate din Moldova, în schimbul renunţării Franţei de a mai susţine unirea deplină a Principatelor sub un principe străin, forma concretă de organizare politică a Principatelor urmând a fi definitivată cu prilejul viitoarei conferinţe a puterilor garante (cum s-a apreciat, cu excepţia punctului privind principele străin, angajamentul lui Napoleon al Ill-lea era pur formal, un nou pas mai departe pe linia renunţării la formula unei uniri depline facându-se cu prilejul viitoarei conferinţe).

5.3. Alegerile (respectiv, noua alegere din Moldova) s-au desfăşurat în septembrie 1857, rezultatul lor constituindu-se într-o victorie deplină a unioniştilor. în ciuda restricţiilor firmanului de convocare, în aceste Adunări au intrat reprezentanţi ai tuturor stărilor sociale, inclusiv ai ţărănimii clăcaşe; în acest sens, ele au fost organe reprezentative, deşi nu într-o proporţie numerică cu fiecare categorie socială, în raport cu dispoziţiile tratatului de la Paris, ele aveau un caracter consultativ; nu erau legitimate să ia decizii, ci doar să indice marilor puteri dorinţele românilor, dreptul deciziilor rămânând în exclusivitate marilor puteri garante. Oricum, lucrările celor două Adunări aveau o mare însemnătate, rezoluţiile finale unnând să dea măsura maturităţii celor aleşi.

Lucrările celor două Adunări ad-hoc au durat circa trei luni, până la sfârşitul anului 1857, obiectul dezbaterilor fiind axate pe punctele principale ale programului partidei naţionale, enunţate în timpul campaniei electorale. Mai ales în Ţara Românească, dezbaterile s-au limitat la cele patru puncte, care aveau să fie înscrise în rezoluţia adoptată la 9/21 octombrie 1857: 1. Autonomie, în baza vechilor capitulaţii, şi neutralitate; 2. Unirea celor două Principate într-un singur stat, cu un singur guvern; 3. Domn străin, cu putere ereditară, dintr-o dinastie europeană, cu moştenitori crescuţi în religia ţării; 4. Guvern constitu-ţional, reprezentativ şi o singură adunare legislativă, aleasă pe o bază electorală largă, reprezentând toate interesele ţării. Pe larg, punctele

rezoluţiei Adunării ad-hoc din Ţara Românească erau explicate într-un *act dezvoltător* adresat Comisiei europene.

Mai ample au fost dezbaterile în Adunarea ad-hoc a Moldovei. S-a discutat pe larg despre autonomie, subliniindu-se dreptul de suveranitate al Principatelor, în virtutea vechilor capitulaţii, facându-se trimitere în această privinţă la teoriile unor cunoscuţi jurişti din Occident (de pildă, teoriile lui Vattel). Pe marginea punctului privind guvernarea reprezentativă, au fost discutate numeroase aspecte ale organizării instituţionale: despre raportul între puterea executivă şi legislativă, responsabilitate ministerială, independenţa justiţiei, organizarea armatei naţionale, organizarea Bisericii, desfiinţarea privilegiilor, egalitatea la plata impozitelor ş.a. Aici, în Moldova, în prezenţa deputaţilor ţărani, s-a pus în discuţie şi problema agrară, o asemenea dezbatere fiind întreruptă la propunerea lui M. Kogălniceanu, din necesitatea de a se menţine solidaritatea şi acordul deputaţilor asupra cererilor fundamentale, relevante pentru marile puteri. Rezoluţia adoptată de Adunarea ad-hoc a Moldovei, de fapt, cu două zile mai devreme, la 7/19 octombrie, cuprindea în cinci puncte aceleaşi propuneri ca în rezoluţia deputaţilor munteni (aici, în rezoluţia moldovenească, două dintre propuneri, autonomia şi neutralitatea, figurează în două puncte diferite).

6. Conferinţa de pace de Ia Paris; conţinutul şi însemnătatea Convenţiei din august 1858

O dată încheiate lucrările Adunărilor ad-hoc, cele două rezoluţii, cu conţinut identic, sunt preluate de Comisia europeană a celor şapte mari puteri, care îşi încheia, la începutul anului 1858, raportul de sinteză asupra acestor rezoluţii, comunicându-1 guvernelor marilor puteri garante.

Conferinţa de la Paris (mai-august 1858) a prilejuit îndelungate dezbateri; propunerea de unire deplină a Principatelor - de data aceasta cu un Domn pământean - a întâmpinat opoziţia înverşunată a celor două puteri, Austria şi Turcia, aceasta în ciuda rezoluţiilor adoptate în ţară şi a exemplului de solidaritate pe care îl oferiseră patrioţii români. Deoarece şi Anglia se menţinea pe poziţia conservării integrităţii Imperiului Otoman, pe linia compromisului de la Osborne, Franţa, prin delegatul său -ministrul de externe, Alexandre Walewski - a fost obligată să facă pasul

următor pe calea compromisului, acceptând formula hibridă a unei uniri parţiale şi contradictorii.

Conferinţa s-a încheiat cu adoptarea Convenţiei din 7/19 august 1858[2]"", care se constituie în cea de a doua constituţie „românească", înlocuind Regulamentele Organice şi în ceea ce priveşte organizarea instituţiilor din Principate (cât priveşte statutul internaţional stipulat în Regulamente, cum am văzut, el fusese schimbat deja prin dispoziţiile tratatului de la Paris, din martie 1856); odată cu elaborarea noii constituţii, unele instituţii se vor încadra imediat în sistemul de funcţionare stipulat în ea, altele urmând a fi adaptate textului constituţional prin reformele Domnitorului Al. I. Cuza.

Fără să ţină seama de dorinţele exprimate de Adunările ad-hoc, Convenţia a prevăzut o unire parţială a Principatelor sub denumirea de *Principatele Unite ale Moldovei şi Munteniei,* cu doi domnitori, două guverne şi două Adunări legislative, dar şi cu o serie de instituţii comune în plan legislativ şi judecătoresc (Comisia Centrală de la Focşani şi înalta Curte Judecătorească şi de Casaţie).

Sub raportul statutului internaţional, se stipulează pentru Principate cadrul politic hotărât prin Tratatul de la Paris: continuarea suzeranităţii Porţii, cu asigurarea deplinei autonomii interne, şi sub garanţia colectivă a marilor puteri (ca şi în trecut, învestitura Domnilor trebuia dată de sultan, se plăteşte un tribut anual, fixat la 1.500.000 lei pentru Moldova şi 2.500.000 lei pentru Ţara Românească, tratatele internaţionale ale Turciei cu alte puteri sunt aplicate şi Principatelor în tot ceea ce nu privea „imunităţile lor").

Unele dintre aceste dispoziţii care afectau dezvoltarea politică a statului naţional urmau să fie amendate, cum vom vedea, prin politica înţeleaptă a Domnitorului Al. I. Cuza.

In privinţa organizării interne - deci, a organizării statale -mecanismul prevăzut de Convenţie, pe de o parte, cu instituţii politice centrale separate - Domn, guvern, adunare -, pe de altă parte, cu câteva instituţii comune, Comisia Centrală de la Focşani, pentru elaborarea de legi comune, şi înalta Curte de Justiţie şi Casaţie, ca instanţă supremă de judecată, tot cu sediul la Focşani, în practică, era foarte greu, aproape imposibil, de funcţionat.

1. Ionaşcu şi colab., *op.cit.*, p. 332-343.

In ceea ce priveşte organizarea statală, concepută în mod contradictoriu, pe plan administrativ, pentru fiecare Principat în parte, pe plan legislativ şi juridic, în comun, Convenţia stipulează principiul modern al separării puterilor în stat.

Puterea executivă aparţine Domnului; puterea legislativă aparţine Domnului, Adunării Elective şi Comisiei Centrale de la Focşani, aceasta din urmă ca instituţie comună; puterea judecătorească aparţine unei instanţe comune supreme, înalta Curte judecătorească şi de Casaţie, precum şi instanţelor inferioare din fiecare Principat.

Domnul era ales pe viaţă de Adunarea Electivă, din fiecare Principat. Condiţiile pentru candidatul la domnie erau: vârsta minimă de 35 de ani, să fie născut român (moldovean sau muntean), să aibă un venit funciar anual de 3.000 galbeni; să fi ocupat funcţii publice timp de 10 ani sau să fi fost deputat. Domnului îi revin importante atribuţii: numeşte pe miniştri; întăreşte şi promulgă legile; are drept de graţiere şi de micşorare a pedepselor, „fără a putea interveni în vreun fel în administrarea dreptăţii"; numeşte pe funcţionarii publici; el dispune de o listă civilă votată de Adunare la suirea pe tron.

Domnul conduce cu ajutorul miniştrilor, alcătuind guvernul (Consiliul de miniştri), care se constituie în factor coparticipativ la puterea executivă. Miniştrii funcţionează în baza principiului responsabilităţii ministeriale: orice act semnat de Domn nu este valabil fără semnătura ministrului de resort, care poartă răspunderea respectării legilor şi, în caz de încălcare a acestora sau alte abuzuri, poate fi trimis în faţa instanţei supreme de judecată (înalta Curte de Justiţie şi Casaţie).

Puterea legislativă se împarte între Domn, pe de o parte, Adunarea Electivă şi Comisia Centrală de la Focşani, pe de alta. *Adunarea Electivă* era aleasă în fiecare Principat pe un termen de 7 ani, pe baza unui sistem electoral censitar foarte restrictiv (stipulat în legea electorală anexată textului Convenţiei). Pe lângă misiunea iniţială care i se încredinţa - de alegere a Domnului, de unde şi numele său -, ei i se atribuie, în anumite limite, rosturi de Adunare legislativă: dezbate şi votează proiecte de legi, trimise de Domn, fără a avea drept de iniţiativă a legilor, acest drept aparţinând numai Domnului, în cazul legilor specifice Principatului, şi Comisiei Centrale de la Focşani, în cazul legilor comune. Convocarea Adunării în sesiuni ordinare (de 3 luni) sau în sesiuni extraordinare se

face de către Domn, acesta având şi dreptul de dizolvare a ei, cu condiţia convocării unei noi Adunări în timp de 3 luni.

Comisia Centrală de la Focşani avea ca scop principal elaborarea legilor de interes comun pentru Principate (în acest sens, textul Convenţiei preconizând o „unire legislativă" a acestora). Ea se compune din 16 membri: 8 moldoveni şi 8 munteni, în fiecare Principat, 4 membri fiind desemnaţi de Domn şi 4 aleşi de Adunare. Modul de funcţionare a Comisiei, în vederea elaborării legilor comune, era deosebit de complicat Ea elaborează proiecte de legi de interes comun pe care, prin intermediul Domnului, le supune dezbaterii fiecărei Adunări Elective; în cazul în care proiectul era amendat de o Adunare, el se întoarce la Comisie, care îl revizuieşte, pentru a fi retrimis Adunării, aceasta urmând or să îl adopte în întregul său, or să îl respingă (în această situaţie din urmă, proiectul fiind socotit pe deplin anulat). Mai trebuie adăugat că şi proiectele de legi speciale pentru fiecare Principat, elaborate de guvern, nu puteau fi trimise de Domn în dezbaterile Adunării Elective decât numai după ce, în prealabil, erau avizate de Comisia Centrală, aceasta urmând să constate dacă ele sunt potrivite cu prevederile Convenţiei (în acest caz, Comisiei Centrale conferindu-i-se şi rolul de Curte Constituţională).

în practică, pe de o parte, datorită acestei proceduri foarte complicate, pe de alta, datorită nivelului profesional mediocru - sau submediocru - al majorităţii membrilor Comisiei, acest organ legislativ va fi departe de a-şi îndeplini importantele atribuţii care i se confereau; rezultatele activităţii sale în răstimpul primilor trei ani de domnie ai lui Cuza, vor fi foarte modeste, în cele din urmă, aşa cum vom vedea, odată cu desăvârşirea Unirii, această instituţie autodizolvându-se.

Cea de a treia putere în stat - *cea judecătorească* - este concepută în textul Convenţiei, cum am menţionat, la nivelul comun al celor două Principate. Se stipulează înfiinţarea unei instituţii comune, *înalta Curte Judecătorească şi de Casaţie,* ca instanţă supremă de judecată şi hotărâri definitive (casaţie), aceasta aflându-se în fruntea puterii judecătoreşti; în subordinea acesteia se află, în ordine descrescândă, alte două categorii de instanţe: curţile apelative (de apel) şi tribunalele (aceste instanţe existând de la Regulamentele Organice). Se atribuia instanţei supreme, cum am menţionat, un drept special, anume acela de a judeca pe miniştri, la cererea Domnului sau a Adunării Elective.

O serie importantă de dispoziţii ale Convenţiei, preconizând, indirect, înfiinţarea unei a treia instituţii comune, se referă la organizarea armatei naţionale. Anume, se prevede o organizare identică a oştirilor permanente existente în cele două Principate, „spre a putea la trebuinţă să se unească şi să formeze o singură armie", stipulându-se elaborarea unei legi comune pentru organizarea şi instruirea ei, posibilitatea unor manevre unice, sub comandă unică; se stipula, de asemenea, din condescendenţă pentru puterea suzerană, că cifra efectivelor militare existente putea fi mărită numai cu l /3 şi numai pe baza înţelegerii cu Poarta.

în sfârşit, un alt aspect important al Convenţiei se referă la organizarea socială, aici fiind subscrise şi o serie de drepturi şi libertăţi cetăţeneşti. Este vorba de articolul 46, unul dintre cele mai ample, între cele 50, din câte se compune textul Convenţiei, înainte de toate, se stipulează aici desfiinţarea privilegiilor boiereşti, de la această dată dispărând din viaţa socială a Principatelor discriminarea legalizată în textele Regulamentelor Organice („Toate privileghiurile, scutirile sau monopolurile de care se bucură unele clase, vor fi desfiinţate"), în acelaşi sens, se stipulează principiul egalităţii la plata impozitelor şi la ocuparea funcţiilor publice. De asemenea, se mai prevedeau: garantarea libertăţii individuale şi arestarea numai pe bază de legi; drepturi politice pentru toţi românii de rit creştin, prin alte dispoziţii legislative aceste drepturi urmând să se extindă „şi la celelalte culturi (culte)"; garantarea proprietăţii individuale, exproprierea fiind admisă numai pentru „cauze de interes public" şi cu despăgubire; revizuirea legislaţiei privind raporturile dintre proprietari şi ţărani, în vederea îmbunătăţirii stării acestora din urmă.

Erau subscrise, în conţinutul acestui articol, aşa cum se poate observa, importante elemente de modernizare a societăţii româneşti, în raport cu spiritul european.

In contrazicere, în bună măsură, cu spiritul european şi cu conţinutul articolului 46, la care ne-am referit, au fost dispoziţiile legii electorale, anexată textului Convenţiei, în care este expus sistemul electoral cenzitar, în baza căruia erau alese Adunările Elective. Corpul electoral era împărţit în 3 colegii: un colegiu al alegătorilor primari (cei care votau indirect, prin delegaţi), pentru cei care realizau un venit ftwiciar anual, de cel puţin 100 galbeni; al doilea colegiu, al alegătorilor direcţi, tot din judeţe, care dispuneau de un venit funciar anual de cel

puţin 1.000 de galbeni; al treilea colegiu, pentru alegătorii direcţi din oraşe, cu un capital funciar, industrial sau comercial, de cel puţin 6.000 de galbeni. Pentru eligibili, condiţia de cens se raporta la un venit anual de 400 galbeni. Pentru alegători, limita de vârstă era de 25 de ani, pentru eligibili, de 30 de ani; ca şi în cazul Adunării Obşteşti regulamentare, mitropoliţii şi episcopii erau membri de drept ai Adunării Elective.

în conformitate cu condiţiile de cens ale acestei legi, calitatea de alegător putea să fie îndeplinită numai de un alegător la 1.100-1.200 de locuitori, la nivelul ambelor Principate, numărul alegătorilor putându-se ridica la cifra de numai aproape 3.800 dintre locuitori. Cu alte cuvinte, în baza acestei legi, alegătorii şi mai ales aleşii, membrii Adunării Elective, nu puteau fi decât, în primul rând, marii proprietari de pământ, în general, oamenii bogaţi sau foarte bogaţi care puteau să îndeplinească condiţiile legale de cens. Acest fapt avea să explice, în bună măsură, cum vom vedea, spiritul potrivnic unor reforme social-economice, de strictă necesitate, aşa cum se va manifesta el mai întâi în cadrul celor două Adunări Elective din Principate, în primii ani ai domniei lui Cuza, iar apoi, după desăvârşirea Unirii, în Adunarea Electivă (legislativă) unică.

Fără îndoială, forma de organizare dată Principatelor de marile puteri - pe linia compromisului dintre ele -, aşa cum se apreciază, îndeobşte, era una ,,hibridă"; în general, nu putea să funcţioneze un asemenea stat, pe de o parte, având instituţii politice centrale separate, pe de alta, având şi câteva instituţii comune aflate, practic, în imposibilitate de a funcţiona.

Cu un asemenea conţinut, textul Convenţiei de la Paris s-a constituit într-o veritabilă decepţie pentru patrioţii români; dar lupta trebuia să fie continuată, amendarea dispoziţiilor Convenţiei - începând cu cele privind domniile separate - se constituia într-un obiectiv major al acţiunii patrioţilor români, în multe privinţe textul Convenţiei - cu unele dintre prevederile sale - oferind şi argumentele şi pretextul acestei lupte.

Cât priveşte aprecierea paternităţii Convenţiei - constituţie românească sau străină? -, deşi, după cum aprecia nu demult academicianul Gh. Platon, aceasta a fost ,,un act fundamental cu caracter extern"[24], trebuie spus că amendarea ei în perioada următoare, prin

[24] Gh. Platon şi colab., *Cum s-a înfăptuit România modernă,* Iaşi, 1993, p. 87. 40

Statutul Domnitorului Al. I. Cuza, îi va deturna tot mai mult conţinutul, în sensul unei constituţii cu caracter românesc. In orice caz, fie şi numai pentru că a pus, în parte, bazele sistemului parlamentar românesc şi pentru că a oferit un cadru de continuare a luptei pentru realizarea statului român modern, ea rămâne un act de remarcabilă însemnătate în procesul făuririi României moderne.

7. Dubla alegere ca Domnitor a lui Al. I. Cuza - actul decisiv al Unirii Principatelor

7.1. In conformitate cu dispoziţiile Convenţiei de la Paris, în fiecare Principat erau numite caimacamii, constituite din trei persoane, având misiunea de pregătire a alegerilor pentru Adunările Elective, acestea, la rândul lor, urmând a-i alege pe cei doi Domnitori, în octombrie 1858, în Moldova erau numiţi: Anastasie Panu, Vasile Sturdza şi Ştefan Catargiu; primii doi erau unionişti binecunoscuţi, al treilea era un mare boier cunoscut pentru opiniile lui retrograde. In Ţara Românească, cei trei caimacami numiţi, relativ, la aceeaşi dată, erau: loan Manu, Emanoil Băleanu şi Alex. Filipescu, toţi mari boieri, dintre care numai ultimul era adept al Unirii.

In Moldova, datorită influenţei celor doi caimacami unionişti, erau adoptate o serie de măsuri pe linia afirmării partidei naţionale: numirea în posturi înalte a unor fruntaşi unionişti (V. Alecsandri - secretar de stat; Al. I. Cuza - comandant al armatei ş.a.), încurajarea ziarelor unioniste („Steaua Dunării", „Zimbrul" etc.). în acelaşi timp, în Ţara Românească, dimpotrivă, căimăcămia fiind dominată de cei doi boieri conservatori, sunt adoptate măsuri potrivnice partidei naţionale.

în aceste condiţii, în urma alegerilor, în Adunarea Electivă a Moldovei, majoritatea va fi constituită din membri ai partidei naţionale, conservatorii, sprijinitori ai candidaturilor lui M. Sturdza şi Grigore M. Sturdza, fiind în minoritate, între candidaţii din rândul partidei naţionale, cele mai mari şanse la domnie le aveau C. Negri şi V. Alecsandri, ultimul la un moment dat retrăgându-se din cursă; după mai multe reuniuni, în ideea susţinerii unui singur candidat, mai puţin angajat în dispute politice şi cu şanse de a fi acceptat şi de deputaţii conservatori, membrii partidei naţionale s-au oprit asupra propunerii de susţinere a candidaturii colonelului Al. I. Cuza. Alegerile pentru Domn se

desfăşoară în ziua de 5/17 ianuarie 1859, în clădirea Muzeului de istorie naturală; deoarece, cu prilejul procedurii de validare a candidaţilor, Gr. M. Sturdza era invalidat, susţinătorii acestuia trecând de partea candidaturii lui Al. I. Cuza, restul deputaţilor conservatori, adepţi ai lui M. Sturdza, luându-le exemplul, trec şi ei de partea lui Cuza. Astfel, Cuza era ales în unanimitate (48 de voturi din 48 ale deputaţilor prezenţi, candidatul, conform Regulamentului, abţinându-se de la vot). Imediat după alegere, Al. I. Cuza depunea jurământul de credinţă pe Constituţie, căruia îi urma, din partea deputaţilor, cuvântul de întâmpinare, la fel de emoţionant, al lui M. Kogălniceanu („Alegându-te pe tine Domn, am voit să arătăm lumii ce toată lumea doreşte: la legi noi, om nou!").

7.2. în Ţara Românească, situaţia era mai dificilă, perspectiva alegerii unui Domn din rândul candidaţilor partidei naţionale fiind foarte incertă, după ce, în urma alegerilor pentru Adunarea Electivă (desfăşurate între 8 şi 12 ianuarie), majoritatea acesteia era constituită din conservatori, partizani ai lui Gh. Bibescu şi B. Ştirbei (conform evaluării unui diplomat străin, dintr-un total de 76 deputaţi, 46 erau conservatori). Candidaţii conservatorilor la domnie erau şi ei, într-un fel, adepţi ai Unirii, însă, date fiind convingerile lor politice şi sociale, ei ofereau marilor boieri garanţii că în noul stat privilegiile lor vor fi menţinute, într-o asemenea situaţie, deputaţii aparţinând partidei naţionale, între care se numărau cunoscuţi fruntaşi liberali, cu vederi radicale sau moderaţi, aleşi ca reprezentanţi ai Capitalei - C. A. Rosetti, Nicolae Golescu, Vasile Boerescu - au recurs la atragerea populaţiei Capitalei, a tineretului în primul rând, în sprijinul candidatului lor.

Lucrările Adunării Elective încep la 22 ianuarie 1859, în condiţiile în care dealul Mitropoliei şi curtea Adunării unde se desfăşurau dezbaterile erau înconjurate de o mulţime de oameni (mobilizaţi prin acţiunile de propagandă ale unor înflăcăraţi partizani ai Unirii: N. T. Orăşanu, Gr. Serurie ş.a.). Şi aici, ca şi în Moldova, în rândul deputaţilor aparţinând partidei naţionale, a existat iniţial o incertitudine asupra candidatului unic care urma să fie sprijinit, în cele din urmă, în ziua premergătoare datei fixată pentru alegerea Domnului, propunerea lui Dimitrie Ghica, de susţinere a candidaturii Domnului Moldovei, fiind acceptată în unanimitate de acest grup de deputaţi.

A doua zi, la 24 ianuarie, în preambulul deschiderii şedinţei oficiale a Adunării, V. Boerescu a cerut o întrunire prealabilă a tuturor

deputaţilor, în cadrul căreia el a lansat propunerea de susţinere a candidaturii Domnului Moldovei, făcând apel la spiritul de solidaritate naţională al tuturor deputaţilor: „Să ne unim asupra acestui nume şi posteritatea ne va binecuvânta, ţara ne va întinde mâinile şi conştiinţa noastră va fi împăcată, că ne-am îndeplinit o datorie sfântă"[25]. Pe loc, deputaţii conservatori şi-au dat asentimentul, inclusiv fiii lui Gh. Bibescu şi B. Ştirbei. Adevărul este că decisivă a fost în acest moment starea de emulaţie patriotică care a cuprins şi pe deputaţii conservatori, iar nu teama de intervenţia mulţimii - de câteva zeci de mii de oameni - care înconjura locul Adunării (o anumită presiune psihologică, desigur, a existat, dar ea nu era suficientă, singură, aşa cum uneori s-a scris, să determine o schimbare atât de radicală în atitudinea deputaţilor conservatori). Ca atare, în urma acestei înţelegeri, în şedinţa oficială, în urma votului secret, candidatul propus, Domnul Moldovei, este ales în unanimitate (64 de voturi din cele 64 ale deputaţilor prezenţi).

Se dădea, odată cu votul Adunării de la Bucureşti, o pildă exemplară de solidaritate naţională, de mare răsunet în ţară şi străinătate.

7.3. In întreaga ţară, dubla alegere a fost primită cu un mare entuziasm, în imaginaţia celor mulţi şi a unor oameni politici, evenimentul fiind receptat - peste dispoziţiile concrete ale Convenţiei de la Paris - drept o unire deplină a Principatelor, iar nu una personală.

După ce, în prealabil, alegerea de la Bucureşti este comunicată Domnului, la Iaşi, printr-o telegramă, în ziua următoare se constituia delegaţia în frunte cu C. A. Rosetti şi Nicolae Golescu, care se deplasează în Capitala Moldovei, transmiţând direct Hotărârea de la Bucureşti, îi fusese dat lui C. A. Rosetti - unul dintre redutabilii conspiratori de la 1866, care aveau să impună abdicarea Domnitorului - să prezinte acum, în numele delegaţiei muntene, mesajul de bucurie al înfăptuirii Unirii Principatelor, prin dubla alegere a Iui Al. I. Cuza.

Momentul culminant al adeziunii populare 1-a marcat deplasarea Domnului ales la Bucureşti şi primirea entuziastă pe care i-a făcut-o populaţia Capitalei. Gazetele au relatat pe larg despre manifestările de bucurie ale zecilor de mii de bucureşteni, cu ale lor „strigări nebune de entuziasm", cu care Domnul a fost întâmpinat, începând de la bariera

[25] *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României,* publicate de D. A. Sturdza şi colab., voi. VIII, Bucureşti, 1900, p. 653-654.

oraşului. Despre aceeaşi intrare triumfală a lui Cuza în Bucureşti, un martor ocular, cunoscut om politic, D. A. Sturdza (şi el, ulterior, adversar al Domnului), nota: „N-am văzut niciodată salutându-se un suveran cu mai multă dragoste şi serbări publice ca în această primă capitală a României""[6]. După ceremonia de la Adunarea Electivă, Domnitorul adresează ţării un vibrant manifest patriotic.

Cu mare entuziasm a fost primită dubla alegere a lui Cuza de către românii din Transilvania, cum o dovedesc relatările gazetelor româneşti de la Braşov, precum şi impresiile unor cunoscuţi fruntaşi ardeleni. Este binecunoscută, ca una dintre cele mai inspirate, aprecierea făcută de Al. P. Ilarian, un an mai târziu: „Când s-a ales Cuza Domn, entuziasmul la românii din Transilvania era poate mai mare decât în Principate"[2'].

Reacţia marilor puteri faţă de dubla alegere a lui Al. 1. Cuza a fost diferenţiată: Sardinia, urmărind şi ea realizarea unităţii italienilor, în persoana lui Cavour, a salutat din primul moment actul Unirii, în forma dublei alegeri a lui Cuza, drept „începutul unei ere noi în sistemul politic al Europei"[28], în Franţa, marea putere care sprijinise de la început cauza Unirii, receptarea favorabilă a dublei alegeri a fost reflectată, mai întâi, în planul opiniei publice. Cu acest prilej, Saint-Marc Girardin, „marele maestru al gazetăriei franceze", cum îl numeşte N. lorga[29], în „Journal des Débats" - aceeaşi gazetă în care de-a lungul anilor anteriori publicase sute de articole în sprijinul Unirii, urmărind, pas cu pas, evoluţia acestei probleme, prin hăţişurile diplomaţiei europene -, saluta în termeni entuziaşti dubla alegere a lui Al. I. Cuza, ca un act hotărâtor de voinţă a poporului român. „Trebuie să recunoaştem - scrie el, la 8 februarie 1859 - că această dublă alegere constituie un mare pas înainte către unirea completă a Principatelor Unite. Este mai ales un protest răsunător împotriva dezunirii; este o dovadă solemnă a perseverenţei românilor în

[26] *Documente privind Unirea Principatelor,* vol. LII. *Corespondenţa politică,* ediţie C. Bodea, Bucureşti, 1963, p. 481 (D. A. Sturdza către A. G. Golescu).

Al. Papiu Ilarian, *Memorand [...] prezentat principelui Cuza In 1860*, apud Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Bucureşti, 2000, p. 94.

V. Alecsandri, *Călătorii, misiuni diplomatice,* Craiova, f.an, p. 238-239. N. lorga, *Istoria Românilor prin călători,* ediţie Adrian Anghelescu, Bucureşti, 1981, p. 571. 44

dorinţa lor naţională. Iată în sfârşit că ei acţionează singuri, iată că nu mai întreabă Europa: ce trebuie să facem? Ei fac prin ei înşişi, rară să consulte Europa, ceea ce socotesc că trebuie făcut, în ce mă priveşte, nu am curajul de a-i blama pentru acest act de spontaneitate şi independenţă"[30].

Alte puteri, Prusia şi Rusia, separat, au reacţionat favorabil, pe linia propriilor interese, Anglia, cu mari rezerve, în timp ce Turcia şi Austria se arătau, în mod categoric, potrivnice, pe linia vechilor poziţii.

Despre poziţia marilor puteri faţă de alegerea Domnitorului Al. I. Cuza, cu detalii şi aprecieri interesante asupra evenimentelor de la Iaşi şi Bucureşti, vorbesc, între altele, numeroase rapoarte ale diplomaţilor străini acreditaţi în Principate.

' Cf. *Cuza Vodă. In memoriam,* Iaşi, 1973, pp. 227-228.

II. DOMNIA LUI ALEXANDRU I. CUZA

1. începutul domniei lui AI. I. Cuza şi lupta pentru desăvârşirea **Unirii** (1859-1862)

1.1. Deoarece dubla alegere, *formal*, contrazicea textul Convenţiei de la Paris, aceasta prevăzând alegerea a doi Domni - fără a stipula însă, în mod expres, interdicţia alegerii aceluiaşi Domn dintr-o provincie în alta -, recunoaşterea oficială a dublei alegeri de către marile puteri garante, care presupunea consensul lor, întâmpina serioase dificultăţi. De aceea, prima dintre problemele domniei lui Cuza a fost însăşi aceea a recunoaşterii sale ca Domn în ambele Principate.

în perspectiva convocării Conferinţei marilor puteri, solicitată în primul rând de Turcia, aceasta considerând dubla alegere a lui Cuza o gravă încălcare a Convenţiei, Domnitorul a iniţiat o energică acţiune diplomatică pentru influenţarea deciziei marilor puteri într-un sens favorabil. El a trimis misiuni diplomatice în principalele capitale europene, în scopul recunoaşterii dublei alegeri. La Constantinopol a trimis o delegaţie mixtă, cu un moldovean şi un muntean (C. Negri şi L I. Filipescu); la Paris, Londra şi Torino (Sardinia) a trimis pe V. Alecsandri, ulterior, acestuia alăturându-i-se St. Golescu, D. Brătianu şi I. Bălăceanu; la Viena şi Berlin, pe Ludovik Steege, iar la Petersburg, pe prinţul Obolenski.

Bunăvoinţa cu care avea să fie primită misiunea, mai ales la Paris (unde V. Alecsandri, în două rânduri, este primit de Napoleon al Ill-lea), la Torino (unde poetul are o întrevedere cu regele Victor Emanuel al 11-lea şi cu primul ministru Cavour), precum şi la Berlin, anticipa, într-un fel, rezolvarea favorabilă a problemei.

între timp, se deschideau la Paris, la 26 martie/7 aprilie 1859, lucrările Conferinţei puterilor garante; după ce, într-o primă etapă, dubla

alegere este recunoscută de cinci mari puteri, inclusiv de Anglia, succesiv procedează la recunoaştere Austria şi Turcia, aceasta din urmă recunoscând Unirea numai pe timpul domniei lui Cuza; lucrările Conferinţei, desfăşurate cu întreruperi, în ritmul luării deciziilor de către cele şapte mari puteri, se încheiau abia la 26 august/7 septembrie, cu recunoaşterea în unanimitate de către plen a dublei alegeri. Contribuise Ia decizia Turciei, pe lângă presiunea puterilor pro-unioniste, şi măsura pe care o luase Domnitorul, pentru o eventualitate de excepţie, anume, concentrarea armatelor munteană şi moldoveana, sub comandă unică, la Floreşti.

1.2. Mai dificilă, pe măsura importanţei, se va dovedi o a doua problemă, în ordine cronologică, a domniei lui Cuza, anume *desăvârşirea Unirii.* Aceasta presupunea amendarea textului Convenţiei şi în privinţa celorlalte dispoziţii ale sale privind organizarea instituţiilor centrale ale statului: două guverne, două Adunări legislative. Odată cu recunoaşterea dublei alegeri a lui Cuza, aceste prevederi rămânând în vigoare, mecanismul statal nu putea să funcţioneze decât cu mari dificultăţi: pe de o parte, un şef unic al statului, pe de alta, guverne şi parlamente separate; în plus, cum am anticipat, procedura foarte greoaie de funcţionare a Comisiei Centrale, care avea misiunea de a elabora legi comune, complica şi mai mult lucrurile.

Şi de această dată, Domnitorul a procedat cu multă înţelepciune, reuşind să obţină pe cale diplomatică acordul marilor puteri, înainte de convocarea unei noi conferinţe în acest scop a marilor puteri, pe canale diplomatice s-a străduit să convingă autorităţile turceşti, pe reprezentanţii celorlalte puteri, de necesitatea unificării administrative, Ia nivel central; a folosit în acest sens vizita sa la Constantinopol, un timp amânată şi bine pregătită (septembrie 1860); pentru a înfrânge opoziţia Turciei şi Austriei, cu tact, a ameninţat chiar cu proclamarea de către cele două Adunări întrunite a desăvârşirii Unirii (o asemenea iniţiativă politică, efectiv, existând în ţară).

O nouă Conferinţă a marilor puteri, convocată la Constantinopol, se deschidea în septembrie 1861; ea îşi prelungea un timp lucrările datorită tergiversărilor provocate de Poartă, în cele din urmă, sub Presiunea celorlalte puteri, dându-şi acordul şi aceasta. Apoi, recunoaş-terea desăvârşirii Unirii administrative de către marile puteri era adusă de Domn la cunoştinţa românilor, la 11/23 decembrie 1861, printr-o

cunoscută proclamaţie. „Unirea este îndeplinită, naţionalitatea română este întemeiată"[1], se spunea în proclamaţie, subliniindu-se semnificaţia evenimentului, care a stârnit un veritabil entuziasm, asemănător, întrucâtva, cu cel din ianuarie 1859, prilejuit de dubla alegere.

Ca simbol al noii situaţii politice, cele două Adunări legislative, abrogate de Domn la această dată, după ce în prealabil ele au omagiat succesul lui Cuza, urmau să se întrunească la 24 ianuarie 1862 într-un parlament unic.

Trebuie precizat aici că şi în primii ani de domnie, când sistemul statal era greu funcţionabil şi când problema majoră era aceea a desăvârşirii Unirii, şi în aceste condiţii s-a făcut simţită politica de reforme a Domnitorului, fiind adoptate, în limita situaţiei date, o serie de măsuri pe linia unificării administraţiei de stat, şi anume: unificarea administraţiei telegrafului; adoptarea hotărârii de stabilire a oraşului Bucureşti, drept Capitală unică; unificarea vămilor din cele două ţări sub o conducere unică (Direcţia Generală a vămilor); unificarea cursului monedelor; adoptarea unei steme unice (cu zimbru şi vultur); stabilirea zilei de 24 ianuarie ca zi naţională; înfiinţarea Universităţii din Iaşi ş.a. De o însemnătate deosebită, de la începutul domniei, au fost mai ales primele reforme din domeniul armatei şi justiţiei, ele fiind facilitate, cum am observat, şi de stipulaţiile din textul Convenţiei (asupra acestor reforme din urmă, urmează să revenim ceva mai departe!).

2. Lupta pentru realizarea pe cale constituţională a reformelor şi constituirea „monstruoasei coaliţii" (ianuarie 1862 - mai 1864)

2.1. Desăvârşirea Unirii, prin unificarea guvernelor şi Adunărilor legislative, marca o nouă etapă în domnia lui Cuza. In primul rând, în plan politic, după trei ani de la începutul domniei, se punea capăt instabilităţii guvernamentale, succesiunii rapide de guverne într-o provincie şi alta. Domnul spera că, de acum înainte, guverne unice, stabile, vor putea trece la înfăptuirea programului de reforme pe care le aştepta societatea românească.

Cf. *Mesagii, proclamaţii, răspunsuri şi scrisori oficiale ale lui Cuza-Vodă,* Vălenii de Munte, 1910, p. 64. 48

In orice caz, de la această dată, până la lovitura de stat, succesiunea guvernamentală se poate urmări mai uşor, în răstimp de doi ani fiind de reţinut câteva guverne importante: Barbu Catargiu (ianuarie-iunie 1862); Nicolae Kretzulescu(iunie 1862-octombrie 1863); Mihail Kogălniceanu (octombrie 1863 - mai 1864).

Pe scena politică internă, la această dată se confruntau câteva importante grupări şi tendinţe politice: o grupare a liberalilor radicali munteni, zisă „a roşilor", cu I. C. Brătianu, C. A. Rosetti, Goleştii ş.a., care îşi propunea realizarea unor reforme cu caracter radical (instaurarea unui regim constituţional reprezentativ, asigurarea de drepturi şi libertăţi democratice, reforme economice şi sociale); o grupare liberal-moderată, în Muntenia, cu I. Ghica, Chr. Tell, G. Costaforu, V. Boerescu ş.a.; o grupare a liberalilor moldoveni, cu M. Kogălniceanu, M. Costache Epureanu, Anastasie Panu ş.a. In sfârşit, exista o grupare opusă liberalilor, cea a conservatorilor, zisă „a albilor", reprezentată în Muntenia de Barbu Catargiu, Dimitrie Ghica, C. N. Brăiloiu ş.a., în Moldova, de principele Gr. M. Sturdza, Lascăr Catargiu, P. Mavrogheni ş.a. Această grupare *se* înscria pe linia opoziţiei faţă de extinderea drepturilor electorale, aşa cum erau ele consacrate în textul Convenţiei de la Paris, precum şi a opoziţiei faţă de înfăptuirea reformei agrare pe calea împroprietăririi ţăranilor cu pământ.

în raport cu aceste grupări şi tendinţe politice, Domnitorul Cuza, structural, se apropia mai mult de liberali, el fiind adept convins al celor două mari reforme ale timpului: electorală şi agrară. Presiunea externă îl împingea, însă, pe linia tendinţelor conservatoare, deoarece, la această dată. liberalii-radicali aveau o proastă reputaţie în cercurile politice conducătoare ale marilor puteri cu interese în sud-estul Europei (Turcia, Rusia, Austria). De aceea, Domnul s-a simţit obligat să se plaseze, formal, deasupra acestor grupări politice, fără a-şi constitui un partid puternic propriu, care să servească drept bază a regimului său; îşi va găsi aliaţi, temporar, cum vom vedea, în gruparea liberalilor moldoveni, condusă de M. Kogălniceanu, în diferite personalităţi aparţinând altor formaţiuni politice care, individual, i-au înţeles spiritul patriotic de care era animat şi situaţia specială în care se găsea.

Rezultatul va fi acela că, la capătul unor străduinţe, eşuate, de a înfăptui marile reforme pe cale constituţională - deci, prin aprobarea de către Adunarea legislativă legal constituită - el se va găsi în faţa unei

opoziţii unite, atât a majorităţii conservatorilor, cât şi a majorităţii liberalilor, fiind obligat în cele din urmă, să recurgă la o lovitură de stat, pentru a-şi duce la capăt programul de reforme.

Aducerea la putere, odată cu desăvârşirea Unirii, a guvernului conservator condus de Barbu Catargiu, apoi a unor guverne de orientare liberal-moderată, va stârni nemulţumirea unor oameni politici ca I. C. Brătianu, C. A. Rosetti, Goleştii ş.a. - în general, fruntaşi ai exilului de după 1848 -, care îşi revendicau, şi în numele trecutului lor, dreptul de a conduce ţara. Nemulţumirea liberalilor-radicali munteni va creşte pe măsură ce ei întrevedeau perspectiva loviturii de stat a Iui Cuza şi a instaurării unui regim personal; evident, şi un detestabil orgoliu îi vor face, din adversitate pentru Cuza, să pună, la un moment dat, mai presus de toate păstrarea formală a regimului constituţional, decât realizarea marilor reforme de care avea nevoie statul român pe calea modernizării.

2.2. Guvernul conservator condus de Barbu Catargiu - primul guvern al României -, adus la putere de Al. I. Cuza din motivele arătate, a stârnit nemulţumiri nu numai în rândurile adversarilor politici, dar şi în rândurile populaţiei, cum o dovedesc frământările ţărăneşti din primăvara anului 1862, din judeţele Ilfov şi Prahova; la această dată, un grup masiv de ţărani în frunte cu Mircea Mălăeru, fostul deputat al ţăranilor din jud. Ilfov în Divanul ad-hoc, se îndreaptă spre Capitală pentru a protesta împotriva boierilor, ajunşi la putere şi care, după credinţa lor, „împiedică pe Vodă să le facă dreptate". Sub cuvântul de ordine, guvernul a stopat cu severitate manifestarea acestor nemulţumiri, cu ajutorul armatei oprind intrarea ţăranilor în Capitală.

Acest guvern a adoptat, însă, şi o serie de măsuri de alt gen, decât al ordinei publice, impuse de actul desăvârşirii Unirii: desfiinţarea Comisiei Centrale de la Focşani (februarie 1862), funcţionarea ei nemaijustificându-se în condiţiile unificării Adunărilor legislative; desfiinţarea ministerelor moldovene şi înfiinţarea provizorie a unor directorate, până la o unificare ministerială deplină; unificarea serviciilor poştale; stabilirea definitivă a Capitalei ţării la Bucureşti ş.a.

Pe linia orientării sale potrivnice lărgirii drepturilor cetăţeneşti, guvernul adoptă o lege a presei (martie 1862) cu caracter restrictiv, care stârneşte proteste în rândurile liberalilor (ziarul „Românul"); de asemenea, adoptă câteva legi cu caracter fiscal de oarecare importanţă (legea vânzării sării, legea vânzării veniturilor statului). 50

Pe linia aceleiaşi orientări conservatoare, în ciuda cererilor formulate de opoziţia liberală, guvernul refuză să pună în discuţie modificarea legii electorale în vederea lărgirii dreptului de vot; în schimb, el va aduce în dezbatere, în mai 1862, proiectul de lege rurală. Din păcate, acest proiect, întocmit anterior de Comisia Centrală de la Focşani, dădea satisfacţie soluţiei marii boierimi de „rezolvare" a problemei agrare, se înscria pe linia vederilor primului ministru în această chestiune: el nu stipulează împroprietărirea ţăranilor pe loturile în folosinţă, ci o serie de măsuri de caracter paleativ în raport cu aşteptările ţărănimii: - vinderea sau închirierea de loturi ţăranilor pe moşiile statului sau instituţiilor publice; - constituirea unor fonduri comunale („pământuri comunale"), asigurând pentru fiecare sătean-cap de familie o suprafaţă minimă de pământ de 3 pogoane (pe linia concesiei făcută de proprietarii munteni la 1848, în cadrul Comisiei Proprietăţii); - menţinerea vechiului sistem al învoielilor „libere" între ţărani şi proprietari.

Or, prin asemenea prevederi, proiectul de lege rurală consacra sub raport juridic dreptul de proprietate deplină a boierilor asupra moşiilor, acestea încorporând în ele şi cea mai mare parte a loturilor aflate până atunci în posesia ţăranilor clăcaşi.

Cu prilejul dezbaterilor în Adunarea legislativă, a avut loc confruntarea dintre primul ministru, B. Catargiu, cunoscutul apărător, în plan doctrinar, al conservării marii proprietăţi, şi M. Kogălniceanu, care opune proiectului guvernamental un contraproiect, cu soluţia împroprietăririi ţăranilor pe loturile avute în folosinţă, pledând cu căldură pentru o asemenea soluţie, pentru emanciparea ţărănimii, în interesul întregii societăţi.[3]"

în ciuda intervenţiei lui M. Kogălniceanu, a atitudinii adoptată de unii parlamentari liberali - altfel, oscilatorie -, a poziţiei unor cunoscute organe de presă, Adunarea legislativă, constituită dintr-o majoritate reacţionară, în ziua de 11 iunie - ziua aniversării revoluţiei de la 1848 -votează proiectul de lege pus în discuţie. Astfel, marii proprietari, alcătuind majoritatea Adunării legislative, adoptând proiectul, se grăbeau să soluţioneze în interesul lor această problemă, cu toate că momentul

[32] Vezi M. Kogălniceanu, *Opere,* III, partea a 11-a, text stabilit şi note de Vladimir Diculescu, cu studiu introductiv de Dan Berindei, Bucureşti, !987, cu deosebire, p. 192-196.

adoptării era foarte nepotrivit, cu numai 3 zile înainte având loc asasinarea primului ministru, B. Catargiu.

Legea, însă, nu va fi sancţionată, ea contrazicând pe deplin dorinţa Domnitorului, care era ferm convins de necesitatea soluţionării problemei agrare pe calea împroprietăririi ţăranilor, aşa după cum era ferm^convins de necesitatea unei reforme electorale care să aducă, în primul rând, o schimbare a structurii Adunării legislative.

Momentul dezbaterii şi adoptării de către Adunarea legislativă a acestui proiect de lege - în mai-iunie 1862 - a fost plin de învăţăminte pentru Domnitorul Al. I. Cuza.

Situaţia la care se ajunsese la jumătatea anului 1862, ca parlamentul ţării, Adunarea legislativă, să adopte un proiect de lege rurală, ca acela propus de guvernul B. Catargiu, în timp ce la conducerea statului se afla unul dintre oamenii de la 1848, era interesantă şi pentru unii observatori străini. Un vechi şi bun cunoscător al stărilor de lucruri din „Principatele Unite", Felix Colson, într-o nouă lucrare a sa despre români, apărută la Paris, în 1862, la această dată, urmărind evenimentele de la Bucureşti, se mira de ce Domnitorul Cuza nu se hotărăşte să dea o lovitură de stat, pentru înfăptuirea reformei agrare, cu un ceas mai devreme, cunoscută fiind împotrivirea acerbă a marilor boieri,[JJ] în conformitate cu dispoziţiile electorale ale Convenţiei de la Paris, aceştia având asigurată majoritatea în Adunarea legislativă şi continuând să deţină, astfel, o principală pârghie a puterii în stat.

2.3. Guvernul liberal-moderat condus de Dr. Nicolae Kretzulescu (iunie 1862 - octombrie 1863), într-un răstimp ceva mai îndelungat în raport cu predecesorul, a continuat acţiunea de unificare a instituţiilor administrative: unificarea ministerelor, unificarea serviciilor sanitare, unificarea administraţiei oraşului Focşani; înfiinţarea Direcţiei Generale a Arhivelor Statului, înfiinţarea Consiliului Superior al Instrucţiunii Publice (în locul vechii Eforii). A adoptat, de asemenea, o serie de măsuri pe linia înlăturării abuzurilor din administraţie şi justiţie; s-a implicat în spinoasa chestiune a mănăstirilor închinate, sprijinind în acest scop poziţiile Domnului, contribuind la pregătirea reformei secularizării, care avea să fie dezbătută şi adoptată de guvernul următor.

Felix Colson, *Nationalité et Régénération des paysans moldo-valaques*. Paris, 1862, pp. 144-145; 204-213.

Altfel, şeful acestui guvern, N. Kretzulescu, deşi era un om cu studii serioase (doctor în medicină la Paris) şi bine intenţionat, aşa cum s-a apreciat, nu era o personalitate puternică, „hotărâtă să rezolve marile probleme ce se puneau societăţii româneşti" (C. C. Giurescu)[34]. Cu alte cuvinte, nu s-a implicat în adoptarea unor mari reforme, de genul reformei agrare, şi nici nu l-au ajutat împrejurările, activitatea guvernului său fiind perturbată de două serioase complicaţii, pe de o parte, constituirea în acest răstimp a „monstruoasei coaliţii", aşa fiind denumită mai întâi de poetul Dimitrie Bolintineanu, adică alianţa dintre liberalii-radicali („roşii") şi conservatori („albii") împotriva Domnitorului AI. I. Cuza; pe de alta, pe plan extern, problema tranzitului de arme ruseşti spre Serbia (noiembrie-decembrie 1862).

Semne ale unei opoziţii împotriva lui Cuza s-au manifestat de la începutul domniei sale, în acest spirit acţionând în străinătate, la Paris, membrii familiilor foştilor Domni, Gh. Bibescu şi B. Ştirbei, care racolează în jurul lor alte figuri; din 1862, însă, se înmulţesc atacurile unor gazete din ţară la adresa Domnitorului, în ciuda penalităţilor impuse de legea presei; se înmulţesc apelurile de nerespectare a autorităţilor de stat (refuzul de plată a impozitelor!); este reluată tema domnului străin (de grupul condus de principele Gr. M. Sturdza).

Semnificative pe linia constituirii coaliţiei erau, cu deosebire, actele de solidaritate împotriva Domnului din sânul Adunării legislative, cu diferite prilejuri (între altele, cu prilejul alegerii ca deputat a lui Gh. Bibescu, fostul Domnitor şi candidat la domnie), în mod deosebit, alianţa dintre cele două grupări extreme se manifestă cu prilejul dezbaterilor la Mesajul tronului (ianuarie-februarie 1863), când criticile vizând sterilitatea activităţii guvernului sunt îndreptate împotriva Domnitorului[35]. De la această dată, unii oameni politici (însuşi N. Kretzulescu) îndemnau pe Cuza să pună capăt unei opoziţii turbulente pe calea loviturii de stat; în orice caz, dezbaterile din Adunare şi acţiunile opoziţiei scoteau în evidenţă alte deficienţe de funcţionare a mecanismului statal, decurgând din prevederile Convenţiei de Ia Paris. Aceste

[34] C. C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă,* ediţie Dinu C. Giurescu, Bucureşti, 2000, p. 119.

[35] Vezi N. Isar, *Istoria modernă a Românilor (1848-1866),* anexe, p. 264-294.

frământări convingeau pe Domnitor, odată în plus, de necesitatea amendării textului Convenţiei şi a acţiunilor sale energice în această direcţie.

Cu mult înainte de a pune în practică ideea unei lovituri de stat, Domnitorul acţionează în vederea convingerii marilor puteri de necesitatea unei noi amendări a textului Convenţiei de la Paris, de data aceasta, pe de o parte, în sensul promovării unui sistem electoral mai larg, menit să permită constituirea unei Adunări legislative mult mai reprezentativă, pe de alta, în sensul creşterii autorităţii şefului statului. Cu ajutorul lui C. Negri, agentul său la Constantinopol şi prietenul său apropiat, printr-un memoriu, din iunie 1863[36], el informa autorităţile turceşti şi pe reprezentanţii marilor puteri din capitala otomană asupra acestor schimbări, solicitând acordul lor prealabil; amendat, succesiv, la sugestia diplomaţilor şi oamenilor politici străini (inclusiv a lui Napoleon al Ill-lea), acest memoriu, în octombrie 1863, lua forma unui proiect de constituţie, pe ale cărui principii urma să fie elaborat actul de amendare a textului Convenţiei de la Paris (respectiv, peste o jumătate de an, cunoscutul Statut al lui Cuza).

La rândul ei, opoziţia îşi intensifica acţiunile, din vara anului 1863, fiind trimişi în străinătate emisari speciali (Anastasie Panu ş.a.).

în octombrie 1863, erau pregătite condiţiile pentru înfăptuirea loviturii de stat. menită să ducă la modificarea sistemului electoral, iar apoi la înfăptuirea reformei agrare, dar Domnitorul nu a trecut la acţiune, el lăsând încă o şansă opoziţiei, pentru realizarea acestor reforme pe cale constituţională. Cu o asemenea bună-credinţă, în octombrie 1863, după demisia lui N. Kretzulescu, el a adus la putere guvernul condus de Mihail Kogălniceanu (convins, desigur, şi de loialitatea acestuia, în cazul în care lovitura de stat rămânea ultima alternativă).

2.4. *Guvernul condus de M. Kogălniceanu* va administra ţara în două etape: până la lovitură de stat (octombrie 1863 - mai 1864) iar apoi, într-o a doua, după lovitura de stat (mai 1864 - ianuarie 1865). Numit, cum am văzut, în momentul tensionării raporturilor dintre Domn şi opoziţie, a fost unul dintre cele mai bogate în realizări; referindu-ne, inclusiv, la prima etapă de guvernare, în răstimp de numai câteva luni,

[36] *Alexandru loan Cuza şi Costache Negri, Corespondenţă,* ediţie Emil Boldan, Bucureşti, 1980, p. 522-535. 54

până în mai 1864, au fost dezbătute şi adoptate câteva dintre cele mai importante legi, numai unele dintre ele fiind sancţionate de Domn.

între miniştri, în acest guvern, se aflau personalităţi binecunoscute, din afara Adunării: dr. L. Steege, la Finanţe; D. Bolintineanu, la Culte şi Instrucţiune Publică; Al. P. Ilarian, la Justiţie ş.a.

La început, au fost restabilite raporturile cu Adunarea legislativă, mult încordate, cum am observat, sub guvernul N. Kretzulescu. Şi la îndemnul lui Cuza, orice nouă încordare a raporturilor cu Adunarea trebuia depăşită, măcar până la dezbaterea şi votarea uneia dintre cele mai importante legi care, prin natura ei, afecta şi relaţiile externe ale Statului, anume *secularizarea averilor mănăstireşti.* Aceasta a fost dezbătută şi adoptată, într-o deplină solidaritate a Adunării, în ziua de 13/25 decembrie 1863. Solidaritatea s-a putut realiza la această dată, mai întâi, deoarece marii proprietari, constituind majoritatea Adunării, nu se simţeau lezaţi în interesele lor de secularizarea averilor mănăstireşti (închinate şi neînchinate); pe de altă parte, ei au înţeles în acest moment semnificaţia de natură externă a reformei. Cu un ceas mai devreme, votarea punea pe ierarhii din Răsărit în faţa faptului împlinit, ca şi pe marile puteri - Rusia, în primul rând - care îi sprijineau. Cum se ştie, votarea avea loc cu câteva zile înainte ca un arbitraj internaţional - care nu ne putea fi favorabil - să decidă în această chestiune.

în art. l al legii se preciza: „Toate averile mânăstireşti din România, sunt şi rămân ale Statului". Deci, secularizarea avea ca obiect atât averile mânăstirilor închinate, cât şi neînchinate, în acest fel autorităţile române voind să preîntâmpine acuzaţia de măsură discriminatorie şi xenofobă (inevitabilă dacă secularizarea ar fi privit numai averile mânăstirilor închinate). Se stipula, în legătură cu primul articol, înscrierea tuturor veniturilor mânăstirilor în bugetul statului. Celelalte dispoziţii ale legii vizau, în mod special, implicaţiile secularizării bunurilor mânăstirilor închinate şi anume: despăgubirea către Locurile Sfinte, stabilită iniţial de statul român la suma de 82 milioane lei, din care urma a se scădea suma datoriilor mânăstirilor închinate către statul român, evaluată la suma de 31 milioane lei (ulterior, pentru a se potoli furia ierarhiilor răsăritene, stimulată de atitudinea Turciei, Rusiei şi Angliei, autorităţile române vor majora de câteva ori cifra despăgubirii); angajamentul statului român de a adăuga la suma despăgubirii o sumă de 10 milioane lei pentru construirea unui spital şi a unei şcoli la

Constantinopol; obligaţia călugărilor greci de a preda guvernului român valorile artistice şi documentele mănăstireşti.[37]

Dacă pe plan extern reforma a stârnit mari complicaţii, datorită reclamaţiilor înalţilor ierarhi ortodocşi din Răsărit, pentru dezvoltarea economică a statului român modern, reforma avea o mare însemnătate, prin ea fiind stopată scurgerea peste hotare a veniturilor mănăstirilor închinate; totodată, statul român lua asupra sa controlul deplin asupra averilor mitropoliilor, episcopiilor şi mănăstirilor neînchinate, pe această cale, evident, sub raport economic, dând o serioasă lovitură şi Bisericii Ortodoxe Române, în compensaţie, puterea laică urmând să-şi asume importante obligaţii directe faţă de aceasta.

O dată cu secularizarea, reintra în patrimoniul statului român o suprafaţă de peste 1/4 (25,26%) din suprafaţa ţării, din care aproape 1/2 aparţinuse mănăstirilor închinate (cf. C. C. Giurescu).

într-o atmosferă de împăcare, de colaborare între Adunare şi puterea executivă, guvernul M. Kogălniceanu a adus în dezbatere, în primele luni ale anului 1864, alte câteva importante proiecte de legi, altele decât cele de natură să afecteze interesele marii proprietăţi, care au fost votate de Adunare, şi anume: Legea pentru înfiinţarea unui Consiliu de Stat (ianuarie 1864), instituţie care avea să funcţioneze după lovitura de stat; Legea pentru înfiinţarea Curţii de Conturi, ca organ superior de control al gestiunii financiare; Legea contabilităţii generale a statului, prin care se reglementa modalitatea de întocmire a bugetului statului.

Deosebit de importante au fost cele două legi de organizare a administraţiei locale, *Legea comunală* şi *Legea pentru înfiinţarea consiliilor judeţene,* promulgate în martie 1864. Prima stabileşte ca unitate teritorială de bază *comuna,* toate localităţile cu peste 500 locuitori, oraşe şi sate, fiind organizate în comune, cu personalitate juridică; totodată, pe baza modelului oferit de legislaţia franceză, se prevăd organele de conducere ale acestora, consilii comunale, ca organe alese deliberative, şi primari, ca agenţi ai puterii executive, instituţii care urmau să fie consacrate de timp în istoria românilor, până în zilele noastre. La rândul ei, a doua lege, stabileşte instituţiile de conducere la nivelul administraţiei judeţene: consilii judeţene alese, ca organe deliberative.

Vasile Boerescu, *Codicele român sau legile colecţiune de Principatelor Unite Române,* Bucureşti, 1865, p. 74.

precum şi prefecţi, numiţi direct de guvern; ca organ executiv permanent al consiliului judeţean funcţionează Comitetul permanent al Consiliului, cu membri aleşi din rândul acestora, având ca preşedinte pe prefect, căruia i se conferă atribuţii deosebit de importante.

De asemenea, în acest răstimp au fost dezbătute şi votate de Adunarea legislativă o serie de proiecte de legi care, însă, au rămas nesancţionate de Domn până la lovitura de stat, şi anume: proiectul de lege pentru organizarea armatei; proiectul de lege pentru organizarea judecătorească; proiectul de cod penal şi procedură penală; proiectul de lege pentru instrucţiunea publică; în sfârşit, proiectul de lege referitor la cumulul de funcţiuni în instituţiile publice. Motivele nesancţionării de către Domn vizau fie modificările aduse în dezbateri textelor iniţiale ale proiectelor, fie dorinţa Domnului de a nu lăsa meritele adoptării unor legi importante pe seama unei Adunări pe care ştia că, foarte probabil, o va desfiinţa (în primul rând, este cazul Legii instrucţiunii publice).

în acest fel, într-un interval scurt de timp, din decembrie 1863 până în aprilie 1864, în răstimpul acestui guvern, s-au adoptat, din categoria celor mai importante, mai multe legi decât în întreaga perioadă a domniei lui Cuza până la această dată. Se dovedea că prin colaborarea între puterea executivă şi cea legislativă se puteau adopta reformele necesare consolidării tânărului stat român, dar înţelegerea nu a fost de durată, ea luând sfârşit odată cu aducerea în dezbaterile Adunării de către M. Kogălniceanu a proiectului de lege rurală.

3. Lovitura de stat din mai 1864 şi elaborarea Statutului Dezvoltător al Convenţiei de la Paris

3.1. Adoptarea unei legi rurale, corespunzând năzuinţelor ţărănimii, fusese mult întârziată de-a lungul anilor, iar Domnitorul Cuza, ca şi M. Kogălniceanu, considerau că, în sfârşit, trebuia să se pună capăt, cu orice preţ, acestei tergiversări. Dezbaterile asupra proiectului încep la 13/25 aprilie, după o amânare de o lună, cerută de Adunare sub motivul lipsei unor deputaţi.

In cadrul acestor dezbateri, M. Kogălniceanu a susţinut cu ardoare Proiectul guvernamental, cu soluţia împroprietăririi pe loturile „legiuite", în timp ce majoritatea conservatoare a Camerei, constituită din moşieri, admitea împroprietărirea pe un lot minimal, egal pentru toţi ţăranii - capi

de familie (până la 4 pogoane). Pe de altă parte, I. C. Brătianu, în numele liberalilor radicali, vine cu un contraproiect, apropiat de cel guvernamental (împroprietărirea pe loturile efective, în folosinţă, în realitate mai mici decât cele legale), în acest fel, el făcând jocul conservatorilor.

Faţă de intransigenţa primului ministru, majoritatea Adunării prezintă o moţiune de neîncredere în guvern, contrasemnată de 27 deputaţi, aducând serioase acuzaţii guvernului. Pusă la vot, moţiunea este votată, cu o majoritate categorică, deşi liberalii radicali votează împotriva ei. Conform regulilor constituţionale, ca urmare a votului de blam, guvernul îşi înaintează demisia. Dar, Al. I. Cuza, hotărât să înfăptuiască cele două mari reforme, agrară şi electorală, şi ştiindu-l pe Kogălniceanu omul cel mai potrivit pentru a-l susţine în atingerea acestor obiective, refuză să primească demisia guvernului; în schimb, printr-un Mesaj, prorogă Adunarea până la data de 2/14 mai, când ea urma să se întrunească, în sesiune extraordinară, pentru a dezbate proiectul de lege electorală, în răstimpul celor două săptămâni până la redeschiderea Adunării, coaliţia din adunare îşi strânge rândurile, din nou sunt trimişi emisari în Occident, solicitând sprijin împotriva lui Cuza (Eugeniu Carada, Anastasie Panu, pentru a doua oară).

Considerând inutilă readucerea în dezbatere a proiectului de lege rurală, odată ce fusese respins de Adunare (pe cale indirectă!), în Mesajul pentru întrunirea Adunării la 2/14 mai 1864, Cuza indică pentru ordinea de zi a dezbaterilor numai proiectul de lege electorală, convins fiind că legea rurală nu va putea fi votată decât de o Adunare legislativă cu o altă structură. Or, adoptarea proiectului de lege electorală de către Adunare însemna ca aceasta să consimtă la propria ei desfiinţare şi alegerea unei noi Adunări, căci proiectul propunea schimbarea sistemului electoral, foarte restrictiv, al Convenţiei de la Paris.

De aceea, în ziua de 2/14 mai, ca răspuns la Mesajul domnesc, majoritatea Adunării, convinsă de soarta care i se pregătea, a adoptat o atitudine de sabotare a dezbaterilor; este prezentată o nouă moţiune, cuprinzând declaraţia de neîncredere în guvernul Kogălniceanu şi hotărârea acesteia ca, până la rezolvarea conflictului (adică, alegerea unui nou guvern), să lucreze în secţii la pregătirea răspunsului la Mesaj. Era acesta un mod de a refuza luarea în discuţie a proiectului de lege şi de a

câştiga timp, în speranţa că Domnul se va hotărî să renunţe la guvernul Kogălniceanu şi să numească alt guvern.

După adoptarea urgenţei moţiunii, înainte de a se trece la operaţiunea de votare a acesteia, intervine momentul decisiv al loviturii de stat. Kogălniceanu citeşte Mesajul lui Cuza, pregătit dinainte, de dizolvare a Adunării, urmat de protestele vehemente ale deputaţilor şi de intervenţia militarilor care evacuează sala de şedinţe.

Cum am văzut, actul fusese pregătit cu mult înainte, Domnul lăsând pe seama timpului momentul când el avea să se impună ca o strictă necesitate, şi acest moment survenise, în împrejurările date, la 2/14 mai 1864. Lovitura fusese pregătită nu numai în sensul modalităţii probabile în care avea să se desfăşoare, dar mai ales, cum am văzut, pe de o parte, în sensul aprobării consecinţelor ei de către marile puteri garante, pe de alta, în sensul sprijinului popular de care ea avea să se bucure.

Imediat după dizolvarea Adunării, Domnul a lansat o proclamaţie către ţară, justificând lovitura de stat prin împotrivirea „oligarhiei turburătoare" din Adunare faţă de cele două legi, rurală şi electorală, pe prima respingând-o şi dând vot de blam guvernului, pe cea de-a doua, refuzând s-o discute; totodată, se anunţau datele plebiscitului care urma să aprobe noul act constituţional, *Statutul,* care „dezvolta" prevederile Convenţiei de la Paris. Totodată, Domnitorul Cuza adresa o proclamaţie către armată, cerându-i să asigure ordinea publică în vederea bunei desfăşurări a plebiscitului. Acesta se desfăşoară în linişte în zilele de 10-14/22-26 iunie, rezultatele sale aprobând Statutul - implicit lovitura de stat - cu o majoritate zdrobitoare.

3.2. Numele dat de Al. I. Cuza actului ieşit din lovitura de stat şi aprobat de plebiscit, *Statut Dezvoltător al Convenţiei de la Paris,* voia să sublinieze faptul că sub raportul statutului politic internaţional, situaţia statului român rămânea neschimbată; el rămânea în continuare sub garanţia marilor puteri europene şi sub suzeranitatea Porţii. Altfel, în contextul internaţional dat, renunţarea la statutul de ţară protejată de Europa ar fi fost o gafa politică de mari proporţii.

Pe planul organizării statale interne, Statutul aducea într-adevăr schimbări foarte importante în raport cu textul Convenţiei de la Paris (numai în acest sens trebuie înţeleasă, între altele, aprecierea lui A. D. Xenopol, după care Statutul era actul de deces al Convenţiei). Pe de

o parte, întăreşte puterea executivă în raport cu puterea legislativă, altfel spus întăreşte autoritatea Domnului:

- Domnul are singur iniţiativa legilor, pe care le pregăteşte cu ajutorul Consiliului de Stat;
- pentru dezbaterea şi votarea legilor, se înfiinţează un al doilea organ legislativ, corp ponderator, *Senatul;*
- prin modul său de constituire, Senatul contribuie la întărirea autorităţii şefului statului: el se compune din *membri de drept*
(mitropolitul şi episcopii, preşedintele Curţii de Casaţie, cel mai bătrân dintre generalii în activitate) şi din 64 de membri *numiţi de Domn;*
- preşedintele Adunării Elective (legislative) este numit anual de Domn, din sânul ei, numai vicepreşedintele şi secretarii fiind aleşi de Adunare;
- preşedintele Senatului este de drept mitropolitul, dar dintre cei doi vicepreşedinţi, unul este numit de Domn, iar al doilea, ales de Senat;
- dintre cele două corpuri, numai Senatul are dreptul de a primi petiţii.

Pe de altă parte, Statutul încorporează o nouă lege electorală, schimbând în mod radical dispoziţiile electorale ale Convenţiei, extinzând mult dreptul de vot al locuitorilor printr-o reducere masivă a condiţiei de cens (avere).

Se prevăd două categorii de alegători:

- alegători direcţi, cei care plăteau un impozit către stat, de minim 4 galbeni (corespunzând unui venit anual de 100 galbeni), erau ştiutori de carte şi aveau vârsta de 25 ani; la această categorie de alegători, erau dispensaţi de cens preoţii, învăţătorii, profesorii, liber-profesioniştii, funcţionarii;
- alegătorii primari (indirecţi), cei care votau indirect, prin delegaţi (l la 50), îndeplinind condiţia unui impozit de 48 lei, la sate, 80 lei, în oraşele mici (până la 15.000 locuitori), 110 lei în oraşele mari (peste 15.000 locuitori), având aceeaşi condiţie de vârstă; delegatul ales era obligat la condiţia de cens a alegătorului direct (4 galbeni impozit sau 100 galbeni venit anual).

Ar fi de observat faptul că aproape toţi locuitorii satelor, în vârstă de 25 de ani, satisfăceau condiţiile de cens cerute de lege (plăteau contribuţia personală, capitaţia, de 36 lei pe an, şi darea pentru poduri şi şosele de 12 lei - deci, aproape toţi erau alegători primari). 60

Eligibilii erau cetăţenii care plăteau un impozit anual de 200 galbeni şi aveau vârsta de 30 de ani (şi aici existând categoria dispensaţilor de cens), împărţiţi în două colegii teritoriale, orăşeneşti şi judeţene (pentru alegătorii comunelor rurale), alegătorii direcţi împreună cu delegaţii-alegători alegeau prin vot direct şi secret pe cei 160 deputaţi (un deputat la 25.000 locuitori); dintre aceştia, 94 aparţin oraşelor, 66 -judeţelor.

Prin aceste dispoziţii ale legii electorale din 1864, numărul alegătorilor, direcţi şi primari, după unele calcule atingea cifra de 570.690, ceea ce la o populaţie de 5 milioane locuitori, indica un alegător la 8-9 locuitori, faţă de cei 3.796 alegători, câţi erau în Ţara Românească şi Moldova, la 1858, indicând un procent aproximativ de un alegător la 1.100-] .200 locuitori. Se poate spune că sub raportul sistemului electoral, Statutul Domnitorului Al. I. Cuza marca un salt extraordinar în raport cu trecutul, oferind, cel puţin pe hârtie, un larg acces al populaţiei de rând la viaţa publică; este semnificativă în această privinţă comparaţia cu sistemul electoral, extrem de restrâns, al Convenţiei de la Paris din 1858, dar şi cu sistemul electoral al Constituţiei din 1866, care va amenda serios largheţea sistemului electoral al Statutului, reaşezându-l în procentul de un alegător la 83 de locuitori.

3.3. Dacă pe plan intern Statutul capătă prin plebiscitul amintit o adeziune deplină (682.621 voturi pentru; 70.220 abţineri şi 1.307 împotrivă), pe plan extern, deşi Cuza, cum am arătat, îşi asigurase acordul principalelor forţe externe, în primul moment unele reacţii negative sau rezerve s-au manifestat; în cele din urmă, însă, politica faptului împlinit a învins şi de data aceasta. Mai mult, se poate spune că recunoaşterea de către marile puteri a actului de la 2/14 mai 1864 a consumat mai puţină energie decât la începutul domniei, în cazul recunoaşterii dublei alegeri sau mai ales al desăvârşirii Unirii.

Şi de data aceasta, sprijinul cel mai hotărât a venit din partea Franţei. S-a semnat, mai întâi, un acord secret, la Constantinopol, între ambasadorii Franţei şi Angliei, împreună cu Aali-paşa, ministrul de externe otoman, aceştia angajându-se să accepte schimbarea de la Bucureşti, ulterior cele două state care iniţial au reacţionat negativ, Rusia Şi Austria, dându-şi, de asemenea, acordul pentru Statut; şi în urma noii vizite pe care Cuza o face la Constantinopol, aducând personal lămuriri, în scurt timp, la 16/28 iunie, se semnează acordul prin care marile puteri

recunosc modificarea Convenţiei şi Statutul lui Cuza, sub denumirea de *Act adiţional la Convenţiunea din 7/19 august 1858* (în care, în plus, se stipulează în mod expres clauza asigurării autonomiei ţării).[38]

Revenit de la Constantinopol, Cuza lansează o nouă proclamaţie către ţară, dând succesului obţinut semnificaţia recunoaşterii de către marile puteri a deplinei autonomii a ţării, a dreptului ei de a-şi da legile proprii.

3.4. Act de însemnătate excepţională pentru domnia lui Al. I. Cuza, ea marcând înlăturarea obstacolelor care stăteau în calea celor două importante reforme, agrară şi electorală, în viaţa publică românească, ca şi în istoriografia română, lovitura de stat avea să stârnească numeroase aprecieri, din rândul cărora nu lipsesc cele care recunosc justeţea cauzelor ei. Să citǎm aici numai câteva dintre ele, aparţinând unor personalităţi dintre cele mai bune cunoscătoare ale fenomenului. Astfel, după A. D. Xenopol, lovitura de stat „a fost determinată în primul loc de respingerea legii rurale de către Adunare. Legea rurală care fusese cuiul în jurul căruia se învârteşte toată domnia lui Cuza-Vodă, determină şi actul cu cele mai grele urmări ale acestei Domnii"[9]. N. lorga, la rândul său, referindu-se la teribila sbatere sufletească a Domnului care, pentru a face binele ţării, a trebuit să dea o lovitură de stat, aprecia: „Cine a străbătut dezbaterile de atunci [...], acela ştie cât de necesar a fost actul ilegal al lui Cuza-Vodă la 1864"; altfel, adaugă marele istoric, în 1917. dacă ar fi fost uşor, „n-ar fi trebuit ca un Domn cinstit să calce pe inima lui, să sfărâme legalitatea pentru a putea să înfăptuiască dreptatea"[40], în sfârşit, Radu Rosetti, ilustrul exeget al problemei agrare şi istoric al răscoalelor ţărăneşti din România modernă, despre acelaşi eveniment a scris: [...] fără lovitura de stat nu se putea ajunge la nici-o îmbunătăţire a soartei ţăranilor din cauza legii electorale care alcătuia un monopol al sufragiului tocmai în mâna clasei care poseda cu mult cea mai mare parte a pământului celor două Principate"[41].

1. lonaşcu şi colab.. *op.cit.,* p. 348-353.

A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă,* voi. I, laşi, 1903, p. 412. N. lorga, *Discursuri parlamentare,* voi. I, partea a Il-a. Bucureşti, 1939, p. 370.

Radu Rosetti, *Amintiri din copilărie,* Bucureşti, 1925, p. 200.

4. Domnia autoritară şi noua serie de reforme

4.1. După lovitura de stat, guvernul M. Kogălniceanu şi-a continuat existenţa; din păcate, după plebiscit, primul ministru nu şi-a putut stăpâni cumpătul, recurgând la o serie de măsuri împotriva libertăţii presei, dispunând interzicerea unor publicaţii ale opoziţiei (între care „Românul" lui C. A. Roserti ş.a.).

Importantă în urma aprobării Statutului şi revenirii Domnului în ţară, după vizita la Constantinopol, trebuia să fie declanşarea activităţilor pentru adoptarea legii rurale şi a altor importante legi.

In prealabil, de la 2/14 iulie - data lansării proclamaţiei anunţând recunoaşterea internaţională a Statutului - s-a trecut la numirea, prin decret, a membrilor Consiliului de Stat, organul întemeiat în baza legii din ianuarie 1864, dar abia acum pusă în practică; preşedinte al Consiliului era Domnul însuşi, având ca vicepreşedinte pe cunoscutul jurist Constantin Bosianu, decanul Facultăţii de Drept din Bucureşti, care avea să conducă efectiv lucrările, iar ca membri fiind numite, de asemenea, personalităţi de seamă, mai ales de formaţie juridică (Al. Creţescu, I. Strat, G. Vernescu, PapadopoI-Calimachi, P. Poenaru ş.a.). Scopul Consiliului era acela de a redacta proiecte de legi sau de a le revizui pe cele vechi, în vederea dezbaterilor lor în corpurile legiuitoare.

Ar fi fost de aşteptat ca proiectele de legi să treacă prin dezbaterile celor două corpuri legiuitoare prevăzute de Statut; dar, până la alegerea acestora şi intrarea lor în funcţiune, urmau să treacă mai multe luni (alegerile desfăşurându-se în toamnă, iar deschiderea sesiunii noilor corpuri având loc abia la începutul lunii decembrie). De aceea, până la intrarea în funcţiune a noilor corpuri legiuitoare, metoda adoptată de Cuza şi guvernul său a fost aceea a decrete lor-legi, primul din seria acestora fiind cel cu data de 4/16 iulie 1864, privind înfiinţarea Universităţii din Bucureşti, contrasemnat de poetul Dimitrie Bolintineanu, în calitate de ministru al Cultelor şi Instrucţiunii Publice.

Al doilea decret-lege, cu data de 14/26 august, pregătit între timp de Consiliul de Stat, sub directa supraveghere a Domnitorului, a fost acela privind mult aşteptata reformă agrară[42], prin care erau desfiinţate claca şi

[42] C. Hamangiu, *Codul general al României,* ediţia a Il-a, voi.II, Bucureşti, 1907, p. 78-85.

alte servituti, totodată ţăranii fiind împroprietăriţi pe loturile pe care munciseră de-a lungul timpului; mai exact, întinderea suprafeţelor de împroprietărire era determinată, cum precizează textul legii, prin „legile în fiinţă", adică în raport cu numărul de vite (de exemplu, ţăranii fruntaşi, cu 4 boi şi o vacă, primind, în Muntenia, 111/2 pogoane, în Moldova, 14 1/2 pogoane, celelalte categorii, mijlocaşi şi clăcaşi, în procente corespunzătoare, primind suprafeţe mai mici).

Legea stipulează că loturile de împroprietărire nu pot depăşi 2/3 din suprafaţa unei moşii, din acest procent fiind excluse pădurile, ţăranii, cărora nu li se puteau satisface suprafeţele legiuite pe cele două treimi din moşie, având dreptul să se mute pe moşiile statului din apropiere. Se prevede o despăgubire, pe termen de 15 ani, ca răscumpărare, nu a loturilor de împroprietărire, ci a obligaţiilor de clacă şi altor obligaţii de caracter feudal (dijmă, podvezi, care de lemne ş.a.), care se desfiinţează, suma despăgubirii fiind stabilită pe categorii de ţărani. Importantă era şi prevederea după care, timp de 30 de ani, vânzarea sau ipotecarea loturilor de împroprietărire erau interzise.

Deşi nu a satisfăcut decât parţial nevoia de pământ a ţăranilor, iar în cursul aplicării ei s-au comis numeroase abuzuri, prima reformă agrară din istoria modernă a României a avut o incontestabilă însemnătate economică şi socială, în total, au fost împroprietăriţi, prin lege, peste 463.000 de familii de ţărani, pe o suprafaţă totală de peste 1.800.000 ha, în medie revenind fiecărei familii împroprietărite o suprafaţă de aproape 4 ha. Ulterior, peste mai bine de un deceniu, în conformitate cu dispoziţiile legii, s-a completat împroprietărirea pentru încă 50.000 de familii, de *însurăţei,* pe o suprafaţă de 230.000 ha (deci, totalul general al împroprietăririi, cu această aplicare ulterioară, indicând un număr de peste 511.000 familii şi o suprafaţă de peste 2 milioane ha).

4.2. Pe calea decretelor, semnate de Domn şi contrasemnate de miniştrii de resort, sunt promulgate în câteva luni şi alte legi importante, care nu vor apuca să intre în dezbaterile noilor corpuri legiuitoare. Astfel, printr-un alt decret, era promulgată, la 25 noiembrie/7 decembrie, importanta lege a instrucţiunii publice, votată înainte de lovitura de stat, dar nesancţionată de Domn, şi între timp revizuită în mod serios de Consiliu. Este legea care circumscrie principiile moderne ale obligativităţii şi gratuităţii învăţământului primar, totodată ea oferind

cadrul legislativ necesar pentru dezvoltarea celorlalte ramuri ale învăţământului românesc, secundar şi superior.

O altă lege, votată înainte de lovitura de stat, în februarie 1864, rămasă nesancţionată, iar între timp amendată în Consiliul de Stat, a fost legea de organizare a armatei. Promulgată în decembrie 1864, sub titlul, *Legea pentru organizarea armatei în România,* această lege stipula structura armatei române: armată permanentă, cu rezervele ei, şi miliţiile, compuse din grăniceri şi dorobanţi, cu rezervele lor.

Deosebit de important, în ansamblul reformelor realizate la sfârşitul anului 1864, a fost şi actul legislativ din 3 decembrie, vizând organizarea Bisericii Ortodoxe Române, „Decretul organic pentru înfiinţarea unei autorităţi sinodale centrale pentru afacerile religiei române". Prin acesta, se proclamă autocefalia Bisericii Ortodoxe Române faţă de Patriarhia constantinopolitană, constituindu-se, ca organ central de conducere a Bisericii Ortodoxe Române, *Sinodul general,* iar la nivelul vechilor episcopii, sinoade eparhiale. Ulterior, acest decret era completat printr-un *Regulament,* consacrând instituţia mitropolitului primat, menit să se constituie într-un alt factor important de unificare instituţională a Bisericii, după secole de existenţă separată în cadrul celor două Principate. Decretul lui Cuza avea să stârnească vii nemulţumiri, mai ales în rândul ierarhiei ortodoxe constantinopolitane, ele adăugându-se la nemulţumirile provocate de secularizare; pe plan intern, mai ales o altă lege bisericească, din mai 1865, „Legea pentru numirea de mitropoliţi şi episcopi eparhioţi din România", avea să stârnească vii nemulţumiri în rândurile unei părţi a clerului român, ea stipulând în mod clar dreptul Domnului de numire a înalţilor ierarhi, precum şi posibilitatea judecării lor pentru diferite delicte de către înalta Curte de Casaţie şi Justiţie.

De asemenea, în intervalul de timp de la sfârşitul anului 1864, au fost adoptate şi o serie de măsuri cu caracter economic: introducerea sistemului metric şi de greutăţi, înfiinţarea Casei de Economii şi Consemnaţiuni (C.B.C.) ş.a.

De la sfârşitul anului 1864 (decembrie) datează o altă realizare legislativă importantă, anume sancţionarea şi promulgarea noilor coduri de legi, civil şi penal, rezultând dintr-o îndelungată operaţiune de elaborare, începută înainte de lovitura de stat şi finalizată în cadrul Consiliului de Stat; intrarea în vigoare a acestora era prevăzută pentru mai târziu, ele urmând a fi puse în acord cu *Legea de organizare*

judecătorească, o lege restantă foarte importantă, votată înainte de lovitura de stat şi nesancţionată de Cuza. După revizuirea de către Consiliul de Stat, spre deosebire de altele, această lege din urmă intra în dezbaterile noilor corpuri legiuitoare, în sesiunea acestora din primăvara anului 1865, ea fiind sancţionată şi promulgată de Domn la 4 iulie 1865.

Legea stipula, în ordine crescătoare, structura instanţelor judecătoreşti, aşa cum aveau să funcţioneze ele în deceniile următoare: judecătorii de plasă; tribunale judeţene; Curţi de apel; Curţi de juraţi (în materie criminală, pe lângă Curţile de apel); în sfârşit, instanţa supremă, înalta Curte de Casaţie şi Justiţie. De asemenea, această lege cuprindea alte prevederi referitoare la buna funcţionare a justiţiei (privind atribuţiile procurorilor, inamovibilitatea pentru organele superioare de justiţie ş.a.).

5. Politica externă a lui Al. I. Cuza

De la începutul domniei sale, în paralel cu acţiunea politico-diplomatică pentru recunoaşterea dublei alegeri şi desăvârşirea Unirii politico-administrative, Domnitorul Al. 1. Cuza a adoptat importante măsuri pentru consolidarea autonomiei politice în raport cu puterea suzerană, pentru înlăturarea imixtiunilor altor mari puteri. Apoi, întreaga sa politică de reforme, ca şi lovitura de stat, au avut largi implicaţii în planul lărgirii autonomiei politice, s-au conjugat cu aspiraţiile Domnitorului pentru independenţă politică şi unitate naţională, în general, măsurile adoptate de el, în planul relaţiilor cu puterea suzerană şi cu puterile garante, cu statele vecine, precum şi cu mişcările revoluţionare din zonă, s-au înscris pe linia unei politici externe vizând aceste deziderate fundamentale ale poporului român.

5.1. O problemă importantă, deosebit de complicată şi greu de rezolvat pe deplin, a fost aceea a jurisdicţiei consulare străine, adică înlăturarea privilegiilor acordate străinilor în baza stipulaţiilor din Convenţie, la care ne-am referit, care obligau Principatele Unite să se supună tratatelor încheiate de Poartă cu alte puteri. Or, în ciuda acestor stipulaţii, au fost luate măsuri pe linia supunerii străinilor la legile statului român şi impunerea lor la aceleaşi obligaţii fiscale pe care le aveau cetăţenii români (plata impozitelor, conform legii patentei, achitarea obligaţiei prestaţiei pentru drumuri ş.a.), supunerea lor în caz de delicte la instanţele de judecată româneşti etc. S-a acţionat, în general, până la

sfârşitul domniei, pentru înlăturarea aplicării capitulaţiilor (tratatele încheiate de Poartă cu alte puteri) în Principatele Unite, acestea urmând să aibă un regim vamal separat.

O problemă de ordin politic, în raport cu puterea suzerană şi alte puteri, care s-a cerut a fi lămurită de la începutul domniei, a fost aceea a paşapoartelor, Cuza interzicând intrarea în ţară pe bază de paşapoarte turceşti sau austriece, puterea suzerană fiind obligată să accepte paşapoartele româneşti (iulie 1860).

In spiritul înlăturării cadrului restrictiv al Convenţiei de la Paris şi al afirmării unei politici externe independente, s-a înscris acţiunea de constituire a unor agenţii diplomatice în străinătate, pe lângă agenţia de la Constantinopol, condusă de C. Negri, anume: în Franţa, în 1860, sub conducerea lui Iancu Alecsandri (aceasta urmând a prelua şi Biroul de presă, anterior înfiinţat sub conducerea publicistului francez, filo-român, A. Ubicini), apoi, la Belgrad, în 1863, sub conducerea lui Theodor Calimachi,

Pe linia înlăturării unor restricţii impuse de aceleaşi dispoziţii, de asemenea, s-a înscris acţiunea de încheiere a unor convenţii telegrafice cu Austria şi Rusia, de extrădare cu Serbia ş.a.

5.2. Semnificative pentru ţelurile de unitate şi independenţă au fost raporturile stabilite, cu discreţie, de Al. I. Cuza cu mişcările de caracter conspirativ ale ungurilor şi polonezilor, îndreptate împotriva Austriei şi Rusiei, sau cu mişcarea sârbilor îndreptată împotriva Turciei.

Tratativele cu revoluţionarii maghiari, de la începutul domniei, s-au desfăşurat pe fondul atitudinii ostile a Austriei, adoptată mai întâi cu prilejul dublei alegeri a lui Cuza, apoi cu prilejul desăvârşirii Unirii politico-administrative. Cum se ştie, s-au purtat asemenea tratative între V. Alecsandri, ca reprezentant al Domnitorului, şi generalul G. Klapka, ca reprezentant al revoluţionarilor maghiari, vizând, într-o primă etapă, sprijinul acordat Franţei în conflictul cu Austria (aceasta din urmă fiind înfrântă, în iunie 1859, la Mayenta şi Solferino), apoi, într-o a doua etapă, în anii 1862-1863, o solidarizare româno-maghiară-italiană împotriva Austriei, în mai 1863, se afla la Bucureşti generalul Tiir, trimis al regelui Italiei, Victor Emanuel, tratativele având ca obiect concursul românilor, în cazul unui conflict cu Austria; cum se ştie, proiectul nu s-a putut concretiza, Domnitorul punând drept condiţie a colaborării cu revoluţionarii maghiari, schimbarea atitudinii faţă de românii din Transilvania

(acordarea de drepturi, inclusiv acela de a se uni cu Principatele), condiţie inacceptabilă pentru L. Kossuth şi alţi fruntaşi maghiari. La acest motiv al eşecului tratativelor, s-a adăugat, evident, şi un altul: atitudinea rezervată a lui Napoleon al III-lea, interesat de această dată mai mult de ajutorarea polonezilor împotriva Rusiei.

Trebuie menţionat aici că reprezentantul revoluţionarilor maghiari, generalul Klapka, de la începutul acestor tratative, intuia ţelurile Domnitorului Cuza, în 1860, scriind despre acesta: „Primul succes al consolidării sale la putere îi va spori ambiţia. Dorinţele sale vor deveni mai mari, ideea unei Daco-Romanii îi va veni în minte şi va avea poate sorţi de reuşită"[43], în orice caz, deşi aceste tratative au eşuat, refugiul acordat revoluţionarilor maghiari în anii 1860-1863 era un simbol al solidarităţii cu aspiraţiile de independenţă ale altor popoare (refugiaţi în Moldova, ei se îmbarcau, la Galaţi, pentru a merge în Italia, urmând să constituie o legiune menită să declanşeze lupta pentru independenţă a Ungariei!).

Acelaşi simbol îl avea şi atitudinea Domnitorului faţă de revoluţionarii polonezi, acceptându-le refugiul lor în Principate în anii 1862-1863. în iunie 1863, un detaşament de revoluţionari polonezi emigraţi, condus de colonelul Milkovski, debarcă la Tulcea, de pe un vas englez, fără acordul autorităţilor române, cu gândul de a trece prin Moldova, în sprijinul revoluţiei din Polonia. Somat să se dezarmeze, detaşamentul refuză, situaţie în care el este supus unei reprimări în forţă de către autorităţile române, la Costanglia; însă, după acest incident, polonezii se bucură de toate avantajele dreptului de refugiu.

Un aspect important al politicii externe a Domnitorului Cuza, se referă la relaţiile speciale cu Serbia, bazate pe interese politice comune, vizând emanciparea politică faţă de Poartă, interese economice, precum şi relaţii personale dintre familii domnitoare (familia principelui Mihail Obrenovici fiind înrudită cu familia Costin Catargiu din Moldova şi având aici proprietăţi). Obiectul special al acestor raporturi 1-a constituit, în a doua jumătate a anului 1862, tranzitul prin Moldova, dinspre Rusia spre Serbia, a unui mare transport de arme şi muniţie (un convoi cu 500 de care). Or, în ciuda somaţiei ministrului de externe turc, Aali-paşa, adresată lui Cuza, de a se trece la sechestrarea armelor - iniţiativă la care

~' Al. Marcu, *op. cit.*, p. 259.

se asociaseră guvernele austriac şi englez -, operaţiunea este dusă la capăt, ea având la bază acordul prealabil între cei doi principi, român şi sârb (pe de altă parte, Franţa a ţinut partea lui Cuza!). Ulterior, relaţiile între cele două state, român şi sârb, se strâng şi mai mult, înfiinţându-se agenţii diplomatice într-o ţară şi alta, la Bucureşti şi Belgrad (februarie-martie 1863), încheindu-se chiar un tratat de alianţă între cele două state.

Adoptând o asemenea atitudine faţă de refugiaţii unguri şi polonezi, ca şi în raporturile cu statul sârb, desigur, Domnitorul Cuza voia - şi reuşea în parte - să impună atât puterii suzerane, cât şi puterilor garante, dreptul Principatelor Unite de a adopta decizii în conformitate cu principiul unei autonomii depline (acestuia subsumându-i-se, de pildă, dreptul de găzduire a refugiaţilor politici).

5.3. Cum am subliniat la locul potrivit, o reformă importantă, ca secularizarea averilor mănăstireşti, a fost abordată de Domnitorul Al. I. Cuza, în spiritul dreptului statului român de a lua decizii în mod nestingherit în planul organizării sale, după cum, în acelaşi fel, era abordată problema adoptării unei noi legi electorale, ca şi a celorlalte reforme necesare consolidării statului român modern.

Recunoaşterea de către marile puteri a modificării Convenţiei de la Paris prin adoptarea Statutului - act semnificând, într-un fel, cum subliniază o serie de exegeţi, prima constituţie românească, în înţelesul deplin al cuvântului - marca un succes al eforturilor Domnitorului Cuza, vizând realizarea unei autonomii politice depline, altfel spus, transformarea statului român, de fapt, într-un stat cvasi-independent. în acest sens, cum am văzut, „actul adiţional" al Convenţiei de la Paris, aprobat de marile puteri, sublinia: „Principatele Unite vor putea în viitor modifica şi schimba legile care privesc ocârmuirea lor internă, cu concursul legal al tuturor puterilor Statului şi fără nici-o intervenţie externă, exceptându-se, firesc, legăturile ce unesc Principatele cu Imperiul Otoman"[44].

Pe linia principiului autonomiei depline a noului stat, care presupunea neamestecul puterii suzerane şi a altor puteri în afacerile sale externe, se manifestă atitudinea Domnitorului Cuza, ca şi a guvernelor sale, în perioada de sfârşit a domniei. De pildă, în martie 1865, când Domnitorul, cu prilejul încheierii unui nou tratat de comerţ între Turcia şi

[44] Apud C. C. Giurescu, *op.cit.*, p. 217.

Franţa, lua din nou poziţie în chestiunea capitulaţiilor, iar în toamna aceluiaşi an, la o admonestare a ministrului extern turc, Aali-paşa, pe marginea mişcării de la Bucureşti, din luna august, el răspundea cu demnitate, respingând ameninţările Turciei: „Mă văd silit - scrie Domnitorul - a aduce aminte aici că Principatele Unite, în termenii formali ai Convenţiei, se administrează liber şi afară de tot amestecul înaltei Porţi; şi, dacă augusta Curte suzerană are dreptul de a provoca măsuri de ordine publică în România, este numai atunci când ordinea ar fi fost compromisă şi, al doilea, când ar fi urmat înţelegere între înalta Poartă şi Puterile garante"[45].

Fără îndoială, aspiraţiile de independenţă care frământau sufletul Domnitorului Al. I. Cuza, cum se făcuse de la începutul domniei, urmau calea înţelepciunii şi prudenţei, în raport cu realităţile timpului; dezideratul trebuia realizat treptat, pe calea faptelor nu întotdeauna ieşite din comun.

5.4. în ceea ce priveşte dezideratul unităţii naţionale, ca şi cel al independenţei, el s-a corelat strâns cu opera de reforme a Domnitorului; a fost subsumat efortului extraordinar de consolidare a unui stat naţional menit a fi un factor de bază al luptei pentru unitate naţională, de încurajare şi ajutorare a mişcărilor de eliberare naţională din toate provinciile româneşti aflate sub stăpâniri străine. S-a dat de la început o asemenea semnificaţie statului român, în frunte cu Al. I. Cuza, de către românii din afara graniţelor sale, pe de o parte, de către adversarii săi, Turcia şi Austria, pe de alta. Consecvenţa cu care monarhia habsburgică s-a împotrivit, moment după moment, la afirmarea noului stat, nu viza decât primejdia pe care el o întruchipa în viitor pentru integritatea sa, în perspectiva atragerii tuturor românilor în graniţele statului naţional.

Faptul că Domnitorul Cuza a avut constant în suflet soarta românilor din provinciile aflate sub stăpânirea Austriei, au dovedit-o detaliile tratativelor sale cu fruntaşii emigraţiei maghiare din anii 1860-1863 sau cu oamenii politici italieni, la care ne-am referit. Au indicat aspiraţia de unitate naţională a Domnitorului, încurajarea dată de el şi guvernele sale luptei pentru unitate naţională, în ţară şi străinătate, alte câteva fapte: manifestarea liberă a presei în sprijinul românilor de

[45] *Mesagii, proclamaţii, răspunsuri şi scrisori ale lui Cuza-Vodă,* p. 180.

peste graniţă (în 1860 apare la Iaşi gazeta, cu titlu semnificativ, „Dacia"); găzduirea şi numirea în posturi universitare sau în funcţii administrative a unor cunoscuţi fruntaşi ai mişcării naţionale din Ardeal (Simion Bărnuţiu, Timotei Cipariu, Florian Aaron ş.a.); sprijinirea şcolilor şi bisericilor româneşti de peste munţi; încurajarea legăturilor dintre cărturari ş.a.

în acest context, cu concursul cărturarilor din Bucureşti, în 1861, lua fiinţă Ia Sibiu societatea „Astra" („Asociaţia pentru literatura română şi cultura poporului din Transilvania"), după cum, de la această dată, pe parcursul domniei lui Cuza şi în continuare, amplificarea legăturilor culturale dintre români, împărţiţi în graniţe politice diferite, avea să se constituie într-o condiţie de bază a desăvârşirii unităţii naţionale.

6. Sfârşitul şi însemnătatea domniei lui Al. I. Cuza

6.1. Guvernul condus de M. Kogălniceanu, în răstimpul căruia au fost pregătite şi adoptate cele mai multe şi mai importante reforme din întreaga domnie a lui Cuza, şi-a continuat activitatea până la 23 ianuarie/4 februarie 1865, când el a demisionat. A fost acesta un moment simptomatic pentru sfârşitul domniei lui Cuza, căci demisia guvernului însemna despărţirea dintre cei doi oameni politici; mai corect spus, aşa cum s-a apreciat, Domnitorul făcea o greşeală politică acceptând de această dată - tocmai de această dată! - demisia lui Kogălniceanu. Simptomatice, într-un fel, fuseseră însă şi frământările care duseseră la înaintarea demisiei primului ministru. Anume, este vorba de neînţelegerile acestuia cu Nicolae Kretzulescu, ministrul de justiţie în guvern, pornirea acestuia din urmă împotriva şefului său fiind de natură să stimuleze şi să reactiveze manifestări de opoziţie în sânul noului parlament. Deoarece lui N. Kretzulescu, şi el fost colaborator apropiat al lui Cuza, s-au raliat şi alte personalităţi, M. Kogălniceanu s-a simţit dator să-şi prezinte demisia, iar Domnitorul, şi sub influenţa unor „binevoitori", i-a primit-o. Evident, contribuise la decizia Domnitorului şi excesiva popularitate a lui Kogălniceanu, pe care acesta părea a nu voi să şi-o tempereze, ceea ce putea să irite pe Cuza şi de care, în orice caz, adversarii primului ministru au ştiut să profite.

în urma demisiei lui M. Kogălniceanu, Domnitorul Cuza numeşte un guvern condus de Constantin Bosianu (ianuarie-iunie 1865), căruia îi

va succeda guvernul condus de Nicolae Kretzulescu (iunie 1865 -februarie 1866).

între timp, pe fondul disensiunilor dintre foştii colaboratori şi al impresiei negative pe care o lăsa „camarila" de care se înconjurase Domnitorul (adică, apropiaţii săi, câţiva vechi prieteni francezi, folosiţi ca un fel de consilieri, Librecht, de Bayne ş.a.), renaşte „monstruoasa coaliţie". Cei mai activi conspiratori se dovedesc a fi, de această dată, fruntaşii liberali-radicali, unii dintre ei afectaţi serios de măsurile represive ale guvernului Kogălniceanu. în jurul societăţii „Progresul" se vor concentra treptat forţele de opoziţie, din parlament şi din afara lui, precum şi, din păcate, unele elemente ale armatei. Este drept că modalitatea de guvernare prin decrete-legi şi autoritarismul pe care îl dovedise Kogălniceanu ofereau, cu deosebire, liberalilor radicali, pretexte de a acţiona, sub motivaţia restabilirii adevăratului regim constituţional, a drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti.

Hotărâtoare, într-un fel, pentru succesul acţiunii conspiratorilor, va fi însă propria atitudine a Domnitorului, de indiferenţă faţă de acest gen de acţiuni, în ultimă instanţă lăsând impresia deciziei de a renunţa el însuşi la putere.

6.2. în timp ce, în vara anului 1865, Domnitorul se afla, din motive de sănătate, într-o călătorie la băile de la Ems, în Germania, la Bucureşti, la 3/15 august, izbucnea o mişcare de stradă îndreptată împotriva autorităţilor, stimulată, cu discreţie, se pare, de unii membri ai opoziţiei (ea pornea de la protestele negustorilor ambulanţi împotriva unei ordonanţe a primăriei care le impunea obligaţia de a nu mai practica acest gen de comerţ, ci să închirieze, în acest scop, gherete speciale). Cum în focul acestei răzvrătiri, în care s-au amestecat tot felul de oameni, a fost devastat sediul primăriei, ministrul de interne, generalul I. Em. Florescu, unul dintre cei mai loiali susţinători ai lui Cuza, a ordonat intervenţia armatei, în urma căreia au căzut victime, morţi şi răniţi, represiunea fiind urmată de o serie de arestări ale unor persoane suspectate de a se afla la originea mişcării (între care, fruntaşii liberali-radicali).

Or, revenit în ţară, s-a văzut clar că Domnitorul nu ţinea să lămurească lucrurile şi să-i pedepsească pe uneltitori, deşi această mişcare era de natură să creeze în străinătate - în Turcia, în primul rând -suspiciuni asupra stabilităţii regimului şi capacităţii Domnitorului de a menţine ordinea. Dar, mai ales semnificativă pentru atitudinea lui Cuza

era declaraţia acestuia, consemnată în Mesajul, din 5/17 decembrie 1865, de deschidere a sesiunii parlamentare, prin care el lăsa să se înţeleagă că nu se va opune realizării dorinţei exprimate de divanurile ad-hoc, în 1857, de instalare la tron a unui principe străin. „Eu voiesc să fie bine ştiut - se putea citi în Mesaj - că niciodată persoana mea nu va fi o împiedicare la orice eveniment care ar permite de a se consolida edificiul politic la a cărui aşezare am contribuit"[46]. Anterior îşi exprimase un asemenea gând şi într-o scrisoare adresată lui Napoleon al IH-lea[47].

Or, o asemenea atitudine constituia o descurajare pentru susţinătorii săi, cum aprecia, pe bună dreptate, unul dintre aceştia, D. Bolintineanu („De la hotărârea lui de a abdica, nu mai fu considerat ca Domn. Puţini nu îl trădară")[48]. Pe de alta, ea era de natură să-i încurajeze pe adversari.

Sub acoperişul acuzaţiilor aduse la adresa camarilei, în frunte cu Cezar Librecht, directorul poştelor şi telegrafului, a speculării zvonului despre presupusa intenţie a Domnului de a lăsa tronul unuia dintre cei doi fii adoptivi - rod al relaţiei sale extraconjugale eu Maria Obrenovici -, dar mai ales sub motivaţia, foarte plauzibilă, a necesităţii de ordin politic de a asigura cu un ceas mai devreme instalarea la conducerea statului a unui principe de origine străină, atenţia „monstruoasei coaliţii" s-a concentrat asupra atragerii unor ofiţeri ai armatei române. Pe de altă parte, în indiferenţa sa faţă de păstrarea puterii, cu conştiinţa că îşi îndeplinise misiunea, Domnitorul făcea greşeala, în aceste împrejurări - cu numai două săptămâni înainte de noaptea declanşării complotului - de a se dispensa de ajutorul unor ofiţeri superiori care-i dăduseră numeroase dovezi de loialitate, generalii I. Em. Florescu, ministrul de Interne, şi Savel Mânu, ministrul de Război; înlăturarea acestora constituia un act de natură să încurajeze implicarea unor ofiţeri subordonaţi în complot, fără de care este greu de presupus că acesta ar fi putut avea loc (colonelul N. Haralambie, maiorul Lecca, şeful gărzii palatului ş.a.)[49].

^*Ibidem, p.* 197.

[47] *Românii la 1859,* voi.I, p. 603-607 (orig. francez)

[48] D. Bolintineanu, *Viaţa lui Cuza Vodă. Memoriu istoric,* ediţia a V-a, Bucureşti, 1875, p. 115.

[49] Pentru amănunte, cu deosebire, C. C. Giurescu, *op. cit.,* p. 289-312.

în noaptea de 11/23 februarie 1866, grupul de ofiţeri şi civili complotişti a pătruns în palat, impunând Domnitorului semnarea textului, dinainte pregătit, al decretului de abdicare şi prin care conducerea statului era încredinţată Locotenentei domneşti şi unui guvern „ales de popor". Domnitorul nu numai că nu s-a opus actului de forţă, ci, mai mult decât atât, imediat, a formulat el însuşi cererea de a părăsi ţara, în dorinţa de a evita, în condiţiile create, un conflict violent între adversarii şi susţinătorii săi (se ştie că în intervalul imediat următor, o bună parte a corpului ofiţeresc a calificat drept trădare gestul colegilor implicaţi!).

Două zile mai târziu, Domnitorul Unirii, înfăptuitorul marilor reforme de edificare a statului român modern, părăsea ţara, urmând a-şi petrece ultimii ani de viaţă în străinătate. Avea să moară în mai 1873, înmormântarea având loc în ţară, la Ruginoasa; cu acest prilej, în cuvântul de despărţire, fostul lui colaborator apropiat, M. Kogălniceanu, îi aducea un bine meritat omagiu, referitor la evenimentul petrecut cu 7 ani în urmă, în faţa Doamnei Elena şi a mulţimii îndoliate, afirmând că „nu greşalele lui 1-au răsturnat", ci „faptele lui cele mari"[50]. Şi în perioada următoare, în mai multe rânduri, M. Kogălniceanu va reveni asupra meritelor Domnitorului, apărându-i memoria[51].

Semnificativă, în ceea ce priveşte definirea caracterului actului din 11/23 februarie 1866, ni se pare a fi aprecierea făcută de Titu Maiorescu -altfel, cunoscut susţinător al principiului dinastiei străine, în persoana lui Carol I -, despre răsturnarea lui Cuza, el notând că „a fost un fapt greu de justificat. Liber ales de naţiunea din cele două Principate, Cuza merita o soartă mai bună, şi nu era lucru cuminte ca să arătăm Marilor Puteri, sub a căror garanţie ne aflam puşi prin tratatul de la Paris din 30 martie 1856, că naţiunea se înşelase asupra alesului ei"[52]. Este drept, adăuga cunoscutul

[30] I. G. Vălentineanu, *Din memoriile mele. O pagină de istorie modernă. Alegerea, detronarea şi înmormântarea lui Cuza Vodă,* Bucureşti, 1898, p. 133.

[51] Vezi. de pildă, *Cuvântul* său rostit în şedinţa Adunării Deputaţilor din 5/17 iunie 1875, pe marginea dezbaterilor la Mesajul Tronului. Cf. M. Kogălniceanu, *Opere,* IV, partea a Il-a, ediţie G. Penelea, Bucureşti, 1978, p. 115-124.

Titu Maiorescu, *Istoria politică a României sub domnia lui Carol l,* ediţie Stelian Neagoe, Bucureşti, 1994, p. 11. 74

critic şi om politic român, că rămânea de îndeplinit o cerinţă a Divanului ad-hoc, dar ar fi fost de dorit ca ea să se realizeze prin liberul consimţământ al lui Cuza, cu atât mai mult cu cât el însuşi plănuise abdicarea, iar nu printr-un act ruşinos de forţă, aşa cum se întâmplase.

6.3. Independent de modul cum am aprecia atitudinea personală a lui Al. I. Cuza în evoluţia regimului politic din timpul domniei sale, dacă modalitatea aleasă de înfăptuire a marilor reforme - printr-o lovitură de stat - a fost sau nu singura posibilă, cert este faptul că reformele înfăptuite în timpul domniei sale au fost de o mare însemnătate; ele au marcat o etapă decisivă în edificarea statului român modern, căci fără instituţiile adecvate, fără unificarea acestora, disiminând grav provincialismul, născut din existenţa separată de-a lungul secolelor a celor două Principate, fără fundamentarea Unirii pe baza reformării vechilor structuri sociale, este greu de crezut că Statul naţional român, odată înfăptuit, ar fi putut să dureze. Oricând, fără aceste reforme, într-un context internaţional nefavorabil, idealul înfăptuit s-ar fi putut nărui într-o clipă, ca într-un vis frumos, întrerupt de o trezire bruscă.

De aceea, oricât de critici am putea fi faţă de orientarea politică a lui Al. I. Cuza în hăţişul frământărilor politice interne şi chiar faţă de viaţa lui privată, nu-i vom putea niciodată contesta meritul programului său de reforme, înfăptuit, cu orice mijloace, în răstimpul domniei sale de şapte ani.

Fără îndoială că meritul reformelor nu-i aparţine în exclusivitate Domnitorului, ci şi colaboratorilor săi - lui M. Kogălniceanu, în primul rând -, echipelor ministeriale cu care a lucrat, dar nu este mai puţin adevărat că într-o epocă de tranziţie pe care o parcurge domnia sa - de la forma veche de organizare statală, a monarhiei absolute de caracter luminat, la monarhia constituţională de tip european - meritul său în realizarea, pas cu pas, a programului de reforme a fost excepţional. Nu a existat reformă, se poate spune, care să nu fi fost în prealabil gândită de Domnitor, care să nu fi făcut obiectul preocupărilor sale; de altfel, în condiţiile certurilor interne dintre liderii politici, precum şi al incapacităţii diferitelor grupări politice de a se concentra şi pune de acord asupra unui program naţional de reforme, şeful statului, în persoana Domnitorului Al. I. Cuza, era singurul în măsură să supravegheze şi să coordoneze înfăptuirea unui program unitar de reforme. De aici şi folosirea formulării «reformele lui Al. I. Cuza", care poate să pară exagerată, dar ea ascunde,

în esenţă, un mare adevăr şi este simbolică, în orice caz, pentru etapa pe care a parcurs-o istoria românilor în perioada 1859-1866.

Aceste reforme au marcat o etapă decisivă în procesul organizării instituţiilor României moderne, noul regim politic instaurat în februarie 1866, fiind obligat să meargă pe calea amendării şi completării acestor reforme, anularea lor nefiind posibilă, în ciuda pornirilor şi patimilor politice vizând persoana fostului Domnitor.

Realizând opera de edificare a instituţiilor statului român modern, lăsând în urma sa, la sfârşitul domniei, un stat cu o altă fizionomie, politică şi socială, decât a celor două Principate în fruntea cărora era ales Domn în 1859, Al. I. Cuza a înscris în istoria românilor una dintre cele mai frumoase pagini ale sale, la care, aşa cum afirma M. Kogălniceanu, la moartea sa, avea să se întoarcă, ca la o pildă, amintirea generaţiilor viitoare. Domnia lui Al. I. Cuza, atât sub raportul reformelor interne, cât şi al politicii externe, aşa cum s-a spus - şi se va spune mereu - a fost un prolog al Independenţei naţionale, care se va înfăptui în anii 1877-1878, în acelaşi timp, al desăvârşirii unităţii naţionale, care se va înfăptui în cursul anului 1918.

III. EDIFICAREA REGIMULUI MONARHIEI CONSTITUŢIONALE ÎN ROMÂNIA (1866-1876)

1. împrejurările alegerii ca Domn a lui Carol I

1.1. Odată cu abdicarea forţată a Domnitorului Al.I.Cuza, la conducerea starului român s-a instalat, provizoriu, o Locotenentă domnească alcătuită din trei reprezentanţi ai conspiraţiei anticuziste: Nicolae Golescu, Lascăr Catargiu şi colonelul Nicolae Haralambie. Totodată, s-a constituit un nou guvern, având în frunte pe I.Ghica şi numărând, între alţi fruntaşi liberal-radicali, pe C.A.Rosetti. Asupra acestor factori de putere cădeau mari responsabilităţi, dată fiind situaţia deosebit de gravă a statului român, survenită în urma actului din 11/23 februarie. Soluţia salvării statului naţional, a depăşirii crizei, pe care ei înşişi - conspiratorii lui Cuza - o provocaseră în graba lor, nu putea fi alta decât instalarea unui Domn străin dintr-o familie domnitoare europeană, în conformitate cu doleanţele exprimate de Adunările ad-hoc în toamna anului 1857.

Independent de controversele privind modalitatea înlăturării Domnitorului Al.I.Cuza, cert este că o asemenea soluţie, mai ales în împrejurările date, de la începutul anului 1866, corespundea unui interes naţional. Cum am mai subliniat, referindu-ne la rezoluţiile Adunărilor ad-hoc, această soluţie viza două obiective majore. Pe plan intern, se urmărea realizarea unui regim de stabilitate politică, prin stoparea luptelor pentru putere între diferiţi candidaţi la domnie, cu grapările lor, precum şi a consecinţelor decurgând din asemenea „alegeri". Se spera, pe bună dreptate, că un Domnitor de origine străină dintr-o familie domnitoare europeană, prin autoritatea şi prestigiul său, se va plasa deasupra intereselor diferitelor grupări sau personalităţi, reuşind să se constituie într-un important factor de ordine şi stabilitate în viaţa publică. Pe de altă Parte, pe plan extern, se viza consolidarea autonomiei politice şi

pregătirea dobândirii independenţei depline, ştiut fiind faptul că descendentul unei familii domnitoare europene nu putea accepta multă vreme statutul de vasalitate faţă de Poartă.

Urgenţa realizării acestui deziderat se impunea de la sine, dată fiind situaţia deosebit de gravă a statului pe plan extern şi intern. Pe plan extern, Conferinţa marilor puteri, întrunită la Paris în intervalul 26 februarie/10 martie - 23 mai/4 iunie 1866, la capătul unor îndelungate dezbateri, se pronunţa împotriva soluţiei principelui străin, stabilind ca Unirea să fie din nou hotărâtă de noi adunări legislative, alese separat pentru cele două provincii, în conformitate cu dispoziţiile iniţiale ale Convenţiei de la Paris. Trebuie amintit aici că delegaţia trimisă la Paris de guvernul român (compusă din Vasile Boerescu, L.Steege, Şt. Fălcoianu) nu reuşise să influenţeze cursul dezbaterilor şi luarea acestor decizii. Se formulase chiar în cursul acestor dezbateri, din partea Turciei, sprijinită de Austria, cererea de intervenţie armată, aceasta fiind însă respinsă de majoritatea marilor puteri.

De asemenea, pe plan intern survin serioase dificultăţi periclitând Unirea; la Iaşi, în aprilie, se declanşează o mişcare separatistă, având în frunte pe un mare boier, N.N.Rosetti-Roznovanu, în timp ce pe linia Dunării se desfăşoară o răscoală a grănicerilor, la declanşarea căreia contribuise nu numai sentimentul de solidaritate cu Domnitorul înlăturat, ci şi rolul unor agenţi străini aparţinând puterilor interesate la această dată să provoace greutăţi noilor autorităţi de la Bucureşti, în scopul destrămării Unirii.

Intervenţia hotărâtă a autorităţilor va stopa aceste pericole interne, în timp ce, faţă de ameninţările Turciei cu o intervenţie armată, guvernul condus de I.Ghica va răspunde cu mobilizarea unei oştiri, constituită mai ales din voluntari, sub conducerea generalului Gh.Maghem, în vederea organizării unei eventuale rezistenţe.

1.2. Esenţială însă pentru depăşirea acestei situaţii urma să fie soluţionarea crizei de conducere a statului; în acest sens, liderii politici au acţionat cu rapiditate în direcţia alegerii candidatului potrivit la conducerea statului, opţiunea lor îndreptându-se spre persoana principelui Filip de Flandra, fratele regelui Belgiei. Dar refuzul acestuia, menit să agraveze şi mai mult situaţia, a impus o nouă opţiune: alegerea ca Domn a principelui prusac Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, al doilea fiu al principelui Carol Anton de Hohenzollern, guvernator al Rhenaniei. 78

Odată obţinându-se consimţământul principelui, guvernul I.Chica a trecut la organizarea unui plebiscit menit să sancţioneze alegerea făcută, să-i confere legalitate şi credibilitate în exterior. Plebiscitul s-a desfăşurat în intervalul 2-8/14-20 aprilie 1866, rezultatul votului fiind pe deplin favorabil principelui Carol. A doua zi după încheierea acestuia, la 9/21 aprilie, se deschide noua Adunare legislativă, sub preşedinţia lui Manolache Costache Epureanu, principala ei misiune fiind proclamarea principelui ca Domn.

Călătorind spre ţară în mare secret, în compania fruntaşului liberal I.C.Brătianu, principele Carol ajungea la Turnu Severin în după-amiaza zilei de 8/20 mai 1866, peste două zile, la 10/22 mai, având loc proclamarea sa ca Domn sub numele de Carol 1.

Ceremonia proclamării este binecunoscută, detalii privitoare la ea aflându-se în numeroase lucrări. Principele depune cunoscutul jurământ de credinţă către Ţară: „Jur a fi credincios legilor ţării, a păzi religiunea României, precum şi integritatea teritoriului ei, şi a domni ca Domn constituţional" (jurământ citit de unul dintre locotenenţii domneşti, la care principele a răspuns în limba română: „Jur!"). Jurământul a fost însoţit de locuţiunea preşedintelui Adunării, M.C.Epureanu şi apoi a lui Carol: „Cetăţean astăzi, mâine, de va fi nevoie, soldat, Eu voi împărtăşi cu Domniile Voastre soarta cea bună, ca şi pe cea rea. Din acest moment, totul este comun între noi; credeţi în Mine, precum cred Eu în Domniile voastre". '

Actul proclamării lui Carol ca Domn al României punea Europa din nou în faţa „faptului împlinit", anularea lui de către marile puteri având să se dovedească greu de înfăptuit.

In aceeaşi zi, însoţind proclamarea, Adunarea legislativă vota împământenirea Domnitorului; totodată, în calitate de şef al statului, acesta semna decretul pentru amnistierea condamnaţilor pentru delicte politice (vizând şi personalităţi implicate în evenimentele recente).

In primăvara anului 1866, principele Carol avea vârsta de 27 ani (născut la 8/20 aprilie 1839) şi era locotenent în armata prusacă (în regimentul II de dragoni al gărzii prusiene); avea o solidă pregătire militară, ca absolvent al şcolii de cădeţi din Munster şi al şcolii de artilerie

[1] Vezi *Domnia Regelui Carol l. Fapte - Cuvântări - Documente, adunate de D.A.Sturdza,* t.I (1866-1876), Bucureşti, 1906, p.251-252.

din Berlin, şi dispunea de oarecare experienţă în această privinţă (participase cu doi ani în urmă ca voluntar la războiul Prusiei contra Danemarcei).

Pregătirea militară a noului Domn avea să se reflecte în interesul special purtat de el instituţiei armatei, dar în conformitate cu dispoziţiile constituţionale atribuţiile lui vizau sfera mai largă a vieţii politice interne şi a politicii externe.

A doua zi după proclamare, la 11 mai, se constituia un nou guvern de coaliţie, sub conducerea lui Lascăr Catargiu, în rândul acestuia continuându-şi activitatea câteva personalităţi din guvernul anterior (C.A.Rosetti, D.A.Sturdza, Petre Mavrogheni). în răstimpul acestui guvern, care concentra atât grupările de orientare conservatoare, cât şi grupările de orientare liberală, urmau a se desfăşura dezbaterile publice vizând elaborarea noii constituţii, totodată în responsabilitatea acestui guvern având să cadă continuarea măsurilor de preîntâmpinare a unei eventuale intervenţii armate străine.

2. Elaborarea, conţinutul şi însemnătatea Constituţiei din 1866

2.1. Misiunea elaborării Constituţiei - factor de bază al noului regim politic din România - revenea aceleiaşi Adunări legislative care îl alesese pe Carol I ca Domn şi care, după l O mai 1866, se transformă în Adunare Constituantă, în ciuda disensiunilor dintre conservatori - care predominau Adunarea - şi liberali, a diferenţelor de opinii din chiar sânul grupărilor liberale,[2] în raport cu însemnătatea obiectului lor, aceste dezbateri aveau să fie de durată relativ scurtă, ele încheindu-se la 29 iunie/11 iulie cu votarea proiectului de constituţie, promulgarea noului act constituţional fâcându-se la 1/13 iulie 1866.

Fără îndoială, dovedind luciditate şi responsabilitate în raport cu gravitatea situaţiei, membrii Adunării Constituante au acceptat compromisul, punctele divergente fiind atenuate, remarcabilă fiind cu

[2] S-au resimţit serioase disensiuni: între radicali şi gruparea liberai-moderată procuzistă (foşti colaboratori ai Domnitorului Al.I.Cuza, precum M.Kogălniceanu şi N.Cretzulescu); între radicali şi liberalii moderaţi munteni, aceştia din urmă având în frunte pe I.Ghica; între radicali şi gruparea liberală moldovenească „Fracţiunea liberă şi independentă'", condusă de Nicolae lonescu. 80

deosebire acceptarea de către o majoritate conservatoare a principiilor drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti circumscrise sferei liberalismului democratic. Pe bună dreptate, referindu-se la acest aspect, un cunoscut istoric al dreptului românesc, C.C.Angelescu, cu mai bine de trei sferturi de veac în urmă, a scris: „Se cuvine toată lauda şi toată admiraţiunea bărbaţilor de Stat de atunci. Deşi din clasa boerească, ei n-au stat la cumpănă pentru a înscrie în constituţiunea ţării renunţarea definitivă la toate privilegiile lor de clasă. Acordând, nesiliţi, prin noul aşezământ, marile libertăţi cucerite de Revoluţia franceză, ei îşi grăbeau astfel propria decapitare politică [...]. Majoritatea conservatoare din Adunarea de la 1866 a dat astfel dovada unei generozităţi cu adevărat istorice".[3]

Modelul constituţiei de la 1866 - problemă mult discutată în istoriografia de specialitate - a fost acela al constituţiei belgiene din 1831, considerată cea mai liberală din Europa. A fost vorba de un **model adaptat** realităţilor româneşti; deşi multe articole, în graba redactării, sunt preluate formal din constituţia belgiană, aşa cum a demonstrat, între alţii, I.C.FHitti, conţinutul acestora fusese asimilat de oamenii politici români în decursul deceniilor anterioare.[4]

2.2. Ne interesează cu deosebire **conţinutul Constituţiei de la 1866,** ea stând la baza vieţii de stat de-a-lungul deceniilor următoare, în ansamblul ei, Constituţia subsumează o serie de principii generale care-i conferă caracterul de act constituţional modern în spirit european.

Cu cele 133 de articole ale sale, textul Constituţiei inserează, succesiv, cele mai importante aspecte ale organizării vieţii de stat: caracterul statului român şi staturu) său internaţional, problematica drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti, problematica organizării instituţiilor de stat pe principii moderne.

Art. l din constituţie, fără a contesta formal denumirea statului român, înscrisă în actele internaţionale în vigoare, în ideea sublinierii unei

[J] Constantin C. Angelescu, *Izvoarele Constituţiei române de la 1866,* extras din „Dreptul", 1926, p. 15.

[4] Ne referim aici la studiul *Izvoarele Constituţiei de la 1866 (Originile democraţiei române),* Bucureşti, 1934, unde sunt enumerate izvoarele propriu-zise ale constituţiei, începând cu „constituţia cărvunarilor" din 1822, ajungând la programele de la 1848 şi documentele din epoca Unirii Principatelor, până la proiectul de constituţie al lui Al.I.Cuza din 1863.

Uniri depline, consacră numele de România, acest articol având următorul conţinut: „Principatele Unite Române constituie un singur stat indivizibil sub denumirea de România". Este denumirea pe care Turcia, în spiritul pretenţiilor ei de suzeranitate, nu o va recunoaşte până la Războiul de Independenţă, în timp ce textul constituţional omite înscrierea acestor raporturi speciale cu Poarta, autorităţile române de la această dată urmând a recunoaşte suzeranitatea Porţii într-un sens limitat, numai în virtutea altor acte politice (în primul rând, apropiatul hatişerif de recunoaştere a Domnului!).

2.3. Un al doilea aspect important, semnificativ pentru spiritul democratic al Constituţiei, se referă la problematica drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti, aceasta ocupând pentru prima dată un spaţiu corespunzător într-un text constituţional din spaţiul românesc (cum se ştie, ea nu figurează în textele Regulamentelor Organice, iar în Convenţia de la Paris din august 1858 este concentrată într-un singur articol).

Se proclamă, înainte de toate, principiul egalităţii tuturor cetăţenilor în faţa legii, inclusiv la plata impozitelor, după cum sunt inserate aici cele mai multe drepturi şi libertăţi cetăţeneşti, proprii statelor civilizate europene, cu aspiraţii democratice: garantarea libertăţii individuale, libertatea de exprimare a ideilor, prin viu grai sau prin scris, dreptul de întrunire şi asociere, libertatea credinţei, libertatea învăţământului şi dreptul la învăţământ ş.a.

Un important principiu înscris aici se referă la proprietate, aceasta fiind proclamată „sacră şi inviolabilă" (art. 19). In acest spirit, se precizează într-un paragraf că nimeni nu poate fi expropiat decât pentru „cauză de utilitate publică" şi cu o „dreaptă despăgubire" (cauză de utilitate publică, adică comunicaţii, salubritate publică, lucrări de apărare militară ş.a.). Totodată, concomitent cu asigurarea dată moşierilor că o nouă reformă agrară este exclusă, se garantează proprietatea dată ţăranilor prin reforma din 1864.

în acest capitol există, din păcate, şi un articol restrictiv privind accesul la drepturile publice (dreptul de a alege şi a fi ales în funcţiile publice); este vorba de mult discutatul articol 7 care stipulează că numai cetăţenii români se bucură de drepturi politice, iar împământenirea este acordată numai străinilor de rituri creştine (dispoziţie afectând în primul rând pe evrei, cea mai importantă minoritate de la această dată). Amintim aici că acest articol avea să fie modificat după Războiul de Independenţă,

în 1879, în conformitate cu dispoziţiile tratatului de la Berlin (prin noul articol 7 împământenirea fiind acordată străinilor de orice rit în mod condiţionat).

2.4. Deosebit de important şi cel mai cuprinzător aspect, ocupând cea mai mare parte din textul constituţiei, se referă la organizarea vieţii de stat(art.31-107).

Este stipulat aici, înainte de toate, principiul monarhiei constituţionale de caracter ereditar, indicând, în esenţă, şi forma de organizare politică a statului român; conducerea statului aparţine Domnitorului Carol I şi descendenţilor săi pe linie masculină, odată cu stabilirea acestui principiu societatea românească intrând într-o nouă etapă a organizării sale, în raport cu trecutul, totodată, România intrând în familia statelor europene cu această formă de organizare politică.

La baza organizării vieţii de stat se află principiul modern al separării puterilor: puterea executivă, legislativă şi judecătorească.

Puterea executivă aparţine Domnului şi miniştrilor, numiţi sau revocaţi de el. Sunt stipulate într-o serie de articole **drepturile şi îndatoririle Domnului:** - în primul rând, Domnul este persoană inviolabilă şi neresponsabilă, numai miniştrii fiind răspunzători (un act semnat de Domn este legal numai contrasemnat de ministru); - numeşte sau revocă pe miniştri; - sancţionează sau refuză sancţionarea legilor votate de parlament, fiind investit cu dreptul de veto absolut (spre deosebire de dreptul de veto suspensiv, când o lege este retrimisă forului legislativ, iar nu respinsă definitiv); - în raport cu puterea legislativă, are drept de dizolvare a corpurilor legiuitoare, cu condiţia convocării corpului electoral, precum şi de întrunire a lor în sesiuni extraordinare etc.; - în domeniul juridic, are drept de amnistie în materie politică, de iertare sau micşorare a pedepselor în materie penală (cu excepţia miniştrilor), dar nu are dreptul de a interveni în administrarea actului de justiţie; - în domeniul administraţiei, numeşte sau confirmă în toate funcţiile publice; - în domeniul organizării militare, este capul armatei şi conferă grade militare, în conformitate cu legea; - în domeniul financiar, are dreptul de a bate monedă, în conformitate cu legea.

în privinţa miniştrilor - al doilea factor al puterii executive - se stipulează **principiul responsabilităţii ministeriale:** răspunderea miniştrilor pentru actele semnate, în raport cu Domnul; răspunderea în faţa

parlamentului pentru activitatea lor; posibilitatea judecării lor, la cererea Domnului sau Adunărilor, de către înalta Curte de Casaţie şi Justiţie.

2.5. **Puterea legislativă** se exercită în comun de Domn şi parlament în virtutea principiului suveranităţii naţionale, conform căruia toate puterile emană de la naţiune, cele două corpuri legiuitoare constituindu-se în „Reprezentanţă naţională". Revin acestora importante drepturi: - nici o lege nu poate fi supusă sancţiunii Domnului dacă nu este mai întâi discutată şi adoptată de cele două corpuri legiuitoare, Adunarea Deputaţilor şi Senat; - legile privind bugetul şi contingentele armate se discută mai întâi în Adunarea Deputaţilor; - iniţiativa legilor o au ambele părţi, Domnul şi parlamentul (spre deosebire de Statutul Domnitorului Al.I.Cuza care conferă dreptul de iniţiativă numai şefului statului); - Senatul este organ ales ca şi Adunarea Deputaţilor (spre deosebire de Statut, care stipula numirea majorităţii senatorilor de către Domn!).

In strânsă legătură cu definirea celor două corpuri legiuitoare ca „reprezentanţă naţională", textul constituţional stipulează importante drepturi şi îndatoriri pentru deputaţi şi senatori: în primul rând, ei dispun de imunitate parlamentară (nu pot fi urmăriţi de organele judiciare pentru opiniile sau voturile lor, urmărirea penală în timpul sesiunii putându-se face numai cu autorizarea Adunării); au drept de critică la adresa guvernului, drept de interpelare şi anchetă asupra miniştrilor ş.a.

O altă serie de articole din textul constituţional se referă la modul de funcţionare a celor două corpuri legiuitoare, între altele, stipulându-se regula după care hotărârile nu se pot adopta decât cu majoritatea absolută a deputaţilor sau senatorilor.*

2.6. în sfârşit, în seria dispoziţiilor constituţionale privitoare la puterea legislativă importante sunt articolele care consemnează principiul sistemului electoral censitar, care vor fi detaliate în legea electorală anexată textului Constituţiei. Anume, corpul electoral este împărţit după avere (cens) în patru colegii pentru Adunarea Deputaţilor şi două pentru Senat.

La colegiul I pentru Adunarea Deputaţilor votau marii proprietari care dispuneau de un venit funciar anual de peste 300 galbeni; la colegiul

Majoritatea absolută, adică 1/2+1 din numărul total al deputaţilor sau senatorilor, spre deosebire de majoritatea simplă, adică Vi+l din numărul celor prezenţi la şedinţă. 84

II, proprietarii funciari cu un venit de 100-300 galbeni; la colegiul III, votau orăşenii, care îndeplineau condiţia achitării unui impozit anual de 80 de lei, la acest colegiu fiind scutiţi de cens liber-profesioniştii, profesorii, ofiţerii în retragere, funcţionarii pensionari. Toate aceste trei colegii aleg direct. Colegiul al IV-lea este rezervat, aşa zis, ţăranilor şi muncitorilor, adică celor care nu se încadrează în celelalte trei colegii, plătind totuşi o dare statului cât de mică; acest cens foarte redus oferă, în principiu, posibilitatea unui vot destul de larg, atât numai că aici se votează indirect, prin reprezentare: 50 de alegători din judeţ, întruniţi în reşedinţa acestuia, desemnează un delegat, căruia i se atribuie calitatea de alegător.

Pentru Senat, al doilea organ legislativ, corpul electoral este împărţit în două colegii, având la bază un cens şi mai ridicat, anume: la Colegiul I, un venit funciar de cel puţin 300 galbeni; la colegiul II, un venit funciar sau urban de cel puţin 100 de galbeni. Aveau calitatea de senatori de drept, între alţii, moştenitorul Tronului la vârsta de 18 ani, mitropoliţii şi episcopii eparhioţi; totodată, Universităţilor din Bucureşti şi Iaşi le erau rezervate dreptul de a alege din sânul lor câte un senator, reprezentând interesele lor.

Pentru eligibili (cei aleşi), în privinţa condiţiilor de cens sunt unele deosebiri: deputat poate fi ales orice cetăţean român, din naştere sau împământenit, cu drepturi civile şi politice, având vârsta de 25 de ani, fără a îndeplini condiţia unui cens special, în afara celui impus de calitatea de alegător; în acelaşi timp, pentru a fi ales senator, în plus, se pune condiţia unui cens foarte ridicat, de minimum 800 de galbeni, corespunzător unui venit de orice natură, precum şi vârsta minimă de 40 de ani (sunt dispensaţi de acest cens înalţii demnitari şi diplomaţi, generalii etc., precum şi doctorii sau licenţiaţii în diferite specialităţi).

Durata mandatului este diferită pentru cele două corpuri: patru ani pentru Adunarea Deputaţilor şi opt ani pentru Senat, în cazul senatorilor cu obligaţia reînnoirii la 4 ani în proporţie de 50% prin tragere la sorţi.

Cum se poate observa, în baza condiţiilor impuse de sistemul electoral censitar diferitele categorii sociale erau reprezentate în mod inegal în parlamentul român, ponderea revenind în general, moşierimii şi într-o mai mică măsură, burgheziei. Structura Adunării Deputaţilor, rezultând din sistemul electoral censitar, este semnificativă în acest sens: majoritatea sa, adică 124 deputaţi, din cei 157 alcătuind Adunarea, este

dată de primele trei colegii, rezervate proprietarilor de pământ şi burgheziei orăşeneşti, în timp ce numai 33 deputaţi rezultă din colegiul IV, cel mai numeros, rezervat populaţiei de rând, ţăranilor şi orăşenilor de condiţie modestă.

Prevederile legii electorale din 1866, anexată Constituţiei, fac să îndeplinească calitatea de alegător un locuitor din 83, ceea ce constituie un regres în comparaţie cu dispoziţiile electorale ale Statutului Domnitorului Al.I.Cuza (l alegător la 8-10 locuitori), dar marchează un progres remarcabil în raport cu dispoziţiile legii electorale din 1858 (l alegător la 1.100-] .200 locuitori).

2.7. Cu privire la cea de-a treia putere în stat - cea **judecătorească** - dispoziţiile textului constituţional sunt destul de sumare, făcându-se numai câteva precizări de principiu: exercitarea puterii judecătoreşti prin tribunale şi curţi de apel, funcţionarea pe întregul teritoriu a unei singure instanţe supreme, înalta Curte de Casaţie şi Justiţie, funcţionarea juriului în materie penală şi pentru delicte politice sau de presă, interdicţia înfiinţării de tribunale excepţionale.

2.8. Pe lângă prevederile privind cele trei puteri fundamentale ale statului, în partea finală a Constituţiei sunt stipulate importante prevederi privind organizarea altor câteva instituţii şi compartimente ale vieţii de stat: administraţia locală (cu instituţii judeţene şi comunale), consemnându-se aici principiul descentralizării administraţiei şi „independenţei comunale"; finanţele publice, cu precizări importante privind interdicţia oricăror privilegii în materie de impozite, votarea anuală a bugetului, funcţionarea înaltei Curţi de Conturi; „puterea armată", cu consemnarea principiului obligativităţii pregătirii militare a tuturor cetăţenilor ş.a.

2.9. Ultimele articole ale Constituţiei, dispoziţiile finale, de asemenea, subsumează importante precizări privind: consemnarea „culorilor Principatelor Unite", roşu, galben, albastru (altfel spus, existenţa steagului naţional), consemnarea calităţii oraşului Bucureşti de capitală a statului şi reşedinţă a guvernului, modalitatea revizuirii Constituţiei; enumerarea legilor speciale care urmau să fie elaborate (în număr de zece, mai multe dintre ele având ca obiect modificarea unor legi anterioare adoptate în timpul domniei lui Cuza, altele cu totul noi); în sfârşit, consemnarea principiului inalienabilităţii pe timp de 30 de ani a pământurilor cu care fuseseră împroprietăriţi ţăranii prin legea rurală din

1864 - o prevedere importantă menită să asigure ordinea şi liniştea socială (art. 133, ultimul al Constituţiei).

2.10. Cu un asemenea conţinut, punând la baza organizării vieţii de stat principii modeme, proprii statelor avansate din Europa, Constituţia din 1866 marchează o etapă nouă în istoria modernă a românilor. Odată cu instalarea lui Carol I la conducerea statului, Constituţia de la 1866 marca sfârşitul unei perioade de tranziţie - de la regimul monarhiei de caracter absolut, care durase de-a lungul deceniilor anterioare, la regimul monarhiei constituţionale de caracter ereditar. Cu modificările care i se vor aduce după Războiul de Independenţă, în anii 1879 şi 1884, ea va sta la baza regimului politic cu trăsături democratice din România, nu numai în răstimpul îndelungatei domnii a lui Carol I (1866-1914), ci şi, într-un fel, până în ajunul celui de-al doilea război mondial, aşa cum se ştie, următoarea constituţie românească, din 1923, în esenţă, preluând şi perfectând o bună parte a principiilor înscrise în textul de la 1866.

Fără îndoială, în sens democratic, dacă ne gândim, de pildă, la sistemul electoral cenzitar, la o serie de omisiuni sau impreciziuni, Constituţia de la 1866 de la început era perfectibilă, dar în raport cu trecutul ea marca un real progres. Cum vom vedea, aplicarea ei, mai ales în faza de început, a întâlnit serioase dificultăţi, oamenii politici, ca şi o serie de personalităţi culturale, receptând-o în mod diferit. Mai ales în privinţa acordării de drepturi şi libertăţi cetăţeneşti, unii o vor socoti mult prea avansată în raport cu nivelul scăzut al educaţiei civice şi mentalităţilor timpului, sub acest unghi de vedere acuzând caracterul ei formal; alţii, dimpotrivă, vor reclama omisiunile ei în raport cu nevoile păturilor largi ale societăţii, pledând, de-a lungul deceniilor următoare, pentru lărgirea drepturilor şi libertăţilor democratice înscrise în textul său.

Fără îndoială, în raport cu nivelul de cultură şi de educaţie civică, precum şi cu evoluţia mentalităţilor timpului, beneficiarii drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti înscrise în textul Constituţiei aveau să fie, în primul rând, clasele şi păturile sociale suprapuse - moşierimea, burghezia, intelectualitatea -, în general, lumea oraşelor, mult mai puţin lumea satelor, care cuprindea majoritatea populaţiei. Nu numai analfabetismul, dominant în masa ţărănimii, dar şi situaţia economică precară a majorităţii acesteia, aveau să-şi pună amprenta asupra capacităţii de înţelegere şi receptare a drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti înscrise în textul constituţional.

dată de primele trei colegii, rezervate proprietarilor de pământ şi burgheziei orăşeneşti, în timp ce numai 33 deputaţi rezultă din colegiul IV, cel mai numeros, rezervat populaţiei de rând, ţăranilor şi orăşenilor de condiţie modestă.

Prevederile legii electorale din 1866, anexată Constituţiei, fac să îndeplinească calitatea de alegător un locuitor din 83, ceea ce constituie un regres în comparaţie cu dispoziţiile electorale ale Statutului Domnitorului Al.I.Cuza (l alegător la 8-10 locuitori), dar marchează un progres remarcabil în raport cu dispoziţiile legii electorale din 1858 (l alegător la 1.100-1.200 locuitori).

2.7. Cu privire la cea de-a treia putere în stat - cea **judecătorească** - dispoziţiile textului constituţional sunt destul de sumare, facându-se numai câteva precizări de principiu: exercitarea puterii judecătoreşti prin tribunale şi curţi de apel, funcţionarea pe întregul teritoriu a unei singure instanţe supreme, înalta Curte de Casaţie şi Justiţie, funcţionarea juriului în materie penală şi pentru delicte politice sau de presă, interdicţia înfiinţării de tribunale excepţionale.

2.8. Pe lângă prevederile privind cele trei puteri fundamentale ale statului, în partea finală a Constituţiei sunt stipulate importante prevederi privind organizarea altor câteva instituţii şi compartimente ale vieţii de stat: administraţia locală (cu instituţii judeţene şi comunale), consemnându-se aici principiul descentralizării administraţiei şi „independenţei comunale"; finanţele publice, cu precizări importante privind interdicţia oricăror privilegii în materie de impozite, votarea anuală a bugetului, funcţionarea înaltei Curţi de Conturi; „puterea armată", cu consemnarea principiului obligativităţii pregătirii militare a tuturor cetăţenilor ş.a.

2.9. Ultimele articole ale Constituţiei, dispoziţiile finale, de asemenea, subsumează importante precizări privind: consemnarea „culorilor Principatelor Unite", roşu, galben, albastru (altfel spus, existenţa steagului naţional), consemnarea calităţii oraşului Bucureşti de capitală a statului şi reşedinţă a guvernului, modalitatea revizuirii Constituţiei; enumerarea legilor speciale care urmau să fie elaborate (în număr de zece, mai multe dintre ele având ca obiect modificarea unor legi anterioare adoptate în timpul domniei lui Cuza, altele cu totul noi); în sfârşit, consemnarea principiului inalienabilităţii pe timp de 30 de ani a pământurilor cu care fuseseră împroprietăriţi ţăranii prin legea rurală din

1864 - o prevedere importantă menită să asigure ordinea şi liniştea socială (art. 133, ultimul al Constituţiei).

2.10. Cu un asemenea conţinut, punând la baza organizării vieţii de stat principii moderne, proprii statelor avansate din Europa, Constituţia din 1866 marchează o etapă nouă în istoria modernă a românilor. Odată cu instalarea lui Carol l la conducerea statului, Constituţia de Ia 1866 marca sfârşitul unei perioade de tranziţie - de la regimul monarhiei de caracter absolut, care durase de-a lungul deceniilor anterioare, la regimul monarhiei constituţionale de caracter ereditar. Cu modificările care i se vor aduce după Războiul de Independenţă, în anii 1879 şi 1884, ea va sta la baza regimului politic cu trăsături democratice din România, nu numai în răstimpul îndelungatei domnii a lui Carol I (1866-1914), ci şi, într-un fel, până în ajunul celui de-al doilea război mondial, aşa cum se ştie, următoarea constituţie românească, din 1923, în esenţă, preluând şi perfectând o bună parte a principiilor înscrise în textul de la 1866.

Fără îndoială, în sens democratic, dacă ne gândim, de pildă, la sistemul electoral cenzitar, la o serie de omisiuni sau impreciziuni, Constituţia de la 1866 de la început era perfectibilă, dar în raport cu trecutul ea marca un real progres. Cum vom vedea, aplicarea ei, mai ales în faza de început, a întâlnit serioase dificultăţi, oamenii politici, ca şi o serie de personalităţi culturale, receptând-o în mod diferit. Mai ales în privinţa acordării de drepturi şi libertăţi cetăţeneşti, unii o vor socoti mult prea avansată în raport cu nivelul scăzut al educaţiei civice şi mentalităţilor timpului, sub acest unghi de vedere acuzând caracterul ei formal; alţii, dimpotrivă, vor reclama omisiunile ei în raport cu nevoile păturilor largi ale societăţii, pledând, de-a lungul deceniilor următoare, pentru lărgirea drepturilor şi libertăţilor democratice înscrise în textul său.

Fără îndoială, în raport cu nivelul de cultură şi de educaţie civică, precum şi cu evoluţia mentalităţilor timpului, beneficiarii drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti înscrise în textul Constituţiei aveau să fie, în primul rând, clasele şi păturile sociale suprapuse - moşierimea, burghezia, intelectualitatea -, în general, lumea oraşelor, mult mai puţin lumea satelor, care cuprindea majoritatea populaţiei. Nu numai analfabetismul, dominant în masa ţărănimii, dar şi situaţia economică precară a majorităţii ac esteia, aveau să-şi pună amprenta asupra capacităţii de înţelegere şi receptare a drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti înscrise în textul constituţional.

Aşa cum indică evoluţia societăţii româneşti, începând de la 1866, numai opera de luminare a celor de jos, precum şi eforturile de modernizare a instituţiilor şi de echilibrare a structurilor economice puteau să ducă de-a lungul deceniilor - şi vor duce treptat - la transformarea Constituţiei într-un factor viabil, nu numai în viaţa de stat, ci şi în existenţa individuală a cetăţenilor României.

3. începutul domniei Iui Carol I şi viaţa politică (1866-1876)

3.1. Prima problemă spre care s-a îndreptat atenţia noului Domn, firește, a fost aceea a recunoaşterii sale de către Poartă; un nou guvern, condus de I.Ghica, instalat după promulgarea Constituţiei - al treilea de la înlăturarea lui Al.I.Cuza - a acţionat în acest sens, tratativele duse cu autorităţile turceşti conducând în cele din urmă la recunoaşterea de către Poartă, prin firman, a lui Carol l ca principe ereditar (l 1/23 octombrie 1866). Chiar dacă firmanul încerca să limiteze drepturile de suveranitate ale statului român (limitarea efectivelor armatei, interdicţia încheierii de convenţii comerciale cu alte state ş.a.), înţelegerea realizată cu Poarta şi recunoaşterea domniei lui Carol I erau menite să contribuie la o stare de normalitate, atât în sfera relaţiilor externe ale României, cât şi în planul vieţii politice interne.

Contribuia la această atmosferă de normalitate şi călătoria întreprinsă la Constantinopol care a precedat elaborarea actului de recunoaştere. Descendent al unei familii domnitoare europene, Domnitorul era primit în capitala otomană cu onoruri proprii unui suveran.

Din păcate, premisele favorabile decurgând din stabilitatea regimului la nivelul conducerii statului, la care se ajungea la această dată, nu se vor reflecta în planul vieţii politice interne. Frământările din rândurile diferitelor grupări politice, ambiţiile şi vechile comportamente ale oamenilor politici, lipsiţi de educaţie civică, în total dezacord cu principiile avansate ale Constituţiei care urma să fie aplicată, toate acestea vor face ca ţara să cunoască mai mulţi ani de instabilitate politică şi chiar să pericliteze, până la un punct, soarta monarhiei constituţionale. In răstimp de 5 ani, până în primăvara anului 1871, ca semn al acestei instabilităţi, se vor succeda Ia conducerea României l O guverne de scurtă durată, în acest fel o activitate legislativă eficientă fiind în bună măsură compromisă.

3.2. în succesiunea guvernamentală din acest răstimp merită reţinută experienţa de guvernare a liberalilor-radicali din intervalul martie 1867 - noiembrie 1868. în prealabil, înainte de a ajunge la putere, aceştia, având în frunte pe fruntaşii de la 1848, I.C.Brătianu şi C.A.Rosetti, schiţaseră tendinţa unei mai bune organizări, în februarie 1867, ei încheind o înţelegere cu liberalii moderaţi din Moldova având în frunte pe M.Kogălniceanu („maiştii") şi adoptând împreună un program politic de guvernare, **Programul de la Concordia** (după numele hotelului unde s-au desfăşurat întâlnirile dintre cele două grupări). Era un program care se înscria pe linia modernizării României şi care ar fi putut să constituie, la această dată, baza organizării liberalilor într-un partid politic, dacă înţelegerea dintre cele două grupări n-ar fi fost de scurtă durată.

în orice caz, în răstimpul unei succesiuni de trei guverne, conduse pe rând, formal, de C.A.Kretzulescu, Ştefan şi Nicolae Golescu, în realitate ele fiind dominate de I.C.Brătianu, liberalii-radicali vor încerca să pună în practică acest program, fiind adoptate o serie de legi de oarecare însemnătate, între acestea, mai importantă a fost noua lege de organizare a armatei, din iunie 1868, având la bază proiectul colonelului G.Adrian, ministru de Război la această dată (proiect care circumscrie principiul pregătirii militare a tuturor cetăţenilor, pus în circulaţie mai întâi de N.Bălcescu în studiile sale dinainte de 1848).

Trebuie amintit însă că o serie de iniţiative din acest răstimp -condamnarea instaurării dualismului austro-ungar şi manifestarea solidarităţii cu românii din Transilvania, sprijinul acordat bulgarilor în lupta de independenţă, precum şi adoptarea „legii împotriva vagabonzilor", considerată a avea un caracter antisemit, toate acestea au fost receptate în mod negativ în străinătate, în cele din urmă la intervenţia marilor puteri (Austro-Ungaria şi Prusia), Domnitorul Carol I fiind obligat, sub această presiune *externă,* să impună înlăturarea guvernului liberal-radical.

Ulterior, succesiv, câteva încercări de coaliţii guvernamentale vor eşua, frământările dintre diferite grupări politice implicând şi persoana Domnitorului. Din iniţiativa fruntaşilor liberali-radicali, nemulţumiţi de atitudinea adoptată de Domn faţă de ei se desfăşoară acţiuni cu vădit caracter republican, vizând înlăturarea acestuia, ele atingând punctul culminant în vara anului 1870 (în august, „Republica de la Ploieşti"). Facilita asemenea acţiuni şi atmosfera publică de solidaritate cu Franţa îngenuncheată în războiul franco-prusac (1870-1871).

3.3. Pe linia acestor frământări, ducând la acte de dezordine publică, la începutul anului 1871, situaţia devenise deosebit de critică, mai ales în momentul în care însuşi Domnul ameninţă cu abdicarea; pe de altă parte, perspectiva unei intervenţii militare străine (Turcia ameninţase cu o asemenea intervenţie în caz de anarhie!), determină o reevaluare a poziţiilor oamenilor politici - chiar şi ale fruntaşilor liberal-radical! -, simţul responsabilităţii politice ieşind triumfător. Astfel, la 11/23 martie 1871, se ajunge la un guvern stabil, hotărât să răspundă exigenţelor Domnitorului pentru restabilirea şi asigurarea ordinei publice în ţară şi capabil, totodată, să procedeze la iniţiative legislative impuse de nevoile statului. Este vorba de guvernul conservator în frunte cu Lascăr Catargiu din răstimpul 1871-1876, primul guvern de durata din istoria României, acesta urmând să fie, după aprecierea lui Titu Maiorescu, „cea mai tare expresie a ideii conservatoare în limitele Constituţiei din 1866"[5]; în răstimpul său s-a ajuns, într-adevăr, la o anumită stabilitate politică şi la consolidarea instituţiei monarhiei constituţionale în persoana lui Carol l, pentru început adoptân-du-se măsuri hotărâte de restabilire a ordinii şi liniştii publice.

Pe de altă parte, în răstimpul acestui guvern, s-au putut adopta o serie de legi de oarecare importanţă, unele dintre ele promovând interese proprii acestei grupări politice: în 1872, era adoptată o nouă lege a tocmelilor agricole (cu clauza „mânu militari" pentru ţărani); tot în 1872, o nouă lege de organizare a armatei, aducând unele modificări la legea anterioară; în 1873, se înfiinţează două importante instituţii de credit: Creditul funciar rural şi Creditul urban; se hotărăşte continuarea lucrărilor consorţiului Strousberg, pentru construcţia de căi ferate, începute anterior (aceasta, odată cu preluarea de către statul român a unei părţi a datoriilor consorţiului german).

Cea mai importantă iniţiativă legislativă a guvernului a constat însă în încheierea convenţiei comerciale cu Austro-Ungaria din 1875; pornind de la principiul liberului schimb, vitele şi cerealele din România puteau fi exportate fără taxe, în interesul moşierilor români, produsele industriale din statul vecin intrând în ţară, la rândul lor, fără taxe, compromiţând astfel începutul timid al industriei naţionale.

Dacă în perspectivă, în plan economic, convenţia cu Austro-Ungaria era deficitară intereselor statului român, în compensaţie, ea avea

Titu Maiorescu, *Istoria politică a României sub domnia Ivi Carol l,* ediţie de Stelian Neagoe, Bucureşti, 1994, p.29. 90

o mare însemnătate politică, în cadrul relaţiilor cu Poarta marcând câştigarea unui nou atribut al suveranităţii naţionale: dreptul statului român de a încheia convenţii comerciale cu alte state, numita convenţie fiind urmată, până la declanşarea Războiului de Independenţă, de încheierea unor convenţii similare cu alte puteri (în 1876, cu Rusia).

în plan extern sunt de reţinut iniţiativele acestui guvern de realizare pe cale paşnică, politico-diplomatică, a independenţei politice, în comun acord cu vederile lui Carol I. între altele, cu deosebire, remarcabilă a fost încercarea de proclamare a independenţei din vara anului 1873, patronată de ministrul Afacerilor Străine, Vasile Boerescu, acompaniat de ziarul condus de el, „Pressa". Din păcate, o asemenea încercare a fost întâmpinată cu rezervă sau chiar cu ostilitate de către marile puteri, acest proiect al guvernului conservator fiind amânat.

Partea finală a marii guvernări conservatoare coincide cu declanşarea noii crize orientale, începând cu răscoalele antiotomane din Bosnia şi Herţegovina din vara anului 1875. Aşa cum vom vedea şi în capitolul următor, privind Războiul de Independenţă, va cădea în responsabilitatea acestui guvern adoptarea primelor măsuri de politică externă vizând orientarea României în acest nou context internaţional.

Sfârşitul primei mari guvernări conservatoare din istoria României este marcat de organizarea unei puternice coaliţii a grupărilor de opoziţie în frunte cu liberalii-radicali, cărora se alătură şi o serie de dizidenţi din rândurile conservatorilor: „Coaliţia de Ia Mazar-Paşa" (după numele englezului Lakeman, în casa căruia se organizase), în aprilie 1876, ca rezultat al acţiunilor coaliţiei, locul guvernului conservator condus de Lascăr Catargiu este luat de un guvern de tranziţie, conservator-liberal, condus de generalul LEm.Florescu, guvern înlocuit peste numai trei săptămâni de un al doilea guvern de tranziţie, cu compoziţie preponderent liberală, dar condus de un fruntaş politic de orientare conservatoare, provenit din rândurile coaliţiei, Manolache Costache Epureanu (mai-iulie 1876). în sfârşit, în iulie 1876, puterea este luată de un guvern liberal omogen în frunte cu I.C.Brătianu. Odată cu instalarea acestuia, se deschide calea celei mai îndelungate guvernări din istoria României moderne, totodată cea mai importantă guvernare din istoria guvernărilor liberale: marea guvernare condusă de I.C.Brătianu.

Pentru început, problemele cele mai grave cărora urma să le facă faţă noul guvern vor fi cele legate de perspectiva realizării independenţei depline, în condiţiile declanşării luptei antiotomane a popoarelor de la sud de Dunăre.

IV. CUCERIREA INDEPENDENŢEI DE STAT ŞI CONSECINŢELE SALE (1877-1878)

l. Premisele declarării Independenţei şi declanşării Războiului

1.1. Aşa cum am subliniat în capitolul anterior, aspiraţia la independenţă a liderilor politici, conjugată cu aceea a şefului statului, s-a manifestat pe tărâm politico-diplomatic din faza de început a domniei lui Carol I.

împrejurările fac ca acest deziderat - care era nu numai al liderilor politici şi al lui Carol I, ci al întregului popor român - să se realizeze în noul context internaţional apărut odată cu declanşarea luptei antiotomane a poporelor de la sud de Dunăre, în vara anului 1875 izbucneşte răscoala antiotomană din Bosnia şi Herţegovina, urmată în anul următor de declanşarea războiului Serbiei şi Muntenegrului împotriva Imperiului Otoman, precum şi - în intervalul imediat următor - de încrâncenata răscoală a bulgarilor împotriva aceleiaşi mari puteri.

Guvernul român trebuia să ţină seama de situaţia specifică a României, în raport cu popoarele de la sud de Dunăre, spre deosebire de acestea ea aflându-se sub garanţia colectivă a marilor puteri europene, impusă încă de la 1856, prin tratatul de pace de la Paris, în mod firesc, în acest context, poziţia oficială a guvernului român nu putea fi alta decât a unei prudente politici de neutralitate, în acelaşi timp, exprimându-şi o asemenea poziţie politică, de la începutul declanşării crizei orientale, guvernul român a ţinut să respingă în mod categoric ameninţările Porţii, totodată, să-şi afirme hotărârea de a apăra, la nevoie, principiul neutralităţii şi integritatea teritorială a României pe calea rezistenţei armate, în acest sens, o notă circulară a Ministerului Afacerilor Străine din 4/16 ianuarie 1876, adresată agenţilor diplomatici români din străinătate (notă semnată de preşedintele Consiliului de Miniştri, L.Catargiu, la această dată şi ad-interim la Externe), sublinia această

decizie a guvernului român de a opune rezistenţă în cazul unei intervenţii militare străine: „Guvernul princiar - se spune în notă - s-a văzut silit, din prudenţă şi din prevedere să facă şi el pregătiri militare, căci dacă neutralitatea pe care a păstrat-o până acum ar fi ameninţată, fie prin agresiune din partea Turciei, fie prin intervenţia vreunei alte puteri care ar dori, indiferent în ce scop, să ocupe România, datoria sa faţă de ţară nu i-ar îngădui să rămână nepăsător", în cazul unei conflagraţii, adaugă nota, guvernul român era pregătit să colaboreze cu acele mari puteri, care i-ar solicita sprijinul, „cu condiţia bine precizată ca aceste Puteri să garanteze României integritatea teritoriului său şi toate drepturile seculare".'

1.2. Şi mai hotărâtă, în sensul alternativei unei poziţii antiotomane, în raport cu comportamentul autorităţilor turceşti, se afirmă atitudinea guvernului român format la 27 aprilie/9 mai 1876, sub conducerea lui M.C.Epureanu şi având la Externe pe Mihail Kogălniceanu.

La 16/28 iunie 1876, într-un memoriu adresat Porţii şi Puterilor Garante, cunoscutul om politic român cere recunoaşterea „individualităţii statului român" şi a numelui de România,[2] document întâmpinat cu un răspuns ofensator din partea autorităţilor turceşti, cu rezervă sau ostilitate din partea altor mari puteri. La răspunsul „grobian" al Porţii, după expresia lui N.lorga („pentru moment. Poarta are a se ocupa de lucruri mai importante"), ministrul de Externe român a răspuns prin circulara din 20 iulie/1 august 1876, luând la această dată o poziţie fermă împotriva „ororilor" din Bulgaria, exprimându-şi compasiunea faţă de suferinţele populaţiilor creştine de la sud de Dunăre, condamnând atitudinea de indiferenţă a Europei civilizate faţă de aceste orori şi suferinţe:„[...] când mii de creştini sunt omorâţi, când atrocităţile cele mai groaznice se comit în Bulgaria ziua mare, Europa creştină nu găseşte în puterea sa, în regulile civilizaţiei sale, în legile umanităţii, alte mijloace pentru a veni în ajutorul acestor nenorocite populaţii decât o tăcere insultătoare?". Şi ministrul de Externe, în final, avertiza: „Această tăcere, România, aşa modestă cum este poziţiunea sa, n-ar putea să o păstreze multă vreme". In acest sens, el cere agenţilor români în străinătate, să se conformeze unei asemenea atitudini: „Faceţi să se ştie că agitaţia în sânul populaţiei noastre creşte din

[1] *Documente privind istoria României. Războiul de independenţă,* vol.I, partea a I] a, Bucureşti, 1954, p.64-67.

[2] *Ibidem,* p. 192-194.

ce în ce, că un mare partid politic (partidul liberal, n.n., N.I.) s-a pronunţat categoric în favoarea creştinilor, că armata română ea însăşi freamătă sub jugul disciplinei sale, dorind să ia parte la luptă".[3]

Cu privire la acest document, N. lorga avea să noteze: „El face cea mai mare onoare omului care 1-a scris şi diplomaţiei unui stat vasal care a îndrăznit, chiar cu dezaprobarea a doi preşedinţi de Consiliu, să ridice acest nobil glas, unul dintre cele mai nobile ce au fost vreodată auzite pentru dreptate şi pentru suferinţă omenească înaintea Europei întregi".[4] Se referea marele istoric în aprecierea sa şi la rezultatul circularei lui Kogălniceanu în discuţie: ea a fost dezavuată de către şeful guvernului M.C. Epureanu, ca şi de succesorul său, I.C. Brătianu, fiecare considerând-o prea categorică, în contextul dat. De fapt, în noul minister liberal, condus de I.C. Brătianu, constituit în iulie 1876, M.Kogălniceanu este înlocuit cu Nicolae lonescu, care va adopta o poziţie mult mai moderată.

1.3. între timp, la 28 iunie/8 iulie 1876, avusese loc întâlnirea secretă de la Reichstadt (Boemia), între ţarul Rusiei şi împăratul Austro-Ungariei, între cei doi monarhi ajungându-se la un acord în privinţa declanşării războiului, cu preţul unor anexiuni teritoriale (Bosnia şi Herţegovina urmau să revină Austro-Ungariei, iar sudul Basarabiei urma să reintre în componenţa Rusiei).

Intuind posibilitatea acestei înţelegeri pe seama României şi constatând atitudinea rezervată a marilor puteri occidentale, a Franţei în primul rând, în privinţa garantării neutralităţii României, în caz de război, la sfârşitul lunii septembrie 1876, I.C. Brătianu, în fruntea unei delegaţii, se deplasează la Livadia (Crimeea) pentru tratative cu ţarul Rusiei, Alexandru al II-lea, şi cancelarul Gorceacov, în vederea încheierii unei convenţii politice, textul acesteia urmând a fi semnat ulterior.

în răstimpul imediat următor, această orientare a guvernului liberal spre o alianţă cu Rusia - ca unică alternativă viabilă în situaţia dată - se conturează pe deplin, la aceasta contribuind doi factori: pe de o parte, atitudinea puterilor occidentale, constant neangajantă în raport de solicitarea de garantare a neutralităţii în caz de război; pe de alta.

Ibidem, p.294. [4] N.lorga, *Politica externă a Regelui Carol* /, Bucureşti, 1991, p. 157.

atitudinea din ce în ce mai belicoasă a Turciei, ostilă oricărei înţelegeri vizând recunoaşterea benevolă a independenţei.

Câteva evenimente de la sfârşitul anului 1876 lămuresc definitiv situaţia. Mai întâi, în cadrul Conferinţei marilor puteri de la Constantinopol, deschisă la 29 noiembrie/11 decembrie 1876, delegatul guvernului român, D. Brătianu, trimis aici cu misiunea de a obţine recunoaşterea independenţei şi garanţii privind „neutralitatea absolută" a României, primeşte un răspuns pe deplin negativ, cu totul semnificativ, în al doilea rând, la 11/23 decembrie 1876, noua Constituţie otomană, lansată la această dată, reconfirmă în mod definitoriu poziţia ostilă a Turciei, în textul său România fiind plasată între „provinciile privilegiate" ale Imperiului.

Cu deosebire această apreciere jignitoare, înscrisă în textul Constituţiei otomane, avea să stârnească un val de indignare la Bucureşti. Intre altele, parlamentul român supune dezbaterii „provocarea" care venea de la Constantinopol, cu acest prilej, în şedinţa Adunării Deputaţilor din 22 decembrie 1876, preşedintele Consiliului de Miniştri, I.C. Brătianu, dând o replică viguroasă sus-numitei aprecieri, afirmând: „[...] sabia lungă a lui Baiazid şi Mahomed n-a putut să pătrundă până în munţii României unde cutează să străbată astăzi Midhad-paşa cu constituţiunea lui"; chiar dacă toate puterile Europei ar socoti România o provincie turcească, adăuga el, „noi să nu suferim una ca aceasta".[5] O moţiune votată de Adunarea Deputaţilor, la încheierea dezbaterii, exprima convingerea că „guvernul va protesta cu energie către puterile garante şi către înalta Poartă contra încălcării drepturilor incontestabile ale României".[6] La aceeaşi dată, conformându-se imediat solicitării parlamentarilor, o notă de protest semnată de ministrul de Externe, Nicolae lonescu, era adresată înaltei Porţi şi Puterilor Garante.

în ciuda acestei atitudini a Porţii şi a protestelor publice legate de ea, trebuie spus că nici în intervalul imediat următor, în rândul oamenilor politici, nu lua sfârşit controversa privind poziţia cea mai potrivită pe care România trebuia s-o adopte. Unii fruntaşi politici, conservatori şi liberali moderaţi, pornind de la trista experienţă din trecut a alianţelor cu Rusia,

Apud, N. Adăniloaie, *Independenţa naţională a României,* Bucureşti, Ï986, p. 139 („Monitorul oficial", din 6 ianuarie 1877, p. 124).

' *Ibidem.*

continuau sa pledeze pentru menţinerea cu orice preţ a neutralităţii în războiul care se proiecta (între alţii, I.Ghica, vicepreşedinte al Senatului la această dată, şi chiar unii miniştri, ca N. lonescu şi D.A. Sturdza, acesta din urmă demisionând chiar în semn de protest faţă de poziţia şefului guvernului şi a majorităţii miniştrilor). Totuşi, aşa cum indicau dezbaterile corpurilor legiuitoare, convocate în şedinţe secrete la începutul lunii ianuarie, pentru a lămuri chestiunea, pro sau contra încheierii Convenţiei cu Rusia, majoritatea oamenilor politici, ca să nu mai vorbim de miniştri, se pronunţau pentru necesitatea Convenţiei, ei considerând această opţiune ca singura alternativă realistă în contextul dat.

1.4. La 4/16 aprilie 1877, o zi după revenirea lui M. Kogălniceanu în fruntea Ministrului de Externe (titulatura oficială a acestuia era de Minister al Afacerilor Străine!), Convenţia secretă cu Rusia era semnată; ea stipulează asigurarea trecerii libere a trupelor ruse pe teritoriul românesc, Rusia în schimb angajându-se „a se respecta drepturile politice ale Statului Român, astfel cum rezultă din legile interioare şi tratatele existente, precum şi **a menţine şi apăra integritatea actuală a României" (s.n., N.l.).**[7]

O dată semnată (de către M. Kogălniceanu, din partea română, şi de către baronul D. Stuart, consulul general al Rusiei), Convenţia urma să fie aprobată de către corpurile legiuitoare, întrunite în sesiune extraordinară la jumătatea lunii aprilie. Mesajul domnesc cu care textul Convenţiei era adus în dezbateri, prezentat personal de Domn, scotea în evidenţă eşecul încercărilor de a obţine garanţii din partea Turciei şi a celorlalte puteri pentru neutralitatea României, în această situaţie, considerând că trupele ruse vor trece în mod inevitabil pe teritoriul românesc (cu sau fără înţelegere prealabilă), guvernul a adoptat soluţia Convenţiei cu Rusia drept mijlocul cel mai potrivit pentru asigurarea existenţei statului român şi protejarea populaţiei. Şi cu prilejul acestei serii de dezbateri, unii fruntaşi politici au continuat să se pronunţe împotriva Convenţiei, cum au fost P.P. Carp, D.A. Sturdza, M.C. Epureanu şi N. Blaremberg; însă. în final, atât în Adunarea Deputaţilor, cât şi în Senat, Convenţia este aprobată cu majorităţi confortabile.

D.I.R., Războiul de Independenţă, voi.II, p. 111-113. 96

între timp, războiul ruso-turc începuse, prin declaraţia de război a Rusiei din 12/24 aprilie adresată Turciei, trupele ruse trecând frontiera României şi urmând a se concentra la sud de Dunăre (era prima dată, după mult timp, când această trecere se făcea pe baza unui acord prealabil al autorităţilor române!).

O dată ce Convenţia româno-rusă este dată publicităţii, la sfârşitul lunii aprilie, drept răspuns, Poarta începe ostilităţile împotriva României, fără declaraţie de război, bombardând malul românesc al Dunării (oraşul Calafat), armata română, a cărei mobilizare fusese decretată între timp, concentrată la sud de Capitală şi în jurul oraşului Calafat, la rândul său, ripostând, prin bombardarea Vidinului.

1.5. în situaţia creată, din nou revine parlamentului român un rol hotărâtor pentru îndrumarea şi clarificarea poziţiei guvernului, într-o nouă moţiune, adoptată de corpurile legiuitoare în şedinţele sale din 29-30 aprilie/11-12 mai 1877, ţinând cont de ostilităţile declanşate, se cerea guvernului ruperea legăturilor cu Poarta şi declararea independenţei; 16 zile mai târziu, la 9/21 mai 1877, la interpelarea deputatului liberal N. Fleva adresată guvernului, privind modul cum acesta a dat satisfacţie moţiunii adoptată la 29 aprilie, drept răspuns, survine cunoscuta **Declaraţie de Independenţă,** enunţată în Adunarea Deputaţilor de către ministrul de Externe român, M. Kogălniceanu.

Evenimentul survine într-un moment în care manifestaţiile publice şi presa (în primul rând, „Românul" lui C.A. Rosetti) încurajau guvernul în direcţia unei asemenea decizii; de fapt, cu 2 zile în urmă, la 7 aprilie, într-o şedinţă secretă a guvernului, prezidată de Domn. decizia declarării independenţei era luată, Domnul însuşi, şeful guvernului, I.C. Brătianu, şi ceilalţi miniştri considerând oportună proclamarea independenţei şi preconizând, ei înşişi, împreună cu preşedintele Adunării Deputaţilor, C.A. Rosetti, reluarea dezbaterilor acestui for legislativ, menite să prilejuiască declaraţia publică de independenţă deplină a statului român. Astfel se explică organizarea şedinţei publice din 9 mai a Adunării Deputaţilor, în condiţiile unor ample manifestări publice de solidaritate din jurul localului de dezbateri, iar amintita interpelare a lui N. Fleva a fost făcută din însărcinarea grupării libéral-radicale din Adunare, cu asentimentul miniştrilor.

Aşadar, răspunzând interpelării, M. Kogălniceanu ţine la această dată binecunoscutul discurs în care face istoria relaţiilor româno-turceşti

şi a aspiraţiilor româneşti de independenţă, precum şi a evenimentelor recente care duseseră la starea de război în curs de desfăşurare, pentru a conchide, în aplauzele prelungite ale deputaţilor: „Aşadar, domnilor deputaţi, nu aveam cea mai mică îndoială şi frică de a declara în faţa reprezentanţei naţionale că noi **suntem o naţiune liberă şi independentă"** (s.n., N.I.).[8] Apoi, în continuarea discursului său, cunoscutul fruntaş politic va invoca responsabilitatea patriotică şi spiritul de jertfa care, inevitabil, urmau să însoţească actul proclamării independenţei absolute, afirmând: „Noi trebuie să dovedim că suntem o naţiune vie, trebuie să dovedim că avem conştiinţa misiunei noastre, trebuie să dovedim că suntem în stare să facem şi noi sacrificii pentru ca să păstrăm această ţară şi drepturile ei pentru copiii noştrj, şi această misiune în momentele de faţă este încredinţată fraţilor şi fiilor noştri, cari mor la hotare".

în aceeaşi zi, Independenţa era proclamată şi la Senat, totodată, în cele două corpuri legiuitoare se vota înfiinţarea ordinului „Steaua României", cu 5 clase, pentru militari şi civili, precum şi proiectul de lege prin care tributul anual de 914.000 lei era anulat şi destinat întreţinerii armatei române. A doua zi, la 10 mai, cu ocazia zilei naţionale se desfăşoară ceremonia de la Palat, preşedinţii celor două corpuri legiuitoare, C.A. Rosetti şi D. Brătianu, adresând felicitări Domnului cu prilejul proclamării Independenţei; era sancţionată în această modalitate proclamarea Independenţei României, după cum erau sancţionate în acest context, în aceeaşi zi, şi proiectele de legi care o însoţiseră, votate în ziua precedentă.

2. Desfăşurarea Războiului de Independenţă şi urmările sale

2.1. Convenţia româno-rusă, semnată la 4/16 aprilie 1877, cum am observat, nu stipula participarea efectivă a armatei române la război, alături de armata rusă, împotriva Turciei şi ea nici nu era dorită de autorităţile ruse în faza iniţială a ostilităţilor. Autorităţile politico-militare ruse erau încredinţate că trupele ruse vor câştiga singure războiul, fără a oferi trupelor române posibilitatea de a se afirma pe câmpurile de luptă,

M. Kogălniceanu, *Opere, IV,* partea a IV-a, ediţie G. Penelea. Bucureşti, 1978. p. 479. 98

acestora din urmă, deocamdată, fără o convenţie specială de colaborare militară, flindu-le destinat rolul limitat, de a contribui la apărarea malului românesc al Dunării de eventualitatea unei invazii turceşti peste Dunăre.

în pofida acestei atitudini a autorităţilor ruse, colaborarea militară şi intervenţia trupelor române s-au impus numai în momentul în care ofensiva trupelor ruse la sud de Dunăre a întâmpinat o puternică rezistenţă, siguranţa victoriei fiind grav compromisă. La 8/20 iulie avea loc primul eşec al trupelor ruse asupra Plevnei, urmat peste l O zile, la 18/30 iulie, de un al doilea, cetatea dovedindu-se imposibil de cucerit cu forţele militare existente, în acest moment a survenit cererea de ajutor urgent din partea marelui duce Nicolae adresată Domnitorului (cunoscuta telegramă din 19/31 iulie 1878, a doua zi după cel de-al doilea eşec de la Plevna: „Turcii, adunând cele mai mari trupe la Plevna, ne zdrobesc. Rog să faci fuziunea, demonstraţiunea şi, dacă se poate, să treci Dunărea cu armata după cum doreşti".[9])

Deocamdată, chiar fără o convenţie militară, se răspunde imediat prin ordinul dat diviziei a IV-a române de trecere a Dunării în vederea cooperării cu trupele ruse. Se crează astfel cadrul necesar pentru desfăşurarea tratativelor în vederea încheierii unui acord de cooperare militară între cele două părţi; convorbirile dintre Carol I şi I.C. Brătianu, pe de o parte, ţarul Alexandru al II-lea şi marele duce Nicolae, pe de alta, drept rezultat, precizează condiţiile participării efective a armatei române la operaţiunile militare, alături de trupele ruse, şi anume: trupele ruse şi române din zona Plevnei sunt plasate sub comanda Domnitorului Carol I, secondat de generalul rus Zotov şi de generalul român AI. Cernât.

2.2. Efectivele trupelor române participante la război aveau să numere peste 100.000 de oameni, din care aproape 60.000 constituind armata operativă, de prima linie, numai la luptele din zona Plevnei, trupele române numărând un efectiv de 38.000 de militari.

La 30 august/11 septembrie 1877 armata română participă la cel de al treilea atac asupra Plevnei, după o luptă sângeroasă, cu grele pierderi, cucerind reduta Griviţa I, apoi, peste o săptămână, ducând alte două bătălii sângeroase pentru cucerirea redutei Griviţa II, unde trupele turceşti opun o rezistenţă înverşunată.

[9] Cf. Titu Maiorescu, *Istoria politică a României sub Carol I,* ediţie Stelian Neagoe, Bucureşti, 1994, p.90.

Botezul de sânge al armatei române în bătălia din ziua de 30 august a fost impresionant; alături de binecunoscuţi eroi, maiorul Şonţu şi căpitanul W. Mărăcineanu, şi-au găsit sfârşitul eroic aproape 800 de militari, alţi aproape 2.000 fiind răniţi.

Asediul Plevnei avea să înceteze, după o rezistenţă de 5 luni, abia la 28 noiembrie /IO decembrie 1877, când generalul turc Osman-paşa, în semn de capitulare îşi predă sabia colonelului român Cerchez (sabie confiscată apoi de un general rus).

Intre timp, până la cucerirea Plevnei, care marca cea mai grea etapă a războiului, anticipând sfârşitul său, trupele române au participat, alături de trupele ruse, la bătălia pentru cucerirea Rahovei (7-9 noiembrie/19-21 noiembrie 1877) - un alt important punct de rezistenţă a trupelor turceşti -, aşa după cum, în etapa următoare cuceririi Plevnei, au avut un rol important în luptele din zona Vidin-Belogradgic; la 12/24 ianuarie 1878 trupele române obţineau o strălucită victorie la Smârdan, contribuind apoi, în zilele următoare, la operaţiunea de cucerire a Vidinului.

Vitejia ostaşilor români şi jertfele armatei române pe câmpurile de bătălie în cadrul acestui război atestau în plan european dreptul poporului român la independenţă şi confirmau temeinic actul anterior, din zilele de 9 şi 10 mai 1877, al proclamării independenţei depline a statului român.

Cum am menţionat deja, au căzut de-a-lungul bătăliilor numeroşi eroi, jertfa de sânge a armatei române trimiţând la cei peste 10.000 de morţi şi răniţi. La jertfa de sânge pe câmpurile de luptă se adaugă imensele sacrificii ale populaţiei civile - inclusiv ale românilor din Transilvania şi alte provincii româneşti - care şi-au adus contribuţia la susţinerea materială a războiului, cu adevărat acesta fiind, aşa cum adesea s-a scris, un război al întregului popor român, dând expresie unei năzuinţe seculare.

3. Poziţia României în cadrul conferinţelor de pace de la San-Stefano şi Berlin

3.1. în ciuda contribuţiei remarcabile a armatei române la victoria finală, alături de trupele ruse, a eroismului ostaşilor şi ofiţerilor români -recunoscut, oficial, inclusiv de autorităţile militare ruse -, poziţia conferită României în cadrul tratatelor de pace încheiate - la Sân Stefano şi, mai apoi, la Berlin - a fost extrem de precară, cu mult sub aşteptări.

Mai mult decât atât, printr-o interpretare abuzivă a textului Convenţiei româno-ruse din aprilie 1877, şi mai ales prin abuzul forţei, la capătul acestui război, România a pierdut partea de sud a Basarabiei, teritoriu retrocedat Moldovei prin tratatul de la Paris din 1856 şi acum reîncorporat Imperiului rus. Acest act de anexiune s-a realizat, aşa-zis, în schimbul revenirii Dobrogei - vechi pământ românesc - în graniţele statului român.

A fost impusă o asemenea decizie de către autorităţile ruse mai întâi în cadrul tratatului de pace de la San-Stefano, încheiat la 19 februarie/ 3 martie 1878, delegatul român trimis aici, colonelul Arion, nefiind admis la tratative. S-a impus această decizie, cu consimţământul celorlalte mari puteri, şi în cadrul Congresului de pace de la Berlin, deschis la 1/13 ianuarie 1878, aici delegaţii români, I.C.Brătianu şi M. Kogălniceanu, în şedinţa din 19 iunie/1 iulie, fiind acceptaţi pentru a-şi citi memoriul conţinând protestul faţă de anunţata decizie, fiind, cum s-a scris, numai ,,auziţi, dar nu şi ascultaţi".

Textul tratatului de pace, cu care luau sfârşit lucrările Congresului, semnat de marile puteri la 1/13 iulie 1878, odată cu confirmarea acestui rapt teritorial, consemna recunoaşterea independenţei României, ca şi a Serbiei şi Muntenegrului, recunoaştere înscrisă şi anterior în textul tratatului de la San-Stefano. Totodată, unele mari puteri, interesate a reduce beneficiile Rusiei şi influenţa sa, circumscrise în tratatul de la San-Stefano, au reuşit să impună în textul tratatului de la Berlin importante decizii în favoarea lor: Bosnia şi Hertegovina au fost date spre administrare Austro-Ungariei, Anglia a anexat insula Cipru, iar principatul autonom al Bulgariei - conceput în tratatul de la San-Stefano în graniţe foarte întinse şi plasat sub influenţa rusă - a fost mult micşorat, din el desprinzându-se provincia Rumeiia, plasată sub administraţia Turciei, cu un guvernator creştin numit direct de sultan.

3.2. Trebuie subliniat aici că, de la data când hotărârea Rusiei de anexare a sudului Basarabiei devenise publică - mai ales odată cu semnarea tratatului de la San-Stefano -, o asemenea decizie a stârnit vii frământări în opinia publică românească, protestele faţă de această decizie ţinându-se lanţ, adesea ele implicând grave acuzaţii la adresa guvernului liberal în frunte cu I.C.Brătianu.

între altele, în acest răstimp, s-a făcut ecoul protestului public publicistica lui Minai Eminescu din ziarul „Timpul", încă de la 25 ianuarie

1878, poetul scriind: „România este singurul stat care azi e în primejdie de a fi desmembrat de chiar aliatul ei, după ce a încheiat cu el o convenţie prin care i se garantează integritatea teritoriului[...] într-adevăr nu găsim cuvinte pentru a califica această pretenţiune, necum împlinirea ei. Oare puterea cea mare a Rusiei i-ar da dreptul a-şi bate joc de lume, de noi, de ea însăşi ?"[10] Vor curge de la această dată articolele incendiare ale poetului, condamnând autorităţile ruse, cerând factorilor politici, puterii de la Bucureşti, să respingă în mod categoric „schimbul" propus, cu Dobrogea, chemând la unitate şi rezistentă, cu toate riscurile, în faţa actului de forţă al Rusiei, iar din toamna anului 1878, când - după încheierea Congresului de pace de la Berlin - raptul teritorial era un fapt împlinit, tonul acuzator al poetului se îndreaptă cu înverşunare, într-un mod mult mai direct, asupra liderilor liberali, socotiţi vinovaţi, într-un fel sau altul, pentru pierderea celor trei judeţe din sudul Basarabiei.

Evident, înverşunarea poetului mergea cu acuzaţiile mult prea departe, referindu-se la neglijenţă şi chiar la trădare; or, din câte se ştie, cei doi cunoscuţi oameni politici, I.C.Brătianu şi M.Kogălniceanu, în condiţiile date, în tratativele lor vizând încheierea Convenţiei româno-ruse, în plan politico-diplomatic, obţinuseră tot ceea ce se poate obţine din partea autorităţilor ruse, lăsând pe seama împrejurărilor speranţa eşecului proiectului anexionist, ţinut în secret de demnitarii ruşi şi de care ei erau conştienţi. Peste timp, N.Iorga, referindu-se la acuzaţia adusă lui I.C.Brătianu, de a fi semnat Convenţia cu Rusia în termenii cunoscuţi, tară o stipulare expresă în textul ei a Sudului Basarabiei, în timp ce el avea cunoştinţă de intenţiile anexioniste ale Rusiei, avea să scrie: „Dar nu putea să nu o facă, chiar în acest caz! (fără menţionarea expresă a Sudului Basarabiei - n.n., MI.). Ruşii ar fi trecut oricum peste noi.. .Căci, de fapt, nu se putea găsi, odată ce Rusia se mişca, alt drum decât cooperarea militară alături de dânsa. Era inevitabil, şi lucrurile inevitabile nu se iau nici cu dragoste, nici cu ură, ele fiind mai presus de voinţa oamenilor, mai presus de sentimentele oameneşti"[11].

[10] M.Eminescu, *Opere,* voi.X, **Bucureşti, 1989, p.40.**
[11] N.Iorga, *op.cit.,* p.196.

4. însemnătatea şi urmările Războiului de Independenţă

4.1. Oricum, trecând peste dezamăgirea publică legată de cunoscutul rapt teritorial, câştigarea Independenţei de Stat, prin eforturile şi sacrificiile proprii ale poporului român, marca un moment de însemnătate excepţională în istoria naţională, cu consecinţe binefăcătoare pentru dezvoltarea viitoare a statului român şi societăţii româneşti, pe plan politic, socio-economic şi moral.

Statutul de independenţă politică deplină însemna înlăturarea ultimelor elemente ale stării de vasalitate în raport cu Turcia, ceea ce constituia un factor de mare însemnătate pentru viitorul statului român. Este drept că în ajunul proclamării Independenţei, România se bucura de o largă autonomie politică, obligaţiile ei faţă de Poartă fiind destul de limitate, permiţând, într-un fel, pe bună dreptate, caracterizarea stării ei politice ca fiind a unui stat cvasi-independent.

Totuşi, nu trebuie pierdut din vedere că această stare de „cvasi-independentă" sau de semiindependenţă era destul de stânjenitoare, înainte de toate, ea se afla sub semnul incertitudinii, oricând putându-se transforma în rău, în raport cu evoluţia politică din Turcia, cu veleităţile acesteia de mare putere, aşa cum indicaseră evenimentele din decembrie 1876, prilejuite de elaborarea noii constituţii otomane. Pe de altă parte, aceste elemente ale stării de vasalitate, câte mai rămăseseră, şi cât de limitate erau, stânjeneau în mod evident dezvoltarea statului român, politica sa de afirmare a aspiraţiilor naţionale, de dezvoltare şi modernizare. Cu deosebire ele afectau cadrul politic extern şi al relaţiilor internaţionale, dar şi al organizării unor importante instituţii interne, cu efecte în plan extern, cum era cazul armatei, precum şi, într-o bună măsură, cadrul politicii economice ş.a.

Cu alte cuvinte, numai după câştigarea independenţei politice depline se puteau încheia în mod nestingherit alianţe politice cu alte state, pe linia unei politici externe independente, în conformitate cu interesele statului român; se puteau încheia convenţii comerciale cu alte state, fără subterfugii, compromisuri şi eforturi speciale - precum se făcuseră în 1875, cu prilejul încheierii Convenţiei comerciale cu Austro-Ungaria-, se putea elabora o politică vamală de sine stătătoare, se puteau lua măsuri nestingherite de organizare a armatei şi de creştere a efectivelor sale, de

edificare a unui sistem bancar naţional, de încurajare şi dezvoltare a industriei naţionale etc.

Saltul de la starul „cvasi-independent", dinainte de 1877, la statul deplin independent din perioada următoare, într-o primă etapă, avea să fie subliniat, cu toată evidenţa, de realizările importante ale guvernării liberale, condusă de I.C.Brătianu, care se vor înscrie pe linia acestor atribute ale statutului de independenţă deplină, amintite mai sus.

4.2. Mai trebuie subliniat că şi în plan moral, al psihologiei şi mentalului colectiv, al afirmării conştiinţei naţionale, câştigarea independenţei depline, de asemenea, a marcat o etapă nouă. Starea de stat „cvasi-independent", dinainte de 1877, în ciuda conştiinţei deosebirilor de stare politică în raport cu popoarele de la sud de Dunăre, aflate sub dominaţie otomană, în planul psihologiei colective, ţinând seama de dominaţia de veacuri a Porţii, presupunea persistenţa în continuare a sentimentului umilitor al unei stări de „vasalitate" faţă de Poartă, sentiment deprimant şi descurajant, care se cerea înlăturat, mai devreme sau mai târziu; or, între motivaţiile liderilor politici - ne referim, în primul rând, la unii fruntaşi liberali-radicali, precum C.A. Rosetti, I. C. Brătianu, dar şi la M.Kogălniceanu -, care au optat în primăvara anului 1877 pentru decizia participării României la război, cu toate riscurile, în afara motivaţiilor de ordin politic, legate de context, s-a aflat şi această motivaţie de ordin psihologic şi moral: umilinţa „supuşeniei" de veacuri trebuia reprimată prin spiritul de sacrificiu pe câmpul de luptă, prin atestarea unei atitudini de curaj şi demnitate, cum rareori fusese afirmată în ultimele două veacuri.

Sub acest aspect, Războiul de Independenţă a avut urmări la fel de importante ca cele în plan politic sau economic. El a marcat un moment important de revigorare a conştiinţei naţionale, care se va reflecta la nivelul comunităţii româneşti din interiorul Regatului, dar şi în afara lui, la românii din afara graniţelor sale.

Această revigorare morală şi spirituală se va răsfrânge în planul luptei pentru desăvârşirea unităţii naţionale, consolidarea statului român independent urmând a întreţine vie speranţa eliberării naţionale a românilor aflaţi sub stăpâniri străine şi a se constitui în factor esenţial al întregii mişcări de desăvârşire a unităţii naţionale.

4.3. In planul **urmărilor imediate,** importante responsabilităţi revin aceluiaşi guvern liberal, condus de I.C.Brătianu.

Deosebit de importantă era rezolvarea problemei recunoaşterii Independenţei de către marile puteri, în conformitate cu dispoziţiile tratatului de pace de la Berlin. Marile puteri, cum indica art.43, recunoşteau Independenţa României dar o „legau" de îndeplinirea cerinţelor următoarelor două articole: art.44, care stipula acordarea de drepturi politice străinilor din România, indiferent de religia lor, deci, modificarea art.7 din Constituţia de la 1866, şi art.45, care stipula retrocedarea Sudului Basarabiei.

Practic, condiţia impusă de art.45 era de la bun început satisfăcută, România neputând opune rezistenţă armată la această decizie, cu atât mai mult cu cât ea era sprijinită de marile puteri; în rest. guvernul român a luat măsurile necesare pentru integrarea Dobrogei, împreună cu Delta Dunării, în spaţiul românesc, în noiembrie 1878 administraţia românească instalându-se în această provincie.

In discuţie rămânea ca statul român să se conformeze articolului 44, ceea ce se face în anul 1879, când, în urma unei ample dezbateri, în luna octombrie se adoptă modificarea art.7 printr-un compromis, neacordându-se din oficiu dreptul de cetăţenie locuitorilor străini, ci în mod condiţionat: pe de o parte, făcând dovada unui stagiu de şedere în ţară de minimum 10 ani, pe de alta, ei urmând a solicita în mod individual împământenirea pe baza unei cereri. Erau exceptate de la condiţia de stagiu de şedere în ţară anumite categorii de persoane: participanţii la Războiul de Independenţă, persoanele considerate a aduce servicii statului român (oameni de cultură şi ştiinţă, dar şi bancherii, industriaşii, investitorii străini etc.).

Cu această operaţiune, considerată satisfăcătoare, calea recunoaşterii Independenţei de către fiecare putere în parte era deschisă. Paradoxal, primele state care au recunoscut Independenţa, încă înainte de modificarea constituţională impusă de art.44 al tratatului de la Berlin, au fost cele două mari puteri cu interese lezând statul român: Rusia şi Austro-Ungaria, care recunosc Independenţa încă din toamna anului 1878, ele nefiind interesate în respectarea articolului în discuţie din tratatul de la Berlin. Germania, în schimb, şi după adoptarea modificării Constituţiei a amânat recunoaşterea Independenţei, procedând la ea numai după ce - în februarie 1880 - a fost adoptată de către parlamentul român legea de răscumpărare a căilor ferate construite de societatea Strousberg, fiind satisfăcute cerinţele bancherilor germani. Odată cu

Germania, alte două importante mari puteri, Anglia şi Franţa, procedau şi ele la recunoaşterea Independenţei.

Pe linia creşterii prestigiului internaţional, a consecinţelor câştigării independenţei politice depline, avea să se înscrie evenimentul din martie 1881, când corpurile legiuitoare adoptă proiectul de lege prin care România este proclamată Regat. Cu acest eveniment, în ciuda dificultăţilor politice de tot felul, cărora autorităţile române urmau să le facă faţă. România avea să se afirme treptat, din ce în ce mai viguros, în plan european, cu aspiraţia de integrare în familia statelor civilizate din Europa.

V. SITUAŢIA ROMANILOR DIN TRANSILVANIA, BUCOVINA, BASARABIA ŞI DIN DREAPTA DUNĂRII ÎN PERIOADA 1849-1878

l. Românii din Transilvania şi Banat

1.1. După înfrângerea revoluţiei maghiare, prin dubla intervenţie ruso-austriacă, în Transilvania a fost restabilit regimul absolutist habsburgic. Represiunea trupelor de ocupaţie s-a îndreptat în primul rând împotriva revoluţionarilor maghiari, în septembrie 1849, la Arad, fiind executaţi 13 generali maghiari.

Represiunea i-a afectat însă şi pe români, înainte de toate, din ordinul autorităţilor de ocupaţie oştirea română fiind dizolvată. Intre cei judecaţi de autorităţile de ocupaţie s-au aflat şi unii revoluţionari bănăţeni, consideraţi vinovaţi pentru colaborarea cu revoluţionarii maghiari (între ei, Eftimie Murgu, condamnat iniţial la moarte, căruia însă, ulterior, i s-a comutat pedeapsa la 4 ani de închisoare).

Pe linie militară, a fost anulat statutul privilegiat al regimentelor grănicereşti, constituite din români, acestea fiind incluse în categoria regimentelor obişnuite.

începând cu toamna anului 1849, odată cu ocupaţia militară, au fost restabilite formele specifice ale absolutismului austriac, centralizarea administrativă excesivă, cenzura, aparatul poliţienesc, birocraţia ş.a. Odată cu acestea, limba germană a fost declarată limbă oficială, fiind restabilită politica de gennanizare, după cum, în plan religios, religia catolică redevine predominantă.

Regimul absolutist, restabilit acum, a avut ca promotor principal pe ministrul de externe austriac, Alexander von Bach (de aici şi numele sub care este indicat regimul: „regimul lui Bach").

In plan administrativ, Transilvania este organizată ca provincie subordonată direct împăratului, în numele acestuia, ea fiind condusă de un guvernator militar, cu sediul la Sibiu, în ordine, până în 1860, vor

ocupa această funcţie: generalul Ludwig Wolgemuth (l 849-1851), prinţul Karl von Schwartzenberg (1851-1858), generalul Friederich Lichtenstein (1858-1860).

Odată cu subordonarea directă faţă de împărat, provincia capătă o altă structură administrativă, în scopul unei integrări cât mai depline în Imperiu: în locul comitatelor sunt înfiinţate 6 districte militare, conduse de câte un comandant militar, ajutat de un consilier civil (sediul districtelor: Sibiu, Alba lulia, Cluj, Oradea, Reteag şi Făgăraş). Cu prilejul acestei reorganizări nu s-a ţinut seama de dorinţele exprimate de români în privinţa unirii lor administrative în sânul Imperiului.

Banatul, în ciuda revendicării unei organizări separate, a fost inclus în noua provincie a **Voievodinei sârbeşti şi Banatului Timişoarei.**

Cât priveşte comitatele din vestul Transilvaniei, Partium (Arad, Bihor, Sătmar, Maramureş), ele au fost lăsate în continuare în componenţa Ungariei.

O oarecare satisfacţie se dădea românilor bucovineni, formal, constituindu-se acum ducatul autonom al Bucovinei, subordonat direct Curţii de la Viena (în realitate, cum a demonstrat istoricul Mihai lacobescu, această organizare a Bucovinei ca provincie desprinsă de Galiţia fiind aplicată abia în anii 1861-1862).

In general, promisiunile Habsburgilor privind acordarea de drepturi politice şi sociale nu au fost respectate, liderii revoluţiei române din Transilvania fiind profund dezamăgiţi (A.Iancu, după ce în semn de protest a refuzat decoraţiile imperiale, s-a retras în munţi, trăindu-şi în izolare restul vieţii). Este drept că, în plan social, desfiinţarea iobăgiei, proclamată în iunie 1848 de Dieta nobiliară, este reconfirmată prin patentele din 18 februarie/2 martie 1853, privind Banatul, Crişana şi Maramureş, şi din 9/21 iunie 1854, privind principatul Transilvaniei; iobagii sunt eliberaţi prin răscumpărare de către stat, ei rămânând proprietari pe loturile avute în folosinţă. Beneficiarii acestor patente, în imensa lor majoritate, desigur, o constituiau ţăranii români, odată cu aceste acte starea lor materială fiind simţitor îmbunătăţită.

De asemenea, în conformitate cu o mai veche orientare politică -anume, de a face concesii în limita în care ele nu prejudiciali stabilitatea sistemului politic -, Curtea de la Viena a admis, şi în condiţiile regimului absolutist de caracter militar, o serie de concesii pe linia înfiinţării de şcoli în limba naţională şi de organizare bisericească (într-o primă etapă, aceste

concesii vizând pe greco-catoiici, în 1853, acceptându-se ridicarea rangului Episcopiei la grad de Mitropolie!).

Mişcarea naţională a românilor ardeleni, în condiţiile restabilirii regimului absolutist, patronat de militari, intra în reflux, acţiuni importante în ordine politică fiind sortite eşecului, de la bun început; dar situaţia românilor ardeleni continuă să facă obiectul preocupărilor românilor din Principatele dunărene, mai ales ale emigraţiei post-paşoptiste. Pe linia mesajului pan-românesc manifestat în cursul Revoluţiei, mişcarea de emancipare naţională a românilor de sub stăpânire habsburgică îşi găseşte locul în proiectele exilaţilor români de la 1848, în frunte cu N.Bălcescu, C.A.Rosetti şi fraţii Brătianu. Organizarea unei Confederaţii dunărene, opusă panslavismului şi pangermanistnului, pe care o propuneau exilaţii de la Paris, cu gândul la o nouă revoluţie europeană, intra şi în preocupările Comitetului Central Democratic European cu sediul la Londra, condus de G. Mazzini; ea conferea un rol important românilor din Imperiul habsburgic, cu condiţia realizării unei înţelegeri româno-maghiare, care, însă, ca şi la 1848, va fi greu de înfăptuit.

1.2. Regimul absolutist durează în Transilvania până în anul 1860, când se trece la un **regim liberal** de guvernare.

Motivaţia unor importante schimbări în sistemul politico-administrativ al Imperiului - inclusiv al Transilvaniei - era legată de încercarea Curţii de la Viena de a salva Monarhia habsburgică, mai ales după înfrângerile suferite în anul 1859 în Italia, prin atragerea şi cointeresarea popoarelor asuprite.

Schimbările preconizate au stârnit mari speranţe în rândurile românilor din provinciile aflate sub stăpânire habsburgică, ca şi în rândurile altor popoare asuprite, diploma imperială din octombrie 1860 sugerând într-un mod extrem de abil ideea federalizării Imperiului. Sub titlul **Pentru reglementarea raporturilor interne de drept public în Monarhie,** diploma proclamă introducerea sistemului constituţional de guvernare, odată cu recunoaşterea drepturilor popoarelor din Imperiu de a-şi exprima doleanţele prin organe reprezentative. Totodată, diploma proclamă importante principii de drept public: egalitatea în faţa legii, egalitatea la plata impozitelor şi a serviciului militar pentru toţi cetăţenii Imperiului ş.a.

în februarie 1861, o nouă patentă prevedea organizarea unui parlament central cu două Camere; în Transilvania era restabilit un guvern civil în frunte cu contele Mikô Imre, în timp ce, ca preşedinte al Dietei era numit Ludovik de Crenville, cu doi vicepreşedinţi, dintre care unul român, Vasile Pop. Erau reînfiinţate de la această dată vechile comitate şi scaune.

Trebuie spus că, odată cu restabilirea vechii organizări administrative, renăşteau şi speranţele de supremaţie ale nobilimii maghiare, care va înţelege să folosească în interesul ei - şi în detrimentul populaţiei majoritare din Transilvania - schimbările preconizate de Viena.

S-au făcut resimţite mai întâi cererile nobilimii maghiare de încorporare a Banatului, situaţie în care, în noiembrie 1860, românii bănăţeni s-au întrunit în Conferinţa de la Timişoara, protestând împotriva acestui pericol; prin rezoluţia finală, ei au cerut asigurarea dreptului la autonomie a Banatului, în formula unui **Căpitănat român,** cu un conducător propriu şi cu instituţii administrative proprii. Din păcate, la aceste cereri împăratul a răspuns în sens opus, dând satisfacţie doleanţelor nobilimii, hotărând alipirea Banatului la Ungaria.

în acest context, în Transilvania propriu-zisă, speranţele românilor stârnite de diploma imperială s-au împletit cu noi temeri, datorate tendinţelor evidente ale nobilimii de a interpreta diploma ca o restabilire a situaţiei preconizată de Dieta de la Cluj din mai 1848, adică încorporarea Transilvaniei la Ungaria. Faţă de un asemenea pericol, fruntaşii mişcării naţionale au acţionat cu energie. Astfel, în decembrie 1860, reprezentanţii celor două biserici româneşti, Andrei Şaguna şi Al. Sterca Şuluţiu au luat iniţiativa convocării unui congres naţional românesc; o delegaţie trimisă la Viena prezintă împăratului un memoriu cerând, pe lângă congres naţional: egalitatea naţiunii române cu celelalte naţiuni, recunoaşterea limbii române ca limbă oficială, dietă reprezentativă ş.a.

în acelaşi sens, se desfăşoară Conferinţa de la Sibiu, cu reprezentanţi ai românilor de pe teritoriul Transilvaniei, în care sunt reafirmate principiile adunării de la Blaj din mai 1848, prin rezoluţiile adoptate reconfirmându-se revendicările cu caracter naţional.

Este semnificativ faptul că, relativ la aceeaşi dată lua fiinţă la Sibiu, **Asociaţia transilvană pentru literatura română şi cultura poporului**

român (Astra), organizaţie culturală care urma să aibă însă şi resorturi politice foarte importante în mişcarea naţională a românilor din Transilvania.

In ciuda acestor manifestări, dispoziţiile electorale trimise de la Viena confereau prioritate nobilimii maghiare: în spiritul acestora, Conferinţa de la Alba lulia, din februarie 1861, cu participarea unei majorităţi constituită din reprezentanţi ai maghiarilor, se pronunţă pentru încorporarea Transilvaniei la Ungaria, pe linia restabilirii hotărârii Dietei de la Cluj din mai 1848.

Protestele românilor, ca şi ale saşilor, faţă de proiectele nobiliare maghiare de restabilire a situaţiei de la 1848, noile delegaţii şi memorii trimise la Viena, au determinat acceptarea de către împărat a convocării Dietei şi alegerea ei pe baza unui cens rezonabil.

l .3. Dieta s-a întrunit la Sibiu la 3/15 iulie 1863, pentru prima dată într-un asemenea organ de conducere a Transilvaniei românii având o reprezentare semnificativă, dacă nu proporţională cu numărul lor, Dieta având următoarea structură: 48 deputaţi români, 44 maghiari şi 33 saşi, la fiecare dintre cele trei categorii, adăugându-li-se deputaţii „regalişti", desemnaţi de Curtea de la Viena (l O - români, 12 - maghiari, 11 - saşi).

Transformată într-o adevărată Constituantă, Dieta de la Sibiu, desfăşurată în două sesiuni (iulie-septembrie 1863; mai-octombrie 1864) a dezbătut şi adoptat două foarte importante acte legislative: legea privind ,.egala îndreptăţire a naţiunii române şi a confesiunilor sale" şi legea egalei îndreptăţiri în folosirea celor trei limbi, ca limbi oficiale ale ţării (română, maghiară, germană).

Au fost dezbătute în cadrul Dietei o serie de alte probleme privind organizarea administrativ-teritorială şi instituţională, situaţia economică a Transilvaniei ş.a.

Din păcate, lucrările Dietei s-au desfăşurat în lipsa deputaţilor maghiari care, deşi prezenţi la Sibiu, au refuzat să participe la dezbateri, în ciuda insistenţelor deputaţilor români şi saşi. Aşa cum s-a apreciat, acest boicot al deputaţilor maghiari „a făcut să se piardă prilejul cel mai bun ca cele trei naţiuni, în locul afrontului reciproc, să dezbată împreună

[1] Pentru aceste cifre, vezi, recent, Simion Retegan, *Transilvania in anii liberalismului habsburgic (1860-1867), în Istoria Românilor,* tratat, vol.VIII/1, Bucureşti, 2003, p.737.

realele probleme ale Transilvaniei, a tăcut să se rateze şansa dialogului, şansa începutului dezamorsării tensiunii româno-maghiare".

Cererile adresate Vienei pe baza hotărârilor Dietei de la Sibiu nu aveau să fie luate în consideraţie de împărat. S-au făcut românilor numai unele concesii: pe lângă Mitropolia greco-catolică de la Blaj, recunoscută de împărat încă din 1853, se recunoaşte acum - în 1865 - Mitropolia ortodoxă de la Sibiu, precum şi titlul de mitropolit pentru Andrei Şaguna (totodată, pe lângă vechea episcopie de la Arad, era recunoscută o nouă episcopie ortodoxă, cea de la Caransebeş).

Astfel, respingând hotărârile Dietei de la Sibiu, împăratul relua linia politică de înţelegere cu nobilimea maghiară din Transilvania, pe seama celorlalte etnii din provincie.

Frământările provocate de lucrările Dietei de la Sibiu şi hotărârile adoptate sugerau Curţii de la Viena riscurile opţiunii pentru liberalism; în situaţia externă deosebit de dificilă a Austriei, împăratul ajungea la concluzia că salvarea Imperiului era posibilă numai pe calea compromisului cu nobilimea şi burghezia maghiară. Or, condiţia înţelegerii pusă de acestea era încorporarea Transilvaniei la Ungaria, iar împăratul nu ezită s-o accepte.

Prin urmare, la cererea clasei conducătoare maghiare, împăratul a admis convocarea unei noi Diete, la Cluj, aleasă pe baza legii electorale de caracter feudal de la sfârşitul secolului al XVlII-lea (legea care asigura intrarea în Dietă a tuturor nobililor, indiferent de starea materială). Noua Dietă avea o majoritate maghiară (195 deputaţi maghiari şi saşi şi numai 30 români);[3] în noiembrie 1865 se deschid lucrările sale, cu o majoritate confortabilă, ea votează unirea Transilvaniei cu Ungaria, în acest fel împlinindu-se visul de la 1848 al nobilimii maghiare, în timp ce această decizie era reconfirmată un an mai târziu, în decembrie 1866, într-o nouă sesiune a Dietei de la Cluj, întrunită din dispoziţiile împăratului, întâmpinările făcute în cursul anului 1866 la Viena, de către unii fruntaşi ai românilor (I.Raţiu şi G.Bariţiu), solicitând împăratului anularea acestei hotărâri, rămâneau fără rezultat.

[2] *Ibidem*, p.737-738.

[3] Pentru aceste cifre, vezi Keth Hitchins, *Afirmarea naţiunii: mişcarea naţională românească din Transilvania. 1860/1914*, Bucureşti, 2000, p.77; de confruntat, pentru detalii, cu S.Retegan, *loc.cit.*, p.745.

Regimul dualist austro-ungar era definitivat prin actele următoare: alegerea unui nou guvern maghiar în februarie 1867, apoi, la 27 mai/ 8 iunie 1867, încoronarea împăratului Francise losif I, la Budapesta, ca rege al Ungariei, unită cu Transilvania.

1.4. Dualismul austro-ungar însemna împărţirea Imperiului în două părţi egale - Austria şi Ungaria -, subordonate aceluiaşi suveran, împăratul Austriei, acum şi rege al Ungariei, preţul acestui compromis fiind anexarea Transilvaniei la Ungaria.

O dată cu instalarea sa, istoria românilor din Transilvania intra într-o nouă etapă. De la această dată situaţia lor se agrava, ei urinând a fi expuşi de către autorităţile de stat maghiare unei politici de desnaţio-nalizare din ce în ce mai apăsătoare, având drept scop integrarea acestora în „naţiunea politică maghiară", în „statul indivizibil maghiar".

Noile autorităţi de stat vor încerca să lichideze toate drepturile românilor, înainte de toate impunând limba maghiară ca limbă oficială a noului stat. O lege din anul 1868, aşa-numita, **Legea pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor** (legea XLIV) sintetiza această politică a autorităţilor maghiare, subscriind principiul după care toţi cetăţenii Ungariei formează „naţiunea ungară unică şi indivizibilă", în esenţă legea contestând dreptul la existenţă pentru alte individualităţi etnice din Ungaria. O dată cu impunerea folosirii limbii maghiare, în detrimentul limbii române, în mod accelerat, administraţia Transilvaniei este maghia-rizată.

Pe de altă parte, printr-o nouă lege electorală, din 1874, accesul românilor la viaţa publică era aproape anulat; legea stabilea două categorii de alegători: cei din Ungaria şi cei din Transilvania, pentru aceştia din urmă condiţia de cens, vizând mediul rural, era de 8-9 ori mai mare decât în Ungaria, românii în majoritatea lor, neputând îndeplini această condiţie, fiind aproape excluşi de la drepturi politice, în timp ce unele categorii, nobilii şi secuii liberi, erau exceptaţi de la cens. în plus, în oraşe, unde numărul maghiarilor era mai mare, censul era de 5-6 ori mai mic decât în circumscripţiile rurale, în care românii constituiau marea majoritate a locuitorilor.

Folosind impunerea limbii maghiare altor naţionalităţi, drept principal instrument de maghiarizare a acestora, atenţia autorităţilor maghiare s-a îndreptat cu deosebire asupra legislaţiei şcolare. O lege a învăţământului (legea XXXVIII) din anul 1868, odată cu dreptul acordat

confesiunilor religioase de a înfiinţa şcoli în limbile proprii, în acelaşi timp impunea limba maghiară ca obiect obligatoriu de studiu, totodată, programele de studii ale diferitelor şcoli fiind supuse riguros aprobării ministerului de resort maghiar (Ministerul Instrucţiunii). Mai gravă pe această linie avea să fie legea Trefor din 1879 care stipula obligativitatea folosirii limbii maghiare în toate şcolile primare, dispoziţie subsumând proiectul unei desnaţionalizări din fragedă vârstă, cu consecinţe directe în viitor.

1.5. în raport cu această nouă stare de lucruri din Transilvania, mişcarea naţională a românilor intra într-o nouă etapă, lupta împotriva regimului dualist urmând a căpăta forme din ce în ce mai organizate.

Românii au conştientizat de la bun început consecinţele dualismului; cum am anticipat mai sus, la sfârşitul lunii decembrie 1866, un memoriu înaintat împăratului de către G. Bariţiu şi I. Raţiu, purtând alte aproape 1500 de semnături, cerea împăratului să nu sancţioneze decizia Dietei de la Cluj de unire a Transilvaniei cu Ungaria, dar acest memoriu de protest era sortit eşecului, în acest context, un rol deosebit de important în conducerea mişcării naţionale a revenit lui Andrei Şaguna, ale cărui opinii, mai moderate decât ale unor fruntaşi mai tineri - ca G. Bariţiu şi I. Raţiu -, aveau în vedere cu prioritate speranţa în intervenţia împăratului pentru revenirea la o autonomie a Transilvaniei în care comunităţile etnice să trăiască într-un regim de deplină egalitate de drepturi. Aşa cum s-a scris, „în tot cursul deceniului Şaguna a rămas ferm în susţinerea unei Transilvanii autonome, ca fiind cea mai bună modalitate de păstrare a individualităţii tuturor popoarelor din principat şi îndeosebi a asigurării propăşirii românilor şi a Bisericii Ortodoxe"[4].

în ciuda acestor încercări şi speranţe, atitudinea împăratului va da satisfacţie nobilimii maghiare, procesul edificării noului regim continuându-şi cursul şi încheindu-se odată cu încoronarea împăratului ca rege al Ungariei în vara anului 1867.

La scurtă vreme, împotriva regimului dualist, deja instalat, este organizată o acţiune de protest de mai mare amploare; la 3/15 mai 1868, cu prilejul aniversării revoluţiei de la 1848, se desfăşoară la Blaj o adunare de câteva mii de oameni care protestează împotriva regimului dualist, aprobând în acest sens un cunoscut document, **Pronunciamentul,** redactat de G. Bariţiu, prin care se cerea anularea „unirii" cu Ungaria şi

[4] Keith Hitchins, *op.cit.*, p.56. 114

revenirea Transilvaniei la starea de autonomie. Acest important act de protest nu numai că rămânea tară rezultat, dar, ceva mai mult, autorităţile maghiare recurg la măsuri represive împotriva unor semnatari ai **Pronunciamentului,** precum şi împotriva directorilor ziarelor româneşti care îl difuzaseră (lacob Mureşanu - „Gazeta Transilvaniei"; Al. Roman - „Federaţiunea" din Pesta).

Asemenea acţiuni ale românilor ardeleni, în general, lupta lor împotriva dualismului austro-ungar şi politicii de desnaţionalizare, inaugurată de noile autorităţi de stat, stârneau în anii 1866-1868, precum şi în întreaga perioadă care urmează, semnificative manifestări de solidaritate cu celelalte provincii româneşti, cu deosebire în România. La Bucureşti, într-o interpelare din Adunarea Deputaţilor, din 14/26 martie 1867, Mihail Kogălniceanu exprima în cuvinte emoţionante solidaritatea cu fraţii de peste Carpaţi, afirmând că „sentimentele noastre pentru românii de peste Carpaţi nu pot să fie decât sentimente de simpatie şi connaţionalitate", că guvernul maghiar trebuie să ştie că „lângă românii din Transilvania şi din Banat, este naţiunea română, este România sub Carol I".[5]

Şi-au exprimat protestul lor împotriva încorporării Transilvaniei la Ungaria, precum şi împotriva acţiunilor represive ale autorităţilor maghiare alte importante personalităţi politice şi culturale ale timpului, precum şi o serie de gazete de la Bucureşti şi Iaşi.

în acest context, ca semn de protest împotriva pactului dualist, la 3/15 mai 1867, lua fiinţă la Bucureşti, societatea *Transilvania,* având în frunte pe cunoscutul cărturar ardelean, Al.Papiu-Ilarian. De asemenea, o viguroasă acţiune de solidaritate cu românii ardeleni se va resimţi, de la început, în rândul *Societăţii Literare Academice,* constituită în 1866 şi transformată în august 1867 în *Societatea Academică Română,* în rândurile căreia erau aleşi ca membri numeroşi cărturari ardeleni.

1.6. în această atmosferă agitată, liderii mişcării naţionale din Transilvania ajung la ideea necesităţii organizării lor în partide naţionale. Astfel la 26 ianuarie/7februarie 1869 în cadrul unei conferinţe de la Timişoara ia fiinţă **Partidul Naţional al Românilor din Banat şi Ungaria,** având în frunte pe Alex. Mocioni; apoi, în cadrul unei

[5] M. Kogălniceanu, *Opere.,* IV, partea I, ediţie G. Penelea, Bucureşti, 1977, p. 294.

conferinţe ţinută la Miercurea Sibiului, ia naştere **Partidul Naţional al Românilor din Transilvania,** în frunte cu Elie Măcelaru.

Deşi obiectivele programatice ale acestor partide erau identice, în fruntea revendicărilor aflându-se revenirea Transilvaniei la autonomie şi recunoaşterea individualităţii sale istorice, tacticele de luptă preconizate erau diferite: primul dintre ele preconiza **tactica activismului** (deci, participarea la viaţa politică, fie şi în limitele impuse de o legislaţie discriminatorie), în timp ce al doilea partid preconiza **tactica pasivismului** (adică refuzul participării la alegeri şi la activitatea parlamentară), considerată mai eficace în Transilvania, cât timp legea electorală aici, oricum, împiedica participarea la alegeri a marii majorităţi a românilor.

în activitatea lor viitoare importante aveau să fie conferinţele naţionale convocate periodic, vizând măsuri de extindere a organizaţiilor locale, atenuarea diferenţelor de opinii la nivelul liderilor, iniţierea de acţiuni în raport cu politica represivă a autorităţilor ş.a. Aşa avea să fie Conferinţa naţională a Partidului Naţional Român din Banat, din 1872, Conferinţele naţionale ale Partidului Naţional Român din Transilvania, din anii 1872 şi 1875, ţinute la Sibiu, precum şi alte întruniri la nivelul naţional, menite să răspundă problemelor urgente ale mişcării naţionale, în ciuda unor orientări programatice diferite, pe linia activismului sau pasivismului, a unor serioase diferenţe şi confruntări de opinii se va ajunge la solidarizarea celor două partide pe linia organizării unor acţiuni comune, a îmbinării luptei parlamentare cu organizarea manifestărilor publice, pregătindu-se astfel viitoarea unificare a acestora, care avea să aibă loc în 1881. Aşa cum s-a scris recent, înfiinţarea celor două partide politice „a însemnat un progres pe calea modernizării vieţii politice a românilor din Ungaria. Asemănările în plan programatic între cele două partide, dar şi existenţa a două tactici diferite au făcut necesară apropierea celor două grupări în vederea unificării lor pentru susţinerea unei politici în conformitate cu principiul solidarităţii naţionale".[6]

Războiul de Independenţă din 1877-1878 va prilejui o amplă manifestare de solidaritate a românilor din Transilvania, Banat şi Bucovina, aceasta constituind, cum s-a scris, „o viguroasă replică dată

[6] N. Bocşan, *Instaurarea dualismului austro-ungar şi consecinţele sale,* în *Istoria Românilor* (tratat), vol.VH/1, Bucureşti, 2003, p.778.

regimului dualist".[7] La rândul lor, câştigarea independenţei politice şi consolidarea statului român independent, odată cu proclamarea Regatului, în 1881, urmau să se constituie în factori de bază ai încurajării şi susţinerii mişcării naţionale a românilor din Transilvania, ca şi din alte provincii româneşti aflate sub stăpâniri străine; şi nu întâmplător, anul din urmă, 1881. va fi acela al unificării celor două partide amintite mai sus.

2. Situaţia românilor din Bucovina

2. l. După revoluţia din 1848-1849, Bucovina s-a aflat într-o situaţie specială; în conformitate cu Constituţia din martie 1849, ea era organizată ca **Ducat,** având în frunte un guvernator numit de împăratul de la Viena.

Deşi cei numiţi în fruntea Ducatului în calitate de guvernatori erau nemţi, iar Imperiul a fost condus până în 1860 în mod absolutist, provincia şi-a păstrat în mod formal autonomia, însă, în 1860 s-a pus problema reîncorporării efective a sa la Galiţia. în faţa acestui pericol, în anii 1860-1861, s-a declanşat o puternică mişcare de protest, având în frunte pe fraţii Hurmuzaki, la capătul căreia acest pericol a fost anulat, starea politică a provinciei în formă de Ducat fiind consolidată (din anul 1862, aplicându-se pe deplin separarea ei de Galiţia).

în aprilie 1861, Ia Cernăuţi se întruneşte o Dietă în care majoritatea o aveau românii, ea menţinându-se ca for legislativ de-a-lungul deceniilor, până la începutul secolului XX, dând expresie statutului de autonomie a provinciei. Din sânul său, Dieta alege un Comitet de conducere a Ţării, constituit din 4 persoane, în frunte cu preşedintele Dietei, primul preşedinte al acesteia fiind ales episcopul român Eugeniu Hacman, acesta confirmat în acelaşi timp în calitate de Căpitan al Ţării (din februarie 1862, această funcţie va reveni istoricului Eudoxiu Hurmuzaki). Totodată, guvernul central de la Viena este reprezentat la Chişinău de un guvernator, numit şi preşedinte al Ţării (Landesprăsident).

Noua Constituţie a Austriei din 1867 confirmă această organizare autonomă a Bucovinei, ea devenind o realitate care se va menţine până în 1918.

în plan religios, la insistenţele episcopului Hacman, în anul 1873, episcopia ortodoxă de la Cernăuţi este ridicată la rang de mitropolie, sub

[7] Gh. Platon, *Istoria modernă a României,* Bucureşti, 1985, p. 415.

forma Mitropoliei Bucovinei şi Dalmaţiei, primul său mitropolit devenind acelaşi Eugeniu Hacman, care, însă, în acelaşi an, va înceta din viaţă.

Deşi într-o situaţie mai bună decât a fraţilor din Transilvania, românii sunt expuşi şi ei unui pericol de desnaţionalizare, aici fiind vorba de politica de germanizare promovată de cercurile conducătoare de la Viena, impunerea limbii germane ca limbă oficială jucând în acest sens un rol important.

2.2. In faţa acestui pericol, mişcarea naţională a românilor bucovineni s-a repliat cu deosebire în plan cultural, o serie de publicaţii şi mai ales diversele societăţi, având ca obiectiv apărarea culturii şi limbii naţionale. După pilda **Astrei,** înfiinţată la Sibiu în 1861, în mai 1863, lua fiinţă la Cernăuţi **Soţietatea pentru literatură şi cultură română în Bucovina,** având ca preşedinte pe Gheorghe Hurmuzaki. Dispunând şi de o publicaţie, „Foaia Soţietăţii", această societate va strânge în jurul său pe cărturarii bucovineni, în acelaşi timp stabilind şi consolidând legăturile cu cărturarii români din Transilvania, precum şi din România.

O contribuţie importantă în mişcarea naţională o aduc studenţii bucovineni de la Viena, împreună cu confraţi ai lor din alte provincii româneşti, ei organizând în aprilie 1871 societatea **România jună.** având în frunte ca preşedinte pe I. Slavici şi ca secretari pe Mihai Eminescu şi Ciprian Porumbescu. Durând de-a-lungul deceniilor până la 1918, şi chiar în perioada interbelică, aşa cum s-a scris, această societate „a reprezentat un puternic focar de cultură naţională, iar multe generaţii de români de pretutindeni au trecut prin şcoala acestei societăţi şi-i datorează trezirea la conştiinţa naţională".[8]

A aparţinut acestei societăţi iniţiativa organizării cunoscutei serbări de la Putna, din august 1871, prilejuită de împlinirea a 400 de ani de la ridicarea ei. Cum se ştie, au participat aici români de pretutindeni, serbarea devenind o importantă manifestare naţională, „prima manifestare panromânească conştientă pe pământul românesc al Bucovinei"[9]. Au fost prezente aici personalităţi de prestigiu ale culturii şi vieţii publice româneşti: între alţii, M. Eminescu, I. Slavici, Ciprian Porumbescu, tânărul A.D.Xenopol, precum şi Mihail Kogălniceanu.

[8] Cf. loan Căpreanu, *Bucovina: istorie şi cultură românească (l 775-1918),* cu o prefaţă de Gh. Buzatu, Iaşi, 1995, p. 53.

[9] *Ibidem.*

Câţiva ani mai târziu, în 1875, când lua fiinţă Universitatea de la Cernăuţi, cu limba de predare germană, al cărui rost pe linia de germanizare, promovată de Curtea de la Viena, era uşor de înţeles, Ja Cernăuţi lua fiinţă societatea studenţească **Arboroasa,** având ca iniţiatori pe T. Ştefanelli, D. Onciu, Ciprian Porumbescu ş.a. Este drept că noua Universitate, având trei facultăţi: teologie, drept şi filosofic, deşi se constituia într-un instrument al politicii de germanizare, cursurile ei aveau să fie frecventate de mulţi tineri români, aceştia fiind scutiţi să se deplaseze pentru studii superioare similare la Viena.

In acelaşi an, 1875, revenea acestei societăţi misiunea de a da, prin acţiunile sale, o replică manifestărilor organizate de autorităţile habsburgice cu prilejul împlinirii unui secol de la încorporarea Bucovinei. Pe de altă parte, ca o replică la această „aniversare", M.Kogălniceanu publica la această dată studiul său intitulat **Răpirea Bucovinei.**

Aceeaşi societate, **Arboroasa,** doi ani mai târziu, în 1877, va iniţia acţiuni de solidaritate cu manifestarea organizată la laşi, cu prilejul centenarului decapitării Domnitorului Moldovei, Grigore al Ill-lea Ghica, cel căzut victimă protestului la adresa anexării Bucovinei. De data aceasta, autorităţile habsburgice recurg la măsuri represive împotriva membrilor societăţii şi impun desfiinţarea ei. Ulterior, în locul acesteia, în decembrie 1878, ia fiinţă societatea academică **Junimea,** în conducerea căreia îl aflăm şi pe istoricul D.Onciu.

Războiul de Independenţă din 1877-1878. cum am subliniat, avea să stârnească un viu ecou în rândurile românilor bucovineni, unii dintre ei găsindu-şi sfârşitul pe câmpul de luptă.

3. Situaţia românilor din Basarabia

3.1. în Basarabia se produc în deceniul al Vl-Iea importante schimbări. Aşa cum am văzut, una dintre cele mai importante hotărâri ale Congresului de pace de la Paris din 1856 a constat în revenirea Basarabiei de Sud în graniţele Moldovei. Acest teritoriu, încorporând judeţele Cahul, Bolgrad şi Ismail, cuprindea numai 1/3 din suprafaţa Basarabiei, cea mai mare parte a acesteia rămânând în graniţele Rusiei. Or, o serie de patrioţi români, între care generalul Gh. Magheru, ca şi unii publicişti străini filo-români, în memorii adresate marilor puteri, au cerut restituirea întregului teritoriu al Basarabiei, răpit în 1812, încercare rămasă fără rezultat. O

comisie constituită în baza hotărârii Congresului a efectuat operaţia de delimitare a noii graniţe a Moldovei, la începutul anului 1857, acţiunea de încorporare a Sudului Basarabiei fiind încheiată.

Cele trei judeţe basarabene revenite în graniţele Moldovei, din 1859, după Unirea Principatelor, fac parte din statul naţional român; însă, în 1878, în urma războiului ruso-româno-turc, ele sunt reanexate de Rusia.

în acest interval de peste două decenii de revenire a sudului Basarabiei în graniţele statului român, autorităţile române au acţionat în direcţia unei reintegrări efective a acestui teritoriu în regimul administrativ românesc, în sfera de acţiune a reformelor Domnitorului Al.I.Cuza. între altele, oraşul Ismail devine centrul noii episcopii a Dunării de Jos, înfiinţată de Domnitorul Cuza în 1864, tot aici luând fiinţă şi un seminar.

Cealaltă parte a Basarabiei, rămasă în Imperiul rus după 1856, s-a aflat în continuare sub regimul administraţiei ruseşti, reformele din Rusia din timpul ţarului Alexandru al II-lea fiind valabile, în parte, şi pentru românii basarabeni (cu o oarecare întârziere, după reforma agrară din 1861, se va trece - în 1869 - la aplicarea împroprietăririi şi pentru românii din această parte a Basarabiei).

3,2. Politica de rusificare îşi continuă cursul, încercarea de rezistenţă a limbii române în şcoală şi biserică, în faţa acestei ofensive fiind tot mai mult sortită eşecului. Din 1867, predarea limbii române la liceul din Chişinău era suspendată, ulterior, peste un deceniu şi jumătate (l 883), ea urmând a fi scoasă şi de la seminar (sporadic, ea se menţine în unele şcoli ţinutale)[10]. Biserica românească, la rândul ei, parcurge o etapă de rusificare „violentă", odată cu ocuparea scaunului arhiepiscopal de către episcopul Pavel Lebedev (1871-1882), în timpul căruia preoţii moldoveni sunt prigoniţi şi câteva sute de biserici în care se mai slujea în limba română sunt închise.[11] în raport cu această ofensivă a politicii de rusificare rămân semnificative, totuşi, cele câteva cărţi de limbă română care apar în aceste condiţii, în primul rând cele aparţinând profesorului de la Chişinău loan Doncev **(Abecedar românesc, Curs de limba**

[10] A.Boldur, *Istoria Basarabiei,* ediţia a II a. Bucureşti, 1992, p. 465.

" Vezi *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998* (capitol scris de A. Goşu), coordonator loan Scurtu, ediţia a II a, Bucureşti, 1998, p.56. 120

română). Cum s-a apreciat, „cărţile lui Donciu se răspândiseră în toate colţurile Basarabiei şi au servit ca manuale pentru toţi acei ce voiau să cunoască limba română".[12]

După 1878, odată cu reunificarea Basarabiei, sub stăpânire rusă, politica de rusiflcare va căpăta noi dimensiuni, odată cu ea şi mişcarea de rezistenţă românească căpătând unele trăsături specifice.

4. Situaţia românilor din Dobrogea

4.1. Dobrogea continuă să se afle în această perioadă sub stăpânire otomană, sub raport administrativ fiind subordonată paşei de Rusciuk, administraţia efectivă aparţinând unui înalt funcţionar (viceguvernator) instalat la Tulcea.

Legăturile românilor din Principatele dunărene cu această provincie s-au intensificat în intervalul imediat următor Revoluţiei de la 1848, exilaţii români stabiliţi în Turcia, cu deosebire, având prilejul să cunoască mai bine realităţile dobrogene, unii dintre ei, cum este cazul lui ion lonescu de la Brad, oferindu-ne date interesante asupra situaţiei demografice şi social-economice din această provincie, precum şi asupra stării de spirit a românilor dobrogeni. Călătoria făcută în provincie, în 1850, însoţit de inginerul Gr. loranu (alt participant la Revoluţie, acum exilat), prin prisma constatărilor făcute, sugerează chiar lui 1. lonescu de la Brad proiecte de modernizare a provinciei, de emancipare a românilor dobrogeni, în strânsă colaborare cu celelalte ramuri ale poporului român. Nu numai I. lonescu, ci şi alţi fruntaşi munteni de la 1848 nutreau asemenea gânduri (N. Bălcescu, A.C. Golescu-Albu ş.a.).[13]

Declanşarea războiului Crimeii ar fi putut avea urmări dezastruoase pentru Dobrogea, precum războaiele ruso-turce din trecut, dar strămutarea operaţiunilor militare din această zonă în Crimeea a schimbat situaţia, anulând această perspectivă nefericită.

După sfârşitul Războiului survin în istoria Dobrogei o serie de evoluţii pozitive, demne de remarcat, pe linia strângerii legăturilor

[12] St. Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă,* Chişinău, 1923, p. 22.

[13] Vezi capitolul privind Dobrogea redactat de acad. Gh. Platon, în *Istoria Românilor,* tratat, voi. VII/1, p. 795.

provinciei cu Principatele dunărene, în 1857 se construieşte de către o companie engleză linia de cale ferată Cernavodă-Constanţa (Kustendje), care avea să contribuie la dezvoltarea acestor legături şi la revigorarea vieţii economice din provincie; de asemenea, instalarea Comisiei Europene a Dunării la Sulina, în urma deciziei Congresului de pace de la Paris din 1856, amplificând activităţile economice la gurile Dunării, implicit, se repercuta favorabil şi asupra vieţii economice dobrogene.

4.2. Ca şi în perioada anterioară, situaţia demografică din provincie este într-o permanentă schimbare, caracterizarea acesteia de „mozaic" etnic continuând să rămână o realitate fundamentală, în 1850, I. lonescu de la Brad evalua populaţia provinciei la un număr de 52.000 de persoane, din care românii numărau 28.000, deci peste jumătate din totalul populaţiei. După alte izvoare numărul românilor, la începutul intervalului la care ne referim, era apreciat la cifra de 40.000 sau 30.000 de suflete.[14] Cifrele ar indica faptul că sub raport numeric românii s-ar afla pe primul loc; dar o statistică din 1878, când provincia a fost integrată în statul român, constată că în cele două judeţe dobrogene - Constanţa şi Tulcea - aproape 62% din toponime erau turceşti şi peste 33% româneşti.[15] Cert este că luate împreună, cele două populaţii - română şi turcă - alcătuiesc marea majoritate a populaţiei provinciei, cel mai probabil ponderea lor, în ansamblul populaţiei, indicând cifre relativ apropiate. O pondere însemnată a populaţiei musulmane, comparabilă cu cea a populaţiei româneşti, este uşor de înţeles, ţinând seama de îndelungata stăpânire otomană asupra provinciei.

în ordine, după români şi turci, la o apreciabilă distanţă, urmează alte etnii: bulgari, cei mai numeroşi dintre alte populaţii, apoi ruşi, germani, greci şi armeni.

în perioada la care ne referim, populaţia românească din Dobrogea încorporează un număr apreciabil de confraţi din Transilvania, Ţara Românească şi Moldova, în general, trecerea de pe un mal pe celălalt al Dunării constituind un fenomen obişnuit, în cazul celorlalte populaţii, continuă şi în această perioadă unele serii de colonizări, patronate de

[14] Pentru aceste cifre, vezi Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Constanţa, 1998, p.280-281.

[15] *Ibidem*, p. 285.

autorităţile turceşti: după 1856, cu tătari din Crimeea; cu şvabi, stabiliţi în nordul Dobrogei ş.a.

Caracterul multietnic al provinciei se reflectă în caracterul ei multiconfesional; există lăcaşuri de cult pentru toate aceste etnii, în 1862, la Tulcea, se ridică o Catedrală ortodoxă, numărul bisericilor ortodoxe fiind până la 1878 de peste 40.

De asemenea, pe lângă şcolile turceşti şi bulgăreşti, există şcoli româneşti, cu învăţători recrutaţi dintre localnici sau de la nord de Dunăre, multe dintre aceste şcoli - ca cele din Tulcea şi Silistra - depăşind nivelul învăţământului primar. Afirmarea învăţământului românesc şi a culturii în limba naţională, din 1869, intrau în obiectivele **Societăţii române pentru cultură şi limbă,** care lua fiinţă la această dată, la Silistra, din iniţiativa dascălilor şcolii normale din această localitate.[16]

In plan economic, românii dobrogeni au suportat şi ei consecinţele reformelor turceşti din prima jumătate a secolului al XIX lea; odată proprietatea pământului fiind trecută în proprietatea statului, ţăranii primesc pământ în posesie, cu drept de folosinţă veşnică, în schimb, fiind supuşi la obligaţii de dijmă, la impozitul anual şi la alte câteva obligaţii.

Pe lângă îndeletnicirile agricole şi păstoreşti, tot mai mult intră în viaţa românilor dobrogeni o serie de alte ocupaţii, din sfera comerţului şi a meşteşugurilor.

In plan spiritual, cum atestă izvoarele, s-a menţinut în rândul românilor dobrogeni conştiinţa înrudirii cu celelalte ramuri ale poporului român, legăturile permanente cu românii de la nord de Dunăre întreţinând vie această conştiinţă.

O asemenea conştiinţă şi legăturile anterioare cu spaţiul românesc vor facilita la momentul potrivit- în 1878 - integrarea acestei provincii în cadrul statului român independent.

5. Românii din dreapta Dunării

Perioada dintre 1848 şi 1878 a marcat în istoria românilor balcanici o nouă etapă pe calea emancipării lor culturale şi, în anumite limite, politice.

Este vorba de o evoluţie care se conjugă strâns cu evenimentele din Principatele dunărene, constituirea statului naţional român şi consolidarea

[16] *Ibidem, p.319.*

sa în timpul domniei lui ALL Ciiza dând serioase imbolduri acestei evoluţii. Ca şi în cazul românilor dobrogeni, interesul pentru situaţia românilor răspândiţi în Peninsula Balcanică - în ansamblul lor, constituind o importantă ramură a poporului român - îşi găsise loc în preocupările liderilor de la 1848 vizând realizarea unităţii naţionale şi el este menţinut viu în epoca Unirii Principatelor.

Mai ales la începutul domniei lui Al. I. Cuza, o serie de cărturari aflaţi la Bucureşti - unii dintre ei, aromâni - vădesc preocupări speciale, publicând studii cu caracter ştiinţific sau articole de presă privind istoria şi cultura românilor balcanici. Astfel, poetul Dimitrie Bolintineanu scoate o ediţie după cunoscuta gramatică a lui Mihail Boiagi, iar lingvistul I.C. Massim dedică acestei gramatici un amplu studiu **(Răpede idee de gramatică macedo-românească, 1861).** în 1863 apare la Bucureşti lucrarea lui D. Bolintineanu, **Călătorii la românii din Macedonia şi Muntele Athos sau Santa-Agora,** cu impresii rezultând din călătoriile făcute cu mai mulţi ani în urmă, în răstimpul exilului, în serviciul informării publicului din România asupra situaţiei românilor sud-dunăreni îşi pun condeiul şi alţi cărturari: D. Cazacovici, I. Caragiani, V.A.Urechia ş.a.

în acest context, în 1860, lua fiinţă la Bucureşti prima formă organizată de solidaritate şi ajutorare a românilor sud-dunăreni, un **Comitet macedonean,** care este reorganizat în 1864 (mai târziu, în 1879, transformat în **Societatea de cultură macedo-română).** Acest **Comitet** îşi propunea să susţină identitatea naţională a românilor sud-dunăreni, să frâneze, cât de cât, tendinţa de deznaţionalizare a lor. Făceau parte din el reprezentanţi ai românilor din sudul Dunării, cărturari aromâni stabiliţi în România, dar şi fruntaşi politici români, precum C.A.Rosetti, M.Kogălniceanu, D.Brătianu, I.Ghicaş.a. [17]

Pe linia mişcării de solidaritate cu românii balcanici s-au înscris şi măsurile adoptate în timpul Domnitorului Cuza de subvenţionare a şcolilor şi bisericilor româneşti de Ia sud de Dunăre cu sume alocate în bugetul statului (pe această linie, în 1864, în comuna Târnova, de lângă Bitolia, se deschidea prima şcoală românească). Din 1864 până la 1878, în spaţiul balcanic, cu ajutorul statului român, aveau să se deschidă - cu

[17] Gheorghe Zbuchea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică. Secolul XVIIl-XX,* Bucureşti, 1999, p.48-50. 124

deosebire în mediul rural - circa 20 de şcoli româneşti.[18] Un număr apreciabil dintre absolvenţii acestor şcoli, vor putea, cu ajutorul statului român, să-şi continue studiile universitare în România, contribuind ei înşişi la consolidarea legăturilor inter-româneşti.

în timpul domniei lui Carol I, problematica situaţiei românilor balcanici continuă să ocupe un spaţiu din ce în ce mai important în publicistica românească. Din 1868, sub redacţia scriitorului Gr.H.Grandea apare revista „Albina Pindului", cu o tematică politică şi culturală vizând în mod special situaţia acestei importante ramuri a poporului român.

Totodată, în acest interval de timp orientarea autorităţilor române de sprijinire a românilor sud-dunăreni îşi continuă cursul, în limita condiţiilor politice proprii statului român. Evident, până la Războiul de Independenţă, această orientare era afectată de existenţa suzeranităţii Porţii; odată cu câştigarea Independenţei depline, aveau să se deschidă noi posibilităţi de într-ajutorare a românilor balcanici, de conservare şi afirmare a spiritului naţional românesc, de-o-parte şi de alta a Dunării.

[18] *Idem, Românii din dreapta Dunării, în Istoria Românilor,* tratat, vol.VII/1, p.800.

VI. VIAŢA SOCIAL-ECONOMICĂ

l. Evoluţia structurilor sociale

1.1. Statele româneşti (Ţara Românească şi Moldova, iar din 1859, România) cunosc în perioada 1848-1878 importante evoluţii pe plan demografic, economic şi social.

Din perioada anterioară în Principatele dunărene, numărul populaţiei s-a aflat într-o continuă, dar modestă, creştere. După cifrele indicate de P.S.Aurelian, populaţia Principatelor în anul 1844 era de peste 3.500.000 locuitori (mai exact, 3.578.951), pentru ca 10 ani mai târziu, în 1854, să ajungă la 4 milioane.[1] Era acesta un ritm de creştere considerat de Ion Ghica cu totul nesatisfăcător, în raport cu cerinţele unei dezvoltări sănătoase a societăţii româneşti.[2] Din anii 1859-1860, diferite recensăminte indică pentru populaţia celor două Principate o cifră de aproape 4.500.000 suflete (mai exact, 4.424.961). Peste 15-16 ani, în ajunul proclamării Independenţei, după datele indicate de M. G. Obedenaru, populaţia României avea să se ridice la cea. 5 milioane.[3] Este o cifră considerată foarte plauzibilă şi de către exegeţii contemporani.[4]

Sporul populaţiei din acest interval de timp s-a datorat excedentului de naşteri faţă de decese, dar şi imigrărilor, majoritatea imigranţilor fiind români din Transilvania, Bucovina şi Basarabia. Peste 85% din populaţie

[1] P.S.Aurelian, *Terra nostru. Schiţe economice asupra României,* Bucureşti, 1875, p. 12-13.

[2] 1.Ghica, *Scrieri economice,* voi.l, ediţie Ion Veverca, Bucureşti. 1937. p.76-78.

[3] M.G.Obedenaru, *La Roumanie économique d'après les données les plus récentes,* Paris, 1876, p.399-400.

[4] Vezi, Acad. Dan Berindei, *Evoluţia societăţii româneşti şi a economiei in statele româneşti (1848-1877), in Istoria Românilor,* tratat. vol.VIl/1, Bucureşti, 2003, p.595.

era constituită din români; în ordine descrescătoare, populaţia minoritară era constituită din evrei (265.000), ţigani (230.000), apoi, la distanţă, balcanici (bulgari, sârbi, albanezi, greci), germani, ceangăi, maghiari etc.[5] Densitatea populaţiei era destul de redusă (sub 40 locuitori la kilometru pătrat) şi cu mari diferenţe de la o regiune la alta, între mediul sătesc şi cel urban.

Populaţia era împărţită în mod cu totul inegal între mediul sătesc şi orăşenesc, cea mai mare parte a populaţiei, respectiv 4/5, o constituia lumea satelor, populaţiei orăşeneşti revenindu-i mai puţin de 1/5.[6] împărţită pe profesiuni, după acelaşi P.S.Aurelian, cea mai mare parte revenea agricultorilor (648.168 de familii din cele 973.986 din câte se compunea populaţia), în timp ce meseriaşii numărau abia 60.000, iar comercianţii, ceva peste 30.000. Din 1000 de locuitori, capi de familie, 702 erau agricultori, 62 - meseriaşi şi 32 - comercianţi.

Sporul cel mai mare al populaţiei îl cunosc oraşele: în primul rând, Bucureştii, a cărei populaţie de la peste 120.000 locuitori în anii 1859-1860, ajunge la peste 177.000 în 1877; apoi, într-un ritm mai lent, laşii, oraşele-porturi, Brăila şi Galaţi.[7]

1.2. în plan social se remarcă importante schimbări, care trebuie să fie raportate şi la perioada anterioară, începând cu anii elaborării Regulamentelor Organice. Cum am arătat în alt loc, Convenţia de la Paris, din august 1858, consemna desfiinţarea rangurilor şi privilegiilor boiereşti; **boierimea** îşi înceta existenţa, în plan juridic, ca o clasă privilegiată, deşi va continua să ocupe mult timp un rol important în societatea românească. Era ştearsă acum, în primul rând, inegalitatea fiscală consemnată în textele Regulamentelor Organice. Se petrecuseră, de fapt, în aceste decenii - trecând prin Revoluţia de la 1848 -, importante schimbări în mentalitatea unei bune părţi a boierimii, din rândurile căreia se ridicaseră cei mai de seamă lideri ai Revoluţiei.

M.G.Obedenaru, *op.cit.,* p.402.

[6] P.S.Aurelian, *op.cit.,* p.13-14.

[7] D.Berindei, *op.cit.,* p.598. în raport cu datele indicate de
Acad. D. Berindei, după calculele lui C. C. Giurescu, indicăm aici şi datele, la prima vedere exagerate, pe care ni le oferă M. G. Obedenaru pentru situaţia din ajunul Războiului de Independenţă: Bucureşti, cu 244.000 locuitori, Iaşi, cu 90.000, Galaţi, cu 80.000, Brăila, cu 28.000 *(op.cii.,* p.307-308).

Asemenea schimbări trimit la un fenomen dintre cele mai interesante şi care poate fi pe deplin explicat, încă înainte de 1848, de pildă, un tânăr boier moldovean, Scarlat Vârnav, unul dintre conducătorii **Societăţii Studenţilor Români** de la Paris, întemeiată în decembrie 1845, pentru a-şi exprima protestul împotriva privilegiilor boiereşti, îşi completa în mod semnificativ numele cu adjectivul „.Birnic", iscălindu-se întotdeauna **Scarlat Vârnav Birnic.** Ce să mai vorbim de liderii de la 1848, N. Bălcescu, A.G. Golescu-Negru, M. Kogălniceanu ş.a., care patronează, prin scrierile şi activitatea lor, acest efort al schimbării de mentalitate în sânul clasei cărora aparţineau!

Şi în plan economic se petrec importante schimbări în sânul boierimii, o bună parte a ei trecând la activităţi economice de altă natură decât cele decurgând din calitatea lor de proprietari de pământ, altfel spus, pornind pe calea îmburgheziri.

O dată cu Convenţia de la Paris din 1858, schimbări importante se petrec şi în rândurile **burgheziei,** ea urmând a ocupa treptat poziţii tot mai importante în societatea românească, în bună parte, ea se recrutează din rândurile negustorilor, meseriaşilor, funcţionarilor şi intelectualilor, dar şi -cum am arătat mai sus - din rândurile unor boieri, interesaţi în activităţi comerciale şi industriale, în plan politic, burghezia se va consolida mai ales după Războiul de Independenţă, având ca element important de sprijin Partidul Liberal, dar multe elemente ale acestei categorii sociale intrând şi în Partidul Conservator, în care se grupează, cu prioritate, moşierimea.

1.3. în evoluţia altei clase sociale, **ţărănimea,** momentul decisiv al schimbărilor 1-a constituit reforma agrară din august 1864; odată cu eliberarea din servituti şi împroprietărirea pe loturile avute anterior în folosinţă, ţărănimea clăcaşă îşi încetează existenţa, în plan juridic, ea devenind o ţărănime liberă.

De-a lungul deceniilor anterioare, problema agrară făcuse obiectul disputei dintre două importante curente. Unul, reprezentând interesele marii boierimi conservatoare, accepta degrevarea ţăranilor clăcaşi de servituti de caracter feudal, dar considera că pământul aparţine de drept proprietarilor; pe această linie se înscriseseră legiuirile agrare din Principatele dunărene elaborate în anii 1851-1852, care considerau pe ţăranii clăcaşi drept „chiriaşi" pe domeniile boiereşti, acest punct de vedere urmând a fi susţinut, cu înverşunare, în epoca Unirii, de fruntaşul conservator Barbu Catargiu (între altele, autor al broşurii, **Proprietatea**

în Principatele Moldo-Române, Bucureşti, 1857). Un al doilea curent, pleda pentru emanciparea ţărănimii odată cu împroprietărirea pe loturile avute în folosinţă (curent al cărui doctrinar fusese N. Bălcescu şi căruia îi este dat să triumfe prin actele înfăptuite de Domnitorul AU. Cuza şi principalul său colaborator, M.Kogălniceanu).

Reforma agrară din 1864, cum am văzut în alt loc, dusese la împroprietărirea unui număr de peste 400.000 de clăcaşi - capi de familie, pe o suprafaţă de peste l .600.000 ha, ulterior, reforma urmând să fie completată şi cu împroprietărirea unui număr de aproape 50.000 de „însurăţei" (înfăptuită în 1878). Faptul că împroprietărirea se făcuse pe calea despăgubirilor, care aveau să greveze asupra situaţiei ţăranilor împroprietăriţi, precum şi împrejurarea că împroprietărirea nu fusese însoţită de măsuri legislative suplimentare, menite să sprijine sub raport economic pe ţărani, au făcut ca efectele pozitive ale reformei să fie serios atenuate. Totuşi, această reformă, cel puţin în perspectiva perioadei imediat următoare, a constituit un moment de mare însemnătate în evoluţia celei mai numeroase clase a societăţii româneşti.

O altă importantă categorie socială care începe să se afirme din această perioadă este aceea a **muncitorilor.** Ei lucrează ca angajaţi sau zilieri în agricultură, dar şi în diversele ramuri ale industriei care încep să se afirme, cu deosebire în extracţia petrolului, sau a sării, în diversele ramuri ale industriei uşoare sau în activităţile de construire a reţelei de căi ferate sau de amenajare a şoselelor etc., etc. Odată cu apariţia acestei categorii sociale, concentrată cu deosebire în oraşe - în Bucureşti, în primul rând -, vorbim şi de frământările sale vizând câştigarea de drepturi pe plan social-economic: limitarea duratei zilei de muncă (în acest interval, mergând până la 12-14 ore pe zi), asigurări sociale ş.a. în 1872, se constituia, pentru o fază de început a organizării lor, **Asociaţia Generală a Lucrătorilor din România.**

2. Viaţa economică

2.1. în ceea ce priveşte **economia,** pe primul loc continuă să se afle **agricultura.** Aceasta concentrează îndeletnicirile celei mai mari părţi a populaţiei, totodată, ea dând un procent de peste 90% din volumul

exportului românesc. Predominante sunt culturile de porumb şi grâu[8], urmate, la o anumită distanţă, de cele de orz, ovăz, secară.

In ceea ce priveşte productivitatea, ea continuă să fie scăzută, tehnica modernă în agricultură fiind nesemnificativă, deşi constatăm în această perioadă, la unii mari proprietari, un interes crescut pentru importul de maşini agricole mecanizate: secerători, batoze, pluguri perfecţionate. La baza producţiei agricole continuă să se afle exploatarea braţelor de muncă ale ţăranilor care, deşi deveniţi proprietari în urma reformei din 1864, vor fi expuşi unei legislaţii agrare discriminatorii. O lege a tocmelilor agricole din 1867, avea să fie modificată în 1872, în răstimpul guvernului conservator condus de Lascăr Catargiu, în sensul introducerii clauzei aducerii ţăranului la lucru cu ajutorul dorobanţilor, pentru respectarea învoielilor agricole încheiate cu proprietarii.

Creşterea apreciabilă în această perioadă a terenurilor de arătură s-a făcut pe seama scăderii fâneţilor şi a islazurilor, ceea ce va avea drept consecinţă scăderea numărului de animale; astfel, între 1860 şi 1873, numărul cailor a scăzut cu 1/6, al vitelor cornute cu 1/3 ş.a.m.d.[9]

In ceea ce priveşte **industria,** şi în acest domeniu se poate vorbi de o anumită dezvoltare, care se realizează mai ales pe seama meşteşugurilor şi a micii industrii. La Bucureşti, de pildă, între 1832 şi 1860, numărul meseriaşilor crescuse de circa trei ori.[10] Se observă această creştere cu deosebire după 1859 şi este resimţită mai ales în domeniile industriei uşoare şi alimentare, industriei zahărului şi hârtiei, ale extracţiei de sare şi petrol. Apar în aceste sectoare şi „stabilimente" care se pot numi fabrici, majoritatea lor rămânând însă la stadiul de ateliere. De mari unităţi industriale încă nu se poate vorbi, iar folosirea maşinilor cu aburi se află la începuturile sale.

Dezvoltarea diferitelor „fabrici", de ulei, zahăr, paste făinoase, alcool, de prelucrare a lemnului, de săpun şi lumânări, de postav etc. explică posibilitatea participării României la expoziţia universală de la Paris din 1867.

După datele furnizate de P.S.Aurelian, din cele aproape 17 milioane de pogoane cultivate, porumbului îi 1.119.179 pogoane *(op.cit.,* p.15-16).

[9] M.G.Obedenaru, *op.cit.,* p. 173.

[10] D. Berindei, *op.cit.,* p.606.

reveneau 2.069.510, iar grâului,

Cu deosebire, notabile sunt progresele realizate în ramurile extracţiei de petrol şi extracţiei de sare. Numai într-un răstimp de un deceniu, între 1862 şi 1872, producţia de petrol creşte de circa 4 ori (de la 37.730 hectolitri la 174.700), după cum o creştere însemnată cunoaşte şi exploatarea sării (de la peste 50 milioane kg, în 1862, la 83 milioane în 1873).[11]

Cu toate progresele realizate, în comparaţie cu statele europene dezvoltate, industria din România în perioada dintre 1848 şi 1878, rămâne cu totul inferioară, iar pe plan intern, cu o pondere minimă, în cadrul economiei naţionale, în raport cu agricultura. Este constatarea pe care o remarcă în epocă economişti şi gânditori de seamă, precum I. Ghica, P.S. Aurelian, Dionisie Pop Marţian, M. G. Obedenaru ş.a. P. S. Aurelian, de pildă, recunoscând rolul important pe care agricultura îl avea în viaţa economică a României, considera că aceeaşi însemnătate trebuie conferită industriei naţionale, în acest sens, subliniind: [...] înfiinţarea unei industrii naţionale este o trebuinţă de întâia ordine pentru România; [...] pre cât ne stă în putinţă, să căutăm a crea şi întemeia toate industriile care ar putea prospera în conditiunile prezente ale ţării noastre. Solicitudinea puterilor Statului trebuie să îmbrăţişeze cu aceeaşi căldură industria şi agricultura".[12]

2.2. în ansamblul economiei naţionale, un anumit progres se resimte şi în **domeniul comerţului,** intern şi extern. Şi în acest sector, începutul unei noi etape fusese marcat în perioada anterioară, odată cu desfiinţarea deplină a monopolului turcesc şi reintegrarea în teritoriul naţional a fostelor raiale de pe linia Dunării, Turnu, Giurgiu, Brăila, decizii stipulate în tratatul de la Adrianopol din 1829. De la această dată, treptat, se observă consecinţele intrării Principatelor dunărene în circuitul economic internaţional, cu deosebire comerţul exterior prin porturile dunărene luând un remarcabil avânt. O însemnătate aparte avusese în această direcţie desfiinţarea vămii dintre Ţara Românească şi Moldova, hotărâtă de cei doi Domnitori, Gh. Bibescu şi Mihail Sturdza, în 1847.

Constituirea statului naţional român şi reformele din timpul domniei lui Al.I. Cuza - înfiinţarea Camerelor de Comerţ şi a Casei de Economii şi Consemnaţiuni (C.E.C.) în 1864. introducerea sistemului

[1] M.G.Obedenaru, *op.cit.,* p.200; 207-208.
[2] P.S.Aurelian, *op.cit.,* p.XIII.

metric, la sfârşitul acestui an, şi intrarea lui în vigoare, de la l ianuarie 1866 - au dat noi imbolduri, atât comerţului intern, cât şi comerţului exterior.

Pe de altă parte, internaţionalizarea navigaţiei pe Dunăre, hotărâtă prin tratatul de pace de la Paris din 1856, avea să aibă consecinţe pozitive asupra dezvoltării comerţului exterior românesc. Aşa cum indică cifrele furnizate de P.S. Aurelian, în anii 1859-1860, activau în Principatele Unite peste 30.000 de comercianţi, la un număr de 1000 capi de familie revenind 32 de comercianţi.[13] Cei mai mulţi dintre ei se aflau în oraşe, în Bucureşti, dar şi în alte importante oraşe muntene, Brăila, Craiova, Ploieşti, Giurgiu ş.a., iar peste Milcov, cu deosebire în Iaşi şi Galaţi, în sfera comerţului intern, un rol important îl au târgurile săptămânale sau cele ţinute cu prilejul unor sărbători, care se înscriu, în cele mai multe cazuri, pe linia unei frumoase tradiţii.

Evoluţii interesante cunoaşte în această perioadă comerţul extern. Transpunând realităţile din structura agriculturii, exportul de cereale trece pe primul loc în detrimentul exportului de vite, în frunte aflându-se exportul de grâu (în timp ce porumbul este destinat cu prioritate consumului intern, cu deosebire în lumea satelor), în afară de cereale se exportă şi alte produse: lână, piei, cherestea, vinuri, precum şi, într-un procent mai mic, păcură etc. Cel mai mult se exportă în Imperiul otoman şi Austria (Austro-Ungaria), apoi, în Marea Britanic, Franţa, Rusia, Serbia ş.a.

în acest context, porturile Brăila şi Galaţi cunosc o deosebită animaţie, numărul corăbiilor sau vapoarelor, intrate sau ieşite, depăşind anual, cu mult, cifra de 1000.

în ceea ce priveşte importul, el va fi, de-a-lungul perioadei la care ne referim, mai mic decât exportul (cea. 1/2), el vizând cu deosebire obiecte de consum şi de lux, într-o mai mică măsură maşini necesare agriculturii sau diferitelor întreprinderi industriale (în aceste condiţii, balanţa comercială, în evoluţia ei, fiind pozitivă).

2.3. **Căile de comunicaţie,** în general, cunosc o reală îmbunătăţire, mai ales din răstimpul domniei lui Cuza, când s-a pus mai întâi problema edificării unei reţele de cale ferată, proiectul, însă, putându-se realiza mai târziu, după instalarea Domnitorului Carol I, care, aşa cum se ştie, va manifesta un interes deosebit pentru acest proiect.

'*Ibidem*, p. 14-15.

Interesul autorităţilor în domeniul amenajării reţelei de drumuri publice era mai vechi, din răstimpul domniilor regulamentare, iniţiativei Domnitorului M. Sturdza datorându-se construcţia uneia dintre principalele căi de comunicaţie: drumul Mihăileni-Iaşi-Tecuci-Galaţi. La sud de Carpaţi, de la începutul domniei lui Al.I. Cuza, atenţia a fost îndreptată spre amenajarea drumului Turnu Severin-Craiova-Bucureşti-Ploieşti-Focşani şi mai ales spre edificarea drumului naţional, Predeal-Bucureşti, cu extindere spre Giurgiu.

Eforturile au fost intensificate în faza de început a domniei lui Carol I, până la Războiul de Independenţă, în 1874, după cifrele indicate de M.G. Obedenaru, reţeaua de drumuri amenajate în cea mai mare parte („şoseluite", adică pietruite sau pavate) număra aproape 5.500 km., în timp ce, în 1875, reţeaua de căi ferate număra peste l .200 km (mai exact, l .223).[14]

In privinţa reţelei de căi ferate, începutul fusese făcut în 1860, când fusese pusă în funcţiune linia ferată Cernavodă-Constanţa, de pe teritoriul Dobrogei, aflată la această dată în Imperiul Otoman. A urmat apoi, în 1869, punerea în funcţiune a primei linii de cale ferată de pe teritoriul statului român, Bucureşti-Giurgiu. Ulterior, s-a pus cu acuitate problema edificării principalelor reţele de cale ferată, începând cu linia care făcea legătura între Iaşi, fosta capitală a Moldovei, cu Bucureşti, capitala statului român; apoi, linia Bucureşti-Craiova-Tr.Severin-Vărciorova, proiect însumând peste 900 km de cale ferată. S-a apelat, cum se ştie, în schimbul unei sume uriaşe, la consorţiul condus de întreprinzătorul german Strousberg, recomandat şi de Domnitorul Carol I; or, în câţiva ani, fără a finaliza proiectul, consorţiul avea să dea faliment, angajând bugetul statului român cu mari datorii, chestiunea transformându-se într-una dintre cele mai oneroase „afaceri" pentru statul român, cu implicaţii negative şi asupra persoanei Domnitorului, şi care avea să fie lichidată, sub presiunea Germaniei, în paguba statului român, abia după Războiul de Independenţă.

Oricum, şi cu asemenea complicaţii şi sacrificii bugetare, edificarea unei importante reţele de căi ferate în România a fost de o deosebită însemnătate în perspectiva procesului de modernizare a României.

Unele realizări demne de remarcat se produc şi într-un alt segment al căilor de comunicaţii, anume, navigaţia. Pe linia unor încercări

[14] M. G. Obedenaru, *op. cit.*, p. 211.

anterioare de a transforma principalele râuri - Olt, Şiret, Prut - în râuri navigabile, eforturile autorităţilor s-au îndreptat spre constituirea unei flotile dunărene şi maritime româneşti, menită să diminueze patronatul companiei austriece de navigaţie; era aceasta o problemă care se punea în strânsă legătură cu politica statului român de a-şi susţine drepturile de ţară riverană şi de a respinge tendinţele austriece (apoi austro-ungare) de control asupra navigaţiei pe Dunăre.

în anul 1862 era elaborat un **Regulament de navigaţie** pentru marina comercială a Principatelor Unite, iar Domnitorul Al.l.Cuza, peste câţiva ani, impunea măsura ca porturile dunărene să încaseze taxe pentru mărfurile exportate sau importate, ele urmând să fie destinate modernizării acestor porturi.

Unele măsuri de modernizare sunt adoptate şi în privinţa poştelor şi telegrafiei; din anul 1862, arendate până acum, poştele trec în administraţia statului, odată cu înfiinţarea **Direcţiei Centrale a Poştelor,** cu sediul la Bucureşti; o dezvoltare continuă, ca mijloc de comunicare rapidă, cunoaşte telegraful electric, introdus prima dată la noi în timpul ocupaţiei austriece din anii 1854-1857, treptat reţeaua telegrafică extinzându-se în timpul domniei lui Cuza, iar apoi în răstimpul domniei lui Carol I.

2.4. în sfârşit, unele evoluţii pe linia modernizării au loc în perioada dintre 1848 şi 1878 în **sfera finanţelor şi a sistemului bancar.**

Sistemul modern al bugetului statului, de venituri şi cheltuieli, fusese introdus în Principatele dunărene prin textele Regulamentelor Organice. Din răstimpul domniilor regulamentare se pusese o anumită ordine în sistemul finanţelor publice, între altele, stabilindu-se separarea veniturilor cămării domneşti de cele ale statului, Domnii fiind puşi în situaţia de a cere Adunărilor legislative aprobarea pentru orice cheltuială depăşind lista civilă legală, împrejurare care dusese în mai multe rânduri la conflicte, mai ales în Ţara Românească, între Domn şi Adunarea legislativă. Dacă odată cu elaborarea Convenţiei de la Balta-Liman, din mai 1849, Adunările Obşteşti erau suspendate, din august 1858, o dată cu Convenţia de la Paris, sistemul aprobării anuale a bugetului de către corpul legiuitor era restabilit, e! urmând a-şi afla o nouă etapă în răstimpul domniei lui Cuza. Cum se ştie, reformele presupuneau serioase cheltuieli şi, în ciuda efortului diferitelor guverne, cu excepţia unui singur an (1863), în timpul domniei lui Cuza, bugetul va fi deficitar, cheltuielile

întrecând veniturile statului. O asemenea situaţie se va perpetua, în general, şi în răstimpul domniei lui Carol I, paradoxal, un echilibru bugetar, altfel decât pe baza împrumuturilor externe, putându-se realiza abia în anul 1877 (la aceasta contribuind, între altele, plata de către autorităţile ruse a produselor achiziţionate şi a transporturilor în serviciul armatei ruse).[13]

Desigur, pentru situaţia economică şi financiară a statului român, era importantă nu numai stabilirea raportului între venituri şi cheltuieli, ci şi structura acestui buget, fie el deficitar de la an la an. De pildă, în ajunul Războiului de Independenţă, pe anul 1875, Bugetul general al României indica la cheltuieli suma de peste 97 milioane lei (mai exact, 97.149.551), în timp ce veniturile totalizau suma de aproape 91.500.000 lei (mai exact, 91.441.418), el încheindu-se, deci, cu un deficit de aproape 6 milioane lei. Or, ne interesează nu numai acest raport, ci şi structura sa, în primul rând, cuantumul cheltuielilor destinate diferitelor ministere, acoperind anumite sectoare de activitate. Astfel, cel mai mare buget, de peste *52* milioane de lei (deci, peste 50% din suma totală a bugetului) era destinat Ministerului de Finanţe; urma, la o anumită distanţă, Ministerul de Război, cu peste 18 milioane; de asemenea, la o anumită distanţă, Ministerul de Interne, cu aproape 8 milioane lei; apoi, Ministerul Lucrărilor Publice, cu peste 5 milioane; Ministerul de Justiţie, cu aproape 4 milioane; Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, pe locul 6, cu aproape *3* milioane lei (mai exact, 2.882.533); în sfârşit, pe ultimul loc, Ministerul Afacerilor Străine, cu suma de peste 700.000 lei.

Fără îndoială, ca şi în timpurile mai apropiate de noi, cheltuielile statului urmau să fie bine drămuite, în raport cu necesităţile timpului; evident, peste necesităţi obiective, această repartiţie oglindea şi concepţiile oamenilor politici privind nevoile statului român, prioritatea pe care ei o acordau unor anumite sectoare de activitate şi, cum observăm, prioritatea absolută o deţinea Ministerul de Finanţe, care avea nevoie de o reţea întinsă de funcţionari, însărcinaţi cu strângerea impozitelor către stat de la contribuabili, dar mai ales în bugetul căruia erau plasate alocaţiile menite să asigure plata împrumuturilor de stat şi acoperirea cheltuielilor cu caracter extraordinar.

[15] D.Berindei, *op. cit.,* p.619.

Cel mai important impozit continua să fie capitaţia, pusă pe locuitorii săteni, impozit stabilit mai întâi prin Regulamentele Organice; apoi, patenta pusă pe meşteşugari şi negustori, dar şi un impozit nou, cum era impozitul funciar, apărut în urma desfiinţării privilegiilor boiereşti, prin textul Convenţiei de la Paris din august 1858, precum şi o serie de taxe pentru operaţiuni cu caracter special. Impozitele directe şi indirecte reprezentau cea mai mare parte a veniturilor statului, la acestea adău-gându-se într-un procent de aproape 20% veniturile domeniilor statului.[16]

Problema baterii unei monede naţionale fusese pusă din timpul Domnitorului Al.I.Cuza, lipsa ei grevând asupra dezvoltării economice a României; însă, datorită presiunilor Turciei, cu pretenţiile ei de suzeranitate, ea nu s-a putut bate decât în 1867, la începutul domniei lui Carol I. S-a introdus la această dată sistemul monetar naţional, având ca model sistemul bimetalic al Uniunii Monetare Latine, trecându-se peste opoziţia Turciei (cu preţul unei concesii formale, marcarea simbolică pe prima serie de monede a suzeranităţii turceşti).

Mai dificilă decât înfiinţarea sistemului monetar naţional a fost înfiinţarea unei bănci naţionale, şi ea pusă cu acuitate în timpul domniei lui Cuza, după cum nevoia ei fusese exprimată de liderii de la 1848, iar în Moldova, sub Domnitorul Grigore Al.Ghica, în 1856, bancherul prusian Nulandt, cu aprobarea autorităţilor române, înfiinţa o bancă, sub numele de **Banca Naţională a Moldovei,** care însă nu reuşeşte să se impună, iar în cele din urmă dând faliment.

Cu adevărat, înfiinţarea unei bănci naţionale găseşte împrejurări favorabile numai după Războiul de Independenţă, în anul 1880, în răstimpul guvernului liberal, condus de I.C. Brătianu, întemeindu-se **Banca Naţională.** Până la această dată, sistemul financiar românesc, în afară de C.E.C., avea să fie susţinut de două importante instituţii, **Creditul Funciar Rural,** înfiinţat în 1873, şi **Creditul Funciar Urban,** înfiinţat în 1875, sub acelaşi guvern conservator, condus de Lascăr Catargiu; erau acestea din urmă două instituţii de credit puse cu prioritate în serviciul marilor proprietari sau întreprinzători din mediul urban.

[16] După M. G. Obedenaru, contribuţiile directe pe anul 1875 totalizau peste 29 milioane lei, cele indirecte, peste 32 milioane lei, iar veniturile domeniilor statului peste 19 milioane *(op.cit.,* p.327-328). Evident, sunt cifre care nu coincid pe deplin cu cele indicate de alţi autori. 136

2.5. Desigur, făcând retrospectiva progreselor realizate în plan economic de Principatele Române, apoi de România, în perioada 1848-1878, trebuie să avem în vedere faptul că ele au fost serios afectate de existenţa suzeranităţii turceşti. Deşi, mai ales după 1870, aşa cum am văzut, referindu-ne la contextul declanşării Războiului de Independenţă, se ajunsese, în fapt, la o stare de cvasi-independenţă, totuşi, lipsa posibilităţilor de a adopta o legislaţie deplină de protejare şi încurajare a industriei naţionale, de aplicare a unui sistem vamal propriu, avea serioase consecinţe negative. Este drept că, în anul 1875, încheierea convenţii comerciale cu Austro-Ungaria înlătura, pentru moment, interdicţia impusă de Poartă, până la această dată, de încheiere a unor Convenţii economice cu alte state. Numai că aceasta, vizând cu prioritate un obiectiv politic - câştigarea unui nou atribut al suveranităţii -, sub raport economic, ea aduce serioase prejudicii pe calea afirmării unei industrii autohtone; având la bază doctrina economică a liber-schimbismului, ea deschidea piaţa României produselor de import, cu profil industrial, din Austro-Ungaria, intrate în ţară fără taxe vamale, producţia autohtonă de acest fel - aflată la începuturile sale - nerezistând concurenţei şi fiind grav afectată, în schimb, este drept, Convenţia era profitabilă din plin pentru marii proprietari funciari exportatori de cereale şi vite, scutite, la rândul lor. de taxe vamale.

In această privinţă, situaţia avea să se schimbe în mod substanţial numai după Războiul de Independenţă, când autorităţile române vor fi în situaţia de a adopta în mod nestingherit o politică vamală de sine-stă-tătoare, precum şi o legislaţie economică proprie intereselor naţionale.

2.6. Trebuie subliniat că, pe linia tradiţiei legăturilor fireşti dintre diferitele ramuri ale poporului român, în primul rând a legăturilor de-o-parte şi de alta a Carpaţilor, mutaţiile socio-economice din cadrul statului naţional român au continuat să se afle în această perioadă în strânsă legătură cu realităţile din celelalte provincii româneşti, aflate sub stăpâniri străine. Chiar dacă evoluţiile care survin în plan socio-economic în provinciile româneşti făcând parte din Austro-Ungaria, Rusia sau Imperiul Otoman, sub raport metodologic, sunt de analizat în strânsă legătură cu situaţia politică a românilor din aceste provincii şi cu mişcarea

lor de eliberare naţională*, pentru o comparaţie se impune să ne referim aici mai ales la situaţia social-economică din provinciile în care mutaţiile pe acest plan au avut un ritm mai accelerat.

Cu deosebire importante schimbări în plan social-economic au avut loc în Transilvania şi Banat, în aceste provincii, patentele imperiale din anii 1853-1854 au reglementat problema relaţiilor agrare, recunoscând ţăranilor iobagi eliberaţi dreptul de proprietate asupra loturilor de pământ în folosinţă, în acest fel regimul absolutist stopând frământările ţărăneşti în lumea satelor, în urma acestor măsuri situaţia materială a ţărănimii române s-a ameliorat în mod substanţial, în ciuda aspectelor politice represive ale regimului absolutist.

Totodată, înglobarea Transilvaniei în uniunea vamală austriacă, prin consecinţele sale, a contribuit la afirmarea unei clase mijlocii româneşti, implicată în activităţile comerciale şi industriale.

în ansamblul ei, Transilvania parcurge o perioadă de dezvoltare economică pe multiple planuri.

în agricultură, cresc suprafeţele cultivate cu cereale, în detrimentul păşunilor şi fâneţilor, ceea ce duce la diminuarea creşterii vitelor. Pe primul loc în producţia de cereale se află grâul, atât în Transilvania propriu-zisă, cât şi în Banat. La creşterea producţiei cerealiere contribuie într-o măsură tot mai mare introducerea maşinilor şi uneltelor agricole mecanizate, în acest sens luând naştere şi o industrie locală de asemenea produse (fabrici în oraşele mari ca Timişoara, Arad, Braşov, Sibiu ş.a.).

în planul industriei, sunt de remarcat, înainte de toate, progresele înregistrate de industria siderurgică şi extractivă, în Banat se afirmă centrul siderurgic aparţinând societăţii STEG, se dezvoltă exploatările miniere de fier şi cărbune, producţiile de cărbune de la Anina şi de oţel, de la Reşiţa, atingând, până la sfârşitul deceniului VIII, cifre record, aşa după cum se dezvoltă şi alte exploatări miniere (la Oraviţa, pentru aur şi cupru, la Dognecea ş.a.).

Prin urmare, date sumare privind viaţa social-economică din aceste provincii, ca şi din Basarabia şi Dobrogea, sau vizându-i pe românii sud-dunăreni se regăsesc în acest curs şi în cadrul capitolului destinat special acestor provincii sau comunităţilor româneşti sud-dunărene. 138

în aceeaşi perioadă se dezvoltă industria extractivă şi în alte zone: în Maramureş şi Munţii Apuseni (cu o importantă producţie de aur), pe Valea Jiului, unde încep să se intensifice exploatările de cărbune ş.a.

O altă ramură importantă care se dezvoltă este industria forestieră, de exploatare şi prelucrare a lemnului, în Transilvania şi Banat pădurile cuprinzând mari suprafeţe (26% din totalul suprafeţei agricole).

Dintre ramurile industriei uşoare, industria alimentară, de asemenea, cunoaşte importante realizări (în primul rând, industria morăritului), în timp ce în industria textilă realizările sunt mai modeste.

Pe linia dezvoltării industriei, ca şi a comerţului şi agriculturii, s-a înscris în deceniile VI-VIII, edificarea unei importante reţele de căi ferate (în 1870, 2.200 km), precum şi acţiunea de modernizare a drumurilor publice.

La dezvoltarea capitalistă a Transilvaniei şi Banatului a contribuit în această perioadă şi apariţia numeroaselor instituţii de credit. Pe lângă băncile maghiare şi săseşti, după modelul celor din urmă, iau fiinţă în această perioadă şi primele instituţii româneşti de credit: banca „Albina" din Sibiu, înfiinţată în 1872, o serie de alte societăţi. Aceste instituţii vor avea un rol important în susţinerea intereselor comunităţii româneşti, sprijinind ţărănimea şi intelectualitatea română, investind cu deosebire în mica industrie, marea industrie rămânând rezervată cu deosebire capitaliştilor maghiari şi germani. Vor contribui aceste bănci la afirmarea unei burghezii româneşti, iar pe un alt plan susţinând mişcarea de emancipare politică şi culturală a românilor.[17]

2.7. Mutaţii importante survin în Bucovina, provincie autonomă încorporată Austriei şi subordonată direct împăratului de la Viena. In intervalul imediat următor Revoluţiei, aici se desfiinţează relaţiile de tip feudal în agricultură, un număr mare de ţărani români fiind împroprietăriţi din Fondul Bisericesc.

Economia continuă să aibă un pronunţat caracter agrar, dar agricultura, ca şi creşterea vitelor, înregistrează progrese însemnate pe linia modernizării, în 1851 lua fiinţă, la Suceava, **Societatea pentru**

[17] Pentru aspectele economice şi sociale ale evoluţiei Transilvaniei şi Banatului în perioada 1848-1878, vezi, cu deosebire, contribuţiile lui Simion Retegan şi N.Bocşan, în *Istoria Românilor,* tratat, voi.VII/1, p.714-715; 762-771.

cultivarea pământului, care va avea darul să impulsioneze procesul de modernizare prin răspândirea cunoştinţelor agro-tehnice în aceste sectoare.

în strânsă legătură cu aceste ramuri ale vieţii economice, se constată o creştere a numărului meseriilor legate de prelucrarea produselor agricole şi animaliere; apar şi numeroase întreprinderi de prelucrare cu caracter mai avansat (fabrici de bere, spirt etc.), eu precădere afirmân-du-se industria alimentară. O altă ramură industrială care se afirmă în această perioadă este aceea a industriei de prelucrare a lemnului, înfiinţându-se un număr apreciabil de fabrici de cherestea care folosesc maşini cu aburi; este o ramură industrială care găseşte importante resurse proprii, pădurile cuprinzând, la începutul acestui interval, peste 45% din suprafaţa totală a provinciei.[18]

Cele mai importante întreprinderi din domeniul industriei alimentare şi de prelucrare a lemnului aparţin în primul rând burgheziei germane, mult mai puţin întreprinzătorilor români.

Modernizarea drumurilor şi începutul construcţiei de căi ferate impulsionează viaţa economică şi contribuie la dezvoltarea vechilor oraşe: Cernăuţi, Şiret, Suceava, Rădăuţi, Câmpulung ş,.a. Prima linie ferată se ridică în anii 1865-1869, ulterior, construindu-se, din iniţiativa guvernului român, liniile ferate Suceava-Iaşi şi Suceava-Botoşani, care restabilesc legăturile provinciei cu Patria-mamă (pe linia Convenţiei din 1872, încheiată în această privinţă de guvernul român cu autorităţile austro-ungare).

Noi dimensiuni capătă legăturile economice dintre Bucovina şi statul român odată cu încheierea Convenţiei comerciale din 1875. Ele vin să completeze legăturile spirituale şi identitatea de idealuri pe termen lung care legau vechea provincie românească cu statul naţional român.

Cum am subliniat, evoluţiile social economice care se desfăşoară în alte provincii româneşti, în Basarabia şi Dobrogea, se corelează strâns cu situaţia politică specifică a românilor din aceste provincii, precum şi cu transformările économico-sociale din Imperiile rus şi otoman; la fel, anumite schimbări care se petrec în plan socio-economic în cadrul comunităţilor româneşti sud-dunărene sunt legate de situaţia specifică a

[18] Pentru aceste date, vezi, cu deosebire, subcapitolul semnat de M. lacobescu, în *Istoria Românilor,* tratat, VII/1, p.782-784. 140

acestor comunităţi, constituind, cum se ştie, adevărate insule de populaţie latină în mijlocul unor popoare nelatine (în acest sens, a se vedea subcapitolele privind situaţia românilor din aceste provincii, precum şi a românilor sud-dunăreni).

Progresele realizate în plan economic, ca şi mutaţiile în plan demografic şi social care se petrec, în perioada 1848-1878, în spaţiul românesc - pe teritoriul statului naţional român, dar şi în provinciile româneşti încorporate marilor imperii vecine -, întregesc tabloul acestei importante etape pe care poporul român, în ansamblul său, a parcurs-o. pe multiple planuri, pe calea procesului de modernizare, de integrare în spiritul european al timpului.

VII. **EVOLUŢIA CULTURII**

l. Şcoala şi Biserica

în perioada dintre 1848 şi 1878, cele două importante instituţii -Şcoala şi Biserica - continuă să aibă un rol important în societatea românească, în viaţa culturală şi spirituală a românilor.

1.1. După reprimarea revoluţiei de la 1848, sub domnitorii Convenţiei de la Balta-Liman *învăţământul* îşi reia evoluţia normală, reformele din 1847, iniţiate de Domnitorii Gh. Bibescu şi Mihail Sturdza, prin care se introducea limba franceză ca limbă de predare în învăţă-mântul superior rămânând anulate.

în Ţara Românească, cum indică **Noua programă de învăţături,** adoptată în 1850, atenţia Domnitorului Barbu Ştirbei s-a îndreptat spre învăţământul mediu şi superior, în schimb, şcolile primare săteşti rămânând închise. Odată cu reluarea cursurilor centrului şcolar de la „Sf.Sava", în cadrul acestora se profilează o separare a secţiilor de inginerie şi de drept, corespunzând viitoarelor facultăţi de ştiinţe şi drept. Cursurile Colegiului „Sf.Sava" sunt reluate în ianuarie 1851 (pentru moment, în localul din Măgureanu, clădirea de la Sf.Sava fiind destinată altor întrebuinţări), cele două secţii, ca **Şcoală de legi** şi **Şcoală de inginerie,** prevăzute cu o durată de trei ani şi, respectiv, de patru ani, fiind inaugurate în toamna anului 1851.

De o atenţie specială se bucură învăţământul secundar şi superior în timpul căimăcămiei lui Alex. D. Ghica (1856-1858). Din dispoziţiile acestuia, directorul Eforiei Şcolilor, Gheorghe Costaforu, era trimis într-o misiune ştiinţifică într-o serie **de** state dezvoltate din Europa pentru cunoaşterea organizării instituţiilor de învăţământ şi pentru achiziţionarea de cărţi necesare şcolilor româneşti. După revenirea în ţară, reputatul cărturar şi om de şcoală, în numele Eforiei, adresa caimacamului un

amplu raport cu propuneri privind „studiile gimnaziale de aci", raport constituind o remarcabilă lucrare, amplificată şi publicată de Gh. Costaforu ulterior, în 1860, sub titlul. **Studii asupra instrucţiunii publice în unele din statele cele mai înaintate ale Europei.** Evident, preconizata reformă a învăţământului mediu şi superior pornea de la modelul de organizare a învăţământului occidental.

Din dispoziţiile aceluiaşi caimacam, în 1857, erau adoptate măsuri pentru construirea în locul vechii clădiri de la „Sf. Sava" a unui local mult mai spaţios pentru Colegiu şi anexele sale (bibliotecă, muzeu, tipografie şi pensionat), în octombrie 1857, era pusă piatra fundamentală a noii clădiri, în prezenţa caimacamului, sub titlu de **Academie,** ulterior, la propunerea altui cunoscut om de şcoală, Vasile Boerescu, fiind adoptată denumirea, mai proprie scopului construcţiei, de **Universitate.** Operă de arhitectură printre cele mai remarcabile ale Capitalei, construcţia localului avea să fie încheiata peste mai mulţi ani, în 1867.

Iniţiativelor aceluiaşi caimacam - cel care, în 1838, în calitate de Domn, cu ajutorul oamenilor de şcoală inaugurase sistemul învăţă-mântului sătesc în Ţara Românească - se datorează redeschiderea, în 1857, a şcolilor săteşti.

Cele două **Şcoli** de învăţământ superior de Ia Bucureşti se vor separa complet de celelalte clase ale Colegiului, la începutul domniei lui Alexandru loan Cuza, în toamna anului 1859, devenind facultăţi autonome, în timp ce fostul Colegiu ia numele de **Gimnaziu** („Gimnaziul de la Sf.Sava"), cu 8 clase, de la această dată apărând şi alte două **gimnazii** în Bucureşti: „Gheorghe Lazăr" şi „Matei Basarab".

în Moldova, prin **Aşezământul pentru reorganizarea învăţăturilor publice,** din 1851, elaborat din dispoziţiile Domnitorului Grigore Al.Ghica o dată cu dezvoltarea învăţământului mediu şi superior, se preconizează dezvoltarea învăţământului primar, proclamându-se -pentru prima dată. într-o lege şcolară românească - principiile obligativităţii şi gratuităţii învăţământului primar; însă, din motive de ordin financiar, atenţia autorităţilor a fost îndreptată tot spre învăţământul mediu şi superior, din 1856, fiind inaugurate aici primele facultăţi, de Drept şi Filosofic. Un rol important în organizarea învăţământului superior din Moldova 1-au avut învăţaţii dascăli ardeleni, Simion Bărnuţiu, August Treboniu Laurian, Florian Aaron ş.a. care au găsit aici,

după 1849, o ospitalitate binefăcătoare (în condiţiile regimului absolutist din Transilvania).

1.2. O dată cu înfăptuirea Unirii Principatelor şi instalarea la domnie a lui Al.I.Cuza, învăţământul românesc intră într-o nouă etapă a dezvoltării sale. în octombrie 1860, pe baza existenţei celor două facultăţi, în urma decretului dat de Domnitor, ia fiinţă prima Universitate din cadrul statului naţional român, **Universitatea din Iaşi** (după inaugurarea acesteia, din Facultatea de filosofic se desprinde Facultatea de ştiinţe, iar proiectata facultate de teologie nu se mai înfiinţează). La Bucureşti, celor două facultăţi amintite, de Drept şi Ştiinţe, li se adaugă o a treia, de Litere şi Filosofic, prin întrunirea lor, în urma decretului dat de Cuza, la 3/15 iulie 1864, luând naştere **Universitatea din Bucureşti.**

Etapa reformelor domnitorului Al.I.Cuza a fost decisivă pentru dezvoltarea învăţământului românesc în perioada următoare, alături de Domn, oamenii de şcoală având un rol important în elaborarea reformelor şcolare. Din iulie 1862, locul vechilor instituţii de conducere a învăţământului, Eforia Şcolilor şi, respectiv, Epitropia Şcolilor Publice, în Moldova, era luat de un organism central unic, **Consiliul Superior al Instrucţiunii Publice,** căruia îi revenea misiunea elaborării noii legi de organizare a învăţământului, impusă de exigenţele organizării instituţionale, precum şi de racordarea la spiritul timpului.

Elaborată în cursul anului 1863, în primul rând, prin eforturile lui Vasile Boerescu, proiectul Legii instrucţiunii publice era supus dezbaterii Adunării legislative şi adoptat de aceasta în martie 1864; nesancţionată însă de Cuza, ulterior, după lovitura de stat, legea a fost revizuită de Consiliul de Stat şi sancţionată de Domn prin decret, în noiembrie 1864, sub numele de **Legea instrucţiunii publice,** ea urmând a intra în vigoare odată cu anul şcolar 1865-1866.

Prin această lege erau organizate toate treptatele de învăţământ, încorporând atât învăţământul public - asupra căruia se pune accentul -cât şi învăţământul privat.

Instrucţiunea era împărţită în trei trepte de învăţământ: primar, secundar şi superior. Deosebit de importante, semnificative pentru spiritul democrat al legii, erau principiile înscrise în text vizând învăţământul primar, anume obligativitatea şi gratuitatea acestuia. Deşi aceste idei erau mai vechi, îşi găseau acum consacrarea în textul unei legi organice şi chiar dacă bugetul statului român - foarte modest, la începuturile sale - nu

va permite decât o aplicare treptată a acestor principii, ele erau deosebit de importante, odată cu textul legii, intrând în dezbaterea publică, urmând să impulsioneze, în deceniile următoare, opera de luminare a satelor.

Textul legii stipula obligativitatea pentru copii între 8 şi 12 ani, sub sancţiunea amenzilor; plata salariilor pentru personalul didactic şi administrativ, precum şi pentru materialul didactic, cădea în sarcina statului, cheltuielile pentru construirea localului şi a întreţinerii lui, cădeau în sarcina comunelor. Durata şcolii primare era stabilită la 3 ani, atât pentru oraşe cât şi pentru sate, în ciuda tradiţiei şi a situaţiei existente care indicau o şcoală de 4 ani (va fi aceasta una dintre dispoziţiile inaplicabile ale legii, menţinându-se şcoala cu o durată de 4 ani). Se prevedeau, de asemenea, şcoli separate pentru băieţi şi fete, numai în comunele mici legea permiţând funcţionarea unor şcoli mixte.

în privinţa învăţământului secundar, legea stipula existenţa unui liceu unic de 7 clase, pentru băieţi, având un profil umanist, conform tradiţiei; de asemenea, existenţa gimnaziului de 4 clase, acesta constituind prima treaptă a liceului; pentru fete, se stipula înfiinţarea de şcoli secundare cu 5 clase în oraşele în care existau licee. Textul legii prevedea şi înfiinţarea altor categorii de şcoli: seminarii de grad l şi II, pentru pregătirea preoţilor, şcoli reale şi profesionale (aici, cu evidente impreciziuni), neprevăzându-se, în schimb, categoria unor şcoli medii, foarte necesare, şcolile normale, pentru pregătirea învăţătorilor.

Pentru treapta învăţământului superior, dispoziţiile legii făceau trimitere la existenţa celor două Universităţi (în cazul celei din Bucureşti, stipulându-se şi o a patra facultate, de medicină, care avea să ia fiinţă în 1869), la activitatea organelor de conducere ale acestora (Consiliul general al Universităţii şi Consiliile facultăţilor ş.a.).

Deosebit de importante erau dispoziţiile Legii care stipulau atribuţiile organelor de conducere ale învăţământului din România: pe lângă ministru, **Consiliul Permanent** al instrucţiunii publice, constituit din 5 persoane, ca organ consultativ în serviciul ministrului, şi **Consiliul General** al instrucţiunii publice, ca organ consultativ reprezentativ al corpului didactic din România (cu un număr de 24 persoane, reprezentând toate categoriile de şcoli din România, el fiind, cum s-a spus în ironie, un fel de „parlament" al cadrelor didactice).

1.3. începând să fie aplicată în timpul lui Cuza, cu anul şcolar 1865-1866, **Legea instrucţiunii publice,** în ciuda încercărilor de

înlocuire a sa, va continua să fie viabilă şi sub domnia lui Carol I, timp de mai multe decenii, până la seria reformelor din ultimul deceniu al secolului al XIX lea (reformele lui Take lonescu, Petru Poni şi Spiru Haret). în general, sub domnia lui Carol I, până la 1878, învăţământul continuă pe o linie ascendentă de dezvoltare, cu dificultăţi, desigur, şi cu ritmuri diferite de la o treaptă la alta.

Se pune accentul în continuare pe învăţământul secundar, având la bază studiile clasice, precum şi pe învăţământul universitar. Universitatea din Bucureşti se dezvoltă sub conducerea primilor rectori: Gh.Costaforu (1864-1871) şi a lui L Zalomit (1871-1885), iar Universitatea din Iaşi, cu un număr mai redus de studenţi şi cadre didactice, sub conducerea unor rectori, şi ei cunoscuţi oameni de cultură şi ştiinţă, precum Titu Maiorescu (1862-1867), Ştefan Miele (1867-1875) ş.a. Merită menţionat amănuntul că primul rector ales al Universităţii din Iaşi, în 1860, fusese cunoscutul cărturar ardelean Simion Bărnuţiu, care, însă, din motive de sănătate, nu a onorat alegerea, efectiv, primul rector, pentru un an, devenind cunoscutul economist, Ion Strat.

în perioada premergătoare Războiului de Independenţă, învăţământul primar, cu deosebire cel sătesc, nu-şi găseşte încă ponderea cuvenită în structura generală a învăţământului din România; el intră însă din ce în ce mai mult în dezbaterea publică, în atenţia parlamentului român, precum şi în preocupările diferitelor societăţi culturale, începând cu **Societatea pentru cultura poporului român** (înfiinţată în 1866). Unele proiecte de reformă din acest interval de timp, precum proiectul lui Titu Maiorescu din 1876, vor încerca să stabilească poziţia învăţă-mântului sătesc în deplină corespondenţă cu cerinţele de dezvoltare ale societăţii româneşti şi, chiar dacă ele vor eşua, prin dezbaterile publice pe care le-au stârnit, vor pregăti spiritele în sensul acestor restructurări. De asemenea, se poate spune că nici învăţământul cu caracter realist nu-şi găseşte încă ponderea corespunzătoare în structura învăţământului românesc, dominant rămânând învăţământul cu caracter teoretic, umanist, dar tendinţa afirmării sale este uşor de constatat.

în orice caz, în ajunul Războiului de Independenţă, progresele realizate în diferitele ramuri ale învăţământului românesc, în comparaţie cu începutul perioadei la care ne referim, erau evidente: în 1873, numărul şcolilor primare urbane erau de 246 (136, pentru băieţi şi 110, pentru fete), cu un număr de peste 26.000 elevi şi eleve (mai exact, 18.682 băieţi

şi 7.478 fete); în 1875 numărul şcolilor primare rurale era de 1975 (1891, pentru băieţi şi numai 84 pentru fete), cu un număr de aproape 56.000 elevi şi eleve (51.727 băieţi şi numai 4.258 fete), în acelaşi timp, învăţământul secundar indica următoarele cifre: 14 gimnazii, cu 4 clase, 7 licee cu 7 clase; 8 seminarii şi 5 şcoli pentru fete.

Şcolile speciale constau în: 7 şcoli normale, pentru pregătirea învăţătorilor; 5 şcoli comerciale (Bucureşti, Galaţi, Ploieşti, Ismail); 3 şcoli de arte şi meseni; o şcoală pentru construirea de maşini agricole la Iaşi; o şcoală de agricultură; o şcoală veterinară; 3 şcoli militare. O pondere importantă revine încă învăţământului privat: 180 de şcoli, cu aproape 10.000 de elevi şi eleve şi peste 800 de cadre didactice.

In cadrul învăţământului superior, Universitatea din Bucureşti, cu cele 4 facultăţi, avea un număr de 416 studenţi şi 46 de profesori; Universitatea din laşi, cu cele 3 facultăţi (fără cea de medicină care începe să funcţioneze din 1879) avea un număr de 155 studenţi şi 21 profesori. Subordonate Universităţii din Bucureşti erau: Şcoala de poduri şi şosele (viitoarea Politehnică) şi Şcoala de farmacie. Se adaugă, la toate acestea, şcolile cu nivel de învăţământ superior (sau cu tendinţă de învăţământ superior), destinate învăţământului muzical şi artistic: cele două Conservatoare de muzică şi declamaţie de la Bucureşti şi Iaşi, cele două şcoli de Belle-arte din aceleaşi mari oraşe.[1]

în ceea ce priveşte politica şcolară, în general, sunt semnificative alocaţiile bugetare destinate diferitelor ramuri ale învăţământului. De pildă, într-un buget general de la sfârşitul perioadei în discuţie - bugetul pe anul 1875 -, din totalul cheltuielilor de peste 97 milioane lei, Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice îi erau rezervate ceva mai puţin de 3 milioane lei (mai exact, 2.882.533), adică sub 3%. Interesantă este însă repartizarea pe ramuri a acestui buget: în cazul şcolilor primare, cea mai mare alocaţie este destinată şcolilor urbane (peste 1.300.000), în timp ce pentru şcolile rurale - mai numeroase, şi care, normal, ar fi trebuit să fie mult mai numeroase - era rezervată o sumă apreciabilă mai mică (ceva peste 800.000 lei), la rândul ei, sumă comparabilă cu aceea destinată liceelor (aproape 760.000 lei). Celor două Universităţi de la Bucureşti şi Iaşi le era rezervată, în raport cu cerinţele celorlalte ramuri

' Pentru toată această serie de date, vezi M.G.Obedenaru, *La Roumanie économique d'après les données les plus récentes,* Paris, 1876, p.312-315.

ale învăţământului, o sumă importantă: aproape 423.000 lei, la rândul ei, aproape identică cu suma alocată seminariilor şi ceva mai mare decât aceea destinată şcolilor speciale cu profil realist.[2]

Cu toate progresele realizate în domeniul învăţământului trebuie spus că în ajunul Războiului de Independenţă dezideratul diminuării drastice a analfabetismului - care constituia o serioasă piedică pe calea dezvoltării societăţii româneşti - era departe de a fi realizat, el continuând să fie dominant, mai ales în lumea satelor. Or, în această privinţă elitelor politice din România le reveneau mari răspunderi. Structura învăţământului, la care ne-am referit, avea să cunoască o serie de schimbări, în sensul creşterii interesului pentru învăţământul primar rural, după Războiul de Independenţă; la fel, ca şi în căzu! şcolilor speciale, cu profil tehnic şi economic.

1.4. în perioada dintre 1848 şi 1878 mutaţii interesante se pot urmări în domeniul învăţământului şi în provinciile româneşti încorporate marilor imperii.

In Transilvania şi Banat, în deceniile VI-VII, evoluţia şcolilor în limba română nu s-a înscris pe linia aşteptărilor din timpul Revoluţiei, regimul habsburgic, odată restabilit, promisiunile făcute, în general, fiind date uitării. Se poate vorbi, totuşi, de o dezvoltare a reţelei şcolare în limite modeste, în raport cu numărul populaţiei, învăţământul românesc rămânând în deplină inferioritate în raport cu învăţământul maghiar sau săsesc. După o statistică, în 1851 se aflau în Transilvania 2.146 şcoli, din care: 242, româneşti; 949 maghiare şi 455 săseşti.[3]

Un rol important continuă să-1 aibă şcolile normale pentru pregătirea dascălilor de la şcolile primare. Existau şcoli mai vechi care funcţionau în continuare (Arad, Oradea, Blaj, Sibiu, Braşov), altele care se înfiinţează în acest interval. Şcolile româneşti secundare cu caracter teoretic sau şcolile reale rămân în afara învăţământului de stat, adoptând numai programele acestuia; continuă să funcţioneze la nivelul de liceu şcoala de la Blaj şi, la fel, şcoala din Beiuş. în 1863 se înfiinţează un nou liceu la Năsăud, în timp ce la Braşov funcţionează, pe lângă un gimnaziu, o şcoală reală şi una comercială.

" Pentru aceste cifre, *Ibidem,* p.329-330.

J Apud Dan Berindei, *Dezvoltarea culturală în perioada 1849-1878,* în *Istoria Românilor,* tratat, VII/1, Bucureşti, 2003, p.822. 148

Reţeaua de şcoli săteşti, de asemenea, cunoaşte o creştere modestă, situaţia înrăutăţindu-se, într-un fel, odată cu constituirea regimului dualist, în 1867; deşi legea XXXVIII din 1868 prevede obligativitatea învăţământului primar şi permite înfiinţarea de şcoli confesionale, condiţiile impuse acestora (clădiri corespunzătoare, personal didactic calificat ş.a.) se constituie într-o serioasă piedică, politica de maghiarizare spunându-şi cuvântul, autorităţile de stat sprijinind şi încurajând învăţământul de stat în limba maghiară.

In privinţa învăţământului superior, în ciuda numeroaselor cereri, autorităţile habsburgice nu au admis înfiinţarea unei universităţi româneşti, ci numai înfiinţarea unor catedre de limba şi literatura română la Universitatea din Budapesta (1862), apoi şi la Viena. In schimb, după constituirea dualismului austro-ungar, în 1872, lua fiinţă Universitatea de limbă maghiară din Cluj, cu patru facultăţi (drept, litere, ştiinţele naturii şi medicină), autorităţile maghiare admiţând numai constituirea aici a unei catedre de limba şi literatura română. Totodată, la Cluj se înfiinţează în 1868 un Institut agronomic în limba maghiară, iar la Sibiu continuă să funcţioneze Facultatea de drept organizată de saşi (înfiinţată în 1844), la care au acces şi tinerii români.

în Bucovina, cum am arătat, referindu-ne la situaţia românilor din această provincie, predomină învăţământul în limba germană, pe linia politicii de germanizare dusă de autorităţi, în timp ce în Basarabia, cum am observat mai sus, limba română este eliminată din învăţământ, politica de rusificare triumfând pe deplin.

1.5. Schimbări importante au survenit, în perioada dintre 1848 şi 1878, şi în **viaţa Bisericii,** instituţie intrând, alături de şcoală, în preocupările aceluiaşi minister, al Cultelor şi Instrucţiunii Publice.

Ca şi în domeniul învăţământului, o etapă importantă parcurge Biserica Ortodoxă Română (B.O.R.) în răstimpul domniei lui Al.I.Cuza. Aşa cum am subliniat în alt loc, odată cu marea reformă a secularizării averilor mănăstireşti, adoptată în decembrie 1863, intrau în administraţia statului român nu numai averile mănăstirilor închinate, ci şi ale mănăstirilor neînchinate. Odată cu această reformă, situaţia materială a Bisericii se schimba radical; ea nu mai dispune ca în trecut de importante

Vezi pentru învăţământ şi datele indicate la subcapitolele privind situaţia românilor din aceste provincii.

bogăţii, care îi permiteau să contribuie la întreţinerea şcolilor sau a instituţiilor de binefacere publică, ci, dimpotrivă, ea însăşi este pusă în situaţia de a fi ajutată din punct de vedere material de către stat; în schimbul preluării domeniilor bisericeşti, acesta îşi asuma răspunderea pentru ajutorarea materială a Bisericii, pentru întreţinerea numerosului cler.

Unele dintre măsurile legislative adoptate de Domnitorul Al.I.Cuza restrângeau cadrul de manifestare a B.O.R. în viaţa publică, iar altele aveau în vedere unificarea instituţională a acesteia. In martie 1864, prin legea organizării comunale, urbane şi rurale, actele de stare civilă erau preluate din atribuţiile clerului şi date primarilor, măsură completată ulterior prin introducerea Codului civil, promulgat în decembrie 1864, prin acesta preluându-se din competenţa Bisericii atribuţiile în materie de căsătorii, singura căsătorie obligatorie devenind căsătoria civilă; totodată, prin aceeaşi lege comunală, din martie 1864, pentru prima dată în legislaţia românească era înscrisă obligaţia administraţiei comunale de a asigura lefuri pentru preoţi (măsură care, din păcate, nu va fi pusă în practică, discreditată mai ales odată cu abdicarea silită a Domnitorului Cuza şi declanşarea campaniei critice împotriva reformelor acestuia).

Deosebite au fost actele legislative adoptate de Domnul Unirii după lovitura de stat. Astfel, printr-un decret din noiembrie 1864 („Legea călugăriei") intrarea în comunităţile de călugări - foarte numeroase la această dată - era pusă sub controlul statului, stopându-se afluxul civililor spre viaţa monahală, cât timp aceste comunităţi urmau să fie subvenţionate din bugetul statului. La aceeaşi dată, printr-un alt decret al Domnitorului, era înfiinţată o nouă ierarhie bisericească, Episcopia Dunării de Jos, cu reşedinţa la Ismail, cu jurisdicţie asupra acestei zone, incluzând şi două dintre cele trei judeţe din sudul Basarabiei, reunite cu Moldova în 1856 (Bolgrad şi Ismail).

A urmat, în decembrie 1864, cea mai importantă lege bisericească dată de Domnitorul Cuza în forma unui decret: „Decretul organic pentru înfiinţarea unei autorităţi sinodale centrale pentru afacerile religiei române" (sau **Legea sinodală)** care proclama principiul autocefaliei B.O.R., deci independenţa ei administrativă deplină faţă de Patriarhia din Constantinopol; totodată, prin înfiinţarea unui organism unic de conducere a Bisericii, **Sinodul general,** se realiza pe plan intern unificarea celor două înalte ierarhii tradiţionale, care, de-a-lungul secolelor, avuseseră o existenţă separată, Mitropolia Moldovei şi Sucevei,

pe de o parte, Mitropolia Ungro-Vlahiei, pe de alta. Apare de la această dată instituţia mitropolitului primat, ca şef suprem al B. O. R. (cel dintâi mitropolit primat instituit la această dată era mitropolitul muntean Nifon, căruia îi va succeda, în 1875, mitropolitul Moldovei, Calinic Mtclescu).

in sfârşit, în mai 1865, Domnitorul Cuza sancţionează **Legea pentru numirea de mitropolit! şi episcop! eparhioţi,** care stipula dreptul Domnitorului de numire a înalţilor ierarhi, prin intermediul ministrului Cultelor şi Instrucţiunii Publice, precum şi principiul după care pentru delicte spirituale înalţii ierarhi urmau să fie judecaţi de Sinodul General, iar pentru alte délecte de autoritatea civilă (înalta Curte de Casaţie şi Justiţie).

Dacă Legea sinodală avea să stârnească protestele Patriarhiei din Constantinopol, acestea adăugându-se la cele provocate de Legea secularizării averilor mănăstireşti, legea din mai 1865 avea să stârnească cu deosebire frământări în sânul înaltului cler român, acesta împărţindu-se în două tabere, una favorabilă legii, alta, împotriva ei.

Trebuie subliniat că „ofensiva" Statului împotriva Bisericii, pe care o afirmase reformele Domnitorului Cuza, era mai veche; Regulamentele Organice din anii 1831-1832 stipulau importante măsuri privind raporturile Stat-Biserică, iar domnii regulamentari, în paralel cu încercările de reglementare a problemei mănăstirilor închinate, adoptaseră importante măsuri pe linia unui anumit control al Statului asupra administraţiei bunurilor bisericeşti, în general, precum şi asupra învăţământului teologic. Reformele Domnitorului Cuza în domeniul organizării B.O.R., la care ne-am referit, finalizau numai această tendinţă mai veche.

1.6. O dată cu instalarea la domnie a lui Carol I, frământările stârnite de legislaţia Domnitorului Cuza în rândul înaltului cler român aveau să continue un număr de ani, până în 1872, când erau anulate cele două importante legi ale lui Cuza, materia lor fiind concentrată într-o nouă lege. **Legea organică pentru alegerea mitropoliţilor şi episcopilor eparhioţi şi pentru constituirea Sfanţului Sinod al bisericii autocefale române.** Fără a mai consemna dreptul şefului de stat de numire în funcţii a înalţilor ierarhi, noua lege conferă dreptul de alegere a acestora unui **colegiu,** compus, în afară de mitropoliţii şi episcopii în funcţiune, de o majoritate constituită din toţi deputaţii şi senatorii ortodocşi în funcţiune; prin aceasta, de fapt, B.O.R. este

implicată în viaţa politică, alegerea unui mitropolit sau episcop depinzând de majorităţi parlamentare reprezentând partidul aflat la putere.

în afara acestei schimbări, trebuie spus că noua lege nu a putut anula elemente de bază ale legislaţiei lui Cuza: existenţa Sinodului, numit, de la această dată, **Sfântul Sinod** (denumire perpetuată până în zilele noastre), principiul autocefaliei, contestat în continuare de Patriarhia constantinopolitană, abia după Războiul de Independenţă, în 1885, aceasta recunoscând de drept autocefalia B.O.R.

Cât priveşte datoria statului de a ajuta sub raport material Biserica, ea s-a manifestat prin importante alocaţii bugetare destinate întreţinerii înalţilor ierarhi, cât şi întreţinerii sau amenajării localurilor de cult, însă o lege, mult aşteptată, menită să asigure lefuri pentru preoţii de mir, precum şi pentru o mai bună organizare a seminariilor, nu s-a putut adopta de către parlamentul român decât spre sfârşitul secolului, în 1893 (este vorba de **Legea clerului mirean şi a seminariilor,** datorată iniţiativei ministrului conservator Take lonescu). Fără îndoială, numărul mare de biserici şi mănăstiri, a căror întreţinere şi dotare cădea în sarcina bugetului,[4] ca să nu mai vorbim de asigurarea lefurilor pentru preoţi -foarte numeroşi în epocă[3] -, presupuneau mari cheltuieli din partea statului român.

In altă ordine de idei, trebuie subliniat că, alături de Şcoală, deşi într-o mai mică măsură decât în perioada anterioară, Biserica continuă să aibă o influenţă importantă în societatea românească, în viaţa spirituală a credincioşilor.

[4] în ajunul Războiului de Independenţă, după cifrele indicate de M.G.Obedenaru, existau în România peste 6.500 de biserici ortodoxe şi peste 170 de schituri şi mânăstiri, iar în bugetul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice cea mai mare sumă, de aproape un milion de lei, era rezervată mănăstirilor cu comunităţi de călugări şi călugăriţe, în timp ce pentru întreţinerea miilor de biserici era alocată o sumă înjur de 660.000 lei, pentru episcopi - peste 400.000, aproape cât pentru întreţinerea seminariilor (op. cit., p.330).

[5] Numărul preoţilor de mir depăşea cu mult numărul bisericilor; pentru anii 1859-1860, P.S.Aurelian indica un număr de 9.702 preoţi de mir, în acelaşi timp, peste 4.600 călugări şi peste 4.000 călugăriţe. Cf. *Terra nostra,* Bucureşti, 1875, p. 14-15.

Trebuie arătat, de asemenea, că, încercând să pună pe baze solide raporturile cu Biserica naţională, autorităţile de stat, în acelaşi timp, şi-au înscris atitudinea pe linia unei tradiţii care reclama înţelegere şi toleranţă faţă de alte culte cu caracter minoritar existente în România.[6]

1.7. Schimbări importante survin şi în evoluţia Bisericii româneşti din provinciile aflate sub stăpâniri străine.

In Transilvania, în ciuda încercărilor de unificare din răstimpul Revoluţiei din 1848-1849, în această perioadă îşi continuă existenţa cele două Biserici care patronează viaţa spirituală a populaţiei româneşti: Biserica ortodoxă şi cea greco-catolică (unită).

în anul 1853, la cererea insistentă a credincioşilor greco-catolici, împăratul Franz losif aprobă ridicarea Episcopiei de la Blaj la rangul de Mitropolie, având trei dioceze sufragane (subordonate), una mai veche, cea de la Oradea, altele doua, de la Gherla şi Lugoj, înfiinţate acum. Hotărârea împăratului viza stoparea fenomenului părăsirii Bisericii unite de către credincioşi şi consolidarea acesteia, de la această dată episcopul în funcţiune, Alex. Sterca Şuluţiu, devenind mitropolit (l 853-1867).

Cea de a doua biserică românească din Transilvania, Biserica ortodoxă, se află în continuare sub conducerea lui Andrei Şaguna (episcop, recunoscut de împărat, din ianuarie 1848). S-a desfăşurat în perioada imediat următoare Revoluţiei lupta acestuia, în fruntea clerului ortodox, pentru desprinderea de sub tutela Mitropoliei sârbeşti din Karlovitz şi reînfiinţarea Mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei. Este atins acest obiectiv în decembrie 1864, în răstimpul regimului liberal, când, la capătul unor numeroase cereri, împăratul aprobă printr-un decret reînfiinţarea Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei, independentă de Mitropolia sârbească, după ce, în prealabil, îşi dăduse acordul şi mitropolitul sârb de Karlovitz. Cu acest prilej, Andrei Şaguna este ridicat la rangul de mitropolit (1864-1873), iar noua Mitropolie, de la această

[6] După cifrele indicate de acelaşi M.G. Obedenaru, în ajunul Războiului de Independenţă existau în România: peste 130.000 de credincioşi catolici şi 64 de biserici, în frunte cu doi episcopi; un număr de 265.000 israeliţi, dispunând de un mare număr de sinagogi (numai în laşi, 59), alte lăcaşuri de cult sau temple, pentru armeni, lipoveni, musulmani etc. *(pp. cit.,* p.319-320).

data, are ca eparhii sufragane: Episcopia de la Arad, mai veche, şi cea de la Caransebeş, acum înfiinţată.[7]

O dată cu instalarea dualismului austro-ungar, Andrei Şaguna va desfăşura o acţiune energică pentru recunoaşterea Mitropoliei de către autorităţile de stat maghiare, parlamentul maghiar recunoscând , în 1868, atât Biserica ortodoxă, cât şi pe cea greco-catolică.

în continuare, mitropolitul Andrei Şaguna a desfăşurat o viguroasă acţiune pentru organizarea Bisericii ortodoxe, un Congres naţional bisericesc, ţinut la Sibiu, în toamna anului 1868, dezbătând şi aprobând **Statutul *organic* al Bisericii ortodoxe din Transilvania.** Acesta era un act de mare însemnătate, care va sta la baza organizării Bisericii ortodoxe în perioada următoare; odată cu principiul autonomiei faţă de Stat, el consacra instituţia Sinodului, ca for ierarhic de conducere, constituit nu numai din clerici, ci şi din laici (1/3 clerici, 2/3 laici). Ar fi de adăugat aici că în faza de proiect acest important document, prin intermediul cunoscutului cărturar ardelean, revenit la Bucureşti, Aug.Tr. Laurian, servise ca model Legii sinodale din 1864, elaborată de Domnitorul Al.I.Cuza.

In strânsă legătură cu acest gen de organizare a Bisericii, care implica colaborarea instituţiei cu masa credincioşilor, s-a desfăşurat acţiunea perseverentă a lui Andrei Şaguna - mai întâi în calitate de episcop, apoi de mitropolit - pentru emanciparea culturală şi politică a românilor din Transilvania, rolul său în mişcarea naţională a românilor ardeleni, cu tot lealismul său faţă de împărat, fiind de necontestat.[8] De fapt, prin activitatea lui personală, mitropolitul a dat expresie rolului important pe care Biserica ortodoxă română din Transilvania 1-a avut în viaţa spirituală a românilor ardeleni, alături de ea, pe linia aspiraţiilor de emancipare naţională, aducându-şi contribuţia în această epocă, în anumite limite, şi cea de a doua biserică românească, din Transilvania, Biserica greco-catolică.

[7] Pentru aceste date, vezi şi Simion Retegan, subcapitolul *Transilvania,* din *Istoria Românilor,* tratat, voi.VII/1, Bucureşti, 2003, p.716-718.

[8] Cu deosebire acest rol al mitropolitului ardelean este surprins în monografia istoricului american K. Hitchins, *Ortodoxie şi naţionalitate.*
Andrei Şaguna şi românii din Transilvania, Bucureşti, 1968.

într-o altă provincie românească, în Bucovina, cum am văzut mai sus, Biserica ortodoxă intră într-o nouă etapă din anul 1873, când Episcopia este ridicată la rangul de Mitropolie, sub numele **de Mitropolia Bucovinei şi Dalmaţiei,** primul său mitropolit fiind Eugeniu Hacman; cu preţul unor concesii făcute Curţii de la Viena, această instituţie îşi va înscrie activitatea pe linia apărării principiului autonomiei provinciei, al apărării şi conservării fiinţei naţionale, în faţa pericolului germanizării, al tendinţelor de supremaţie venite din partea altor comunităţi etnice.

Mult mai grea este situaţia Bisericii ortodoxe din Basarabia, supusă ea însăşi unui proces de rusificare, mai ales după ce în fruntea Arhiepiscopiei de la Chişinău, din 1871, ajunge un ierarh de origine rusă.*

2. Presa română

2. l. Un capitol important al presei române după l 848 l-au constituit publicaţiile elaborate de exilaţii români în Apus. Astfel, la Paris, în 1850, din iniţiativa lui Nicolae Bălcescu se publică revista „România viitoare", în care era enunţat programul revoluţionarilor români din exil, odată cu binecunoscutul eseu al lui Bălcescu, **Mersul revoluţiei în istoria românilor.** Tot la Paris, în 1851, apare revista „Junimea română", cu colaborarea studenţilor români (G. Creţeanu, Al. Odobescu ş.a.), aflaţi sub influenţa lui Nicolae Bălcescu. Din iniţiativa fruntaşilor liberali radicali (C.A.Rosetti, fraţii I. şi D. Brătianu ş.a.) apare la Paris, în 1851, „Republica română", un al doilea număr, fiind editat la Bruxelles, în 1853.

în ţară, în Principatele dunărene, în primii ani după Revoluţie, apar cele câteva *gazete* oficiale sau semioficiale, cu caracter informativ, cu conţinut anost sub raportul ideilor: la Bucureşti, „Buletinul oficial" şi suplimentul său, „Foaia satului", precum şi „Vestitorul românesc", condus de Zaharia Carcalechi. în Moldova apărea „Buletin, foaie oficială a Principatului Moldovei" şi continuă să apară vechea publicaţie a lui Gh. Asachi, cu un nume nou, „Gazeta de Moldavia".

De asemenea, pentru Biserica din Bucovina şi Basarabia, vezi şi datele de la subcapitolele din acest curs vizând situaţia românilor din aceste provincii.

Importantă va fi seria gazetelor neoficiale care vor deveni tribune ale mişcării unioniste, în Moldova, sub domnia lui Grigore Al. Ghica, ele apar mai devreme; din 1850, „Zimbrul" şi „Vulturul" (sub redacţia lui D. Guşti, T. Codrescu şi V.A. Urechia), din 1855, revista „România literară", condusă de poetul Vasile Alecsandri şi „Steaua Dunării", sub redacţia lui Mihail Kogălniceanu, aceste două importante reviste reluând programul „Daciei literare" de la 1840.

în Ţara Românească, apar ziarele cu profil unionist: „Patria" (la sfârşitul anului 1855), apoi, succesiv, în 1857, „România", „Secolul" (cu titlul schimbat, la un moment dat, „Timpul"), „Concordia", „Buciumul", „Românul" (sub redacţia lui C.A. Rosetti), „Naţionalul" (sub redacţia lui Vasile Boerescu), din 1858, „Dâmbovita" (sub redacţia poetului Dimitrie Bolintineanu) ş.a.

Importante sunt, mai ales din timpul domniei lui Al.I. Cuza, revistele de literatură şi cultură naţională, precum „Revista Carpaţilor" (1860-1861) şi „Revista română" (1861-1863), redactată, între alţii, de Alexandru Odobescu şi care avea ca model „România literară". O revistă cu profil social- economic, „Ţăranul român", apare în 1861, sub redacţia lui Ion lonescu de la Brad.

O revistă de o însemnătate deosebită se configurează a fi „Convorbiri literare", apărută în martie 1867, la Iaşi, ca publicaţie neoficială a societăţii **Junimea,** în paginile căreia Titu Maiorescu va desfăşura cunoscuta sa acţiune de promovare a adevăratelor valori ale culturii naţionale, în acelaşi timp, de combatere a exagerărilor curentului latinist.

în anul 1872, apare o publicaţie cu caracter ştiinţific, „Transacţiuni literare şi ştiinţifice" (1872-1873), redactată de Şt. C. Mihăilescu şi D.A. Laurian, care fuzionează în anul următor cu „Revista contemporană", condusă de V.A. Urechia.

Anul 1876 aduce în planul presei cu profil politic din România cunoscuta gazetă redactată de Mihai Eminescu, „Timpul", ca organ de presă al conservatorilor, asupra conţinutului căruia poetul naţional îşi va pune amprenta de ilustru gazetar şi gânditor social-politic.

De asemenea, sunt de remarcat, mai ales în intervalul premergător Războiului de Independenţă şi câteva ziare promovând interesele cercurilor muncitoreşti şi socialiste din România: „Analele tipografice" (1869-1872); „Lucrătorul român" (1872-1874), acesta, organ de presă al

Asociaţiei generale a lucrătorilor din România, ..Socialistul" (1877), toate apărute la Bucureşti.

2.2. în Transilvania, publicaţiile româneşti care apar se vor menţine pe linia susţinerii, în condiţiile date, a mişcării de eliberare naţională: în 1853, la Sibiu, Florian Aaron editează „Telegraful român", iar la Pesta apare „Concordia" (1861-1870), sub redacţia lui Sigismund Pop, apoi, a lui Alexandru Roman; şi tot aici, din 1865, „Familia", redactată de losif Vulcan, precum şi „Federaţiunea" (1868-1876), condusă de Al. Roman, în paginile căreia publică şi M. Eminescu. Ceva mai târziu, în 1868, după constituirea dualismului austro-ungar, la Braşov, apare revista „Transilvania", sub redacţia lui Gh. Bariţiu, ca organ al **Asociaţiei transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român (Astra),** în acelaşi timp, îşi continuă existenţa la Braşov, vechea gazetă întemeiată de Gh. Bariţiu, „Gazeta Transilvaniei".

Continuă să apară în Transilvania, în perioada următoare Revoluţiei din 1848-1849, publicaţii maghiare, precum „Hertilap" (Săptămânal), apărută la Cluj în anii 1852-1855, .Tîrdélyi Mûzeum" (Muzeul ardelean) ş.a.; apoi, după instaurarea dualismului austro-ungar, „Ellenzék" (Opoziţia), Erdélyi Hiradô" (Vestitorul transilvan) ş.a. De asemenea, sunt de remarcat o serie de publicaţii în limba germană: la Sibiu, în 1861, „Hermannstädter Zeitung"; la Braşov, „Sibenburger Wochenblatt"; în Banat, la Timişoara, Temeswarer Zeitung" (1852-1860) ş.a.

3. Viaţa ştiinţifică

3.1. Aceasta începe să capete o anumită stabilitate odată cu constituirea statului naţional român şi mai ales după 1866. Evoluţia ei s-a conjugat, în general, cu procesul afirmării învăţământului superior în România, cu apariţia şi dezvoltarea facultăţilor care s-au întrunit în cele două Universităţi, de la Iaşi şi Bucureşti.

Semnificativă pentru trecerea într-o nouă etapă a diferitelor domenii ale ştiinţelor va fi înfiinţarea, la l august 1867, a celui mai înalt for ştiinţific din epoca modernă, anume **Societatea Academică Română** (din 1879, luându-şi numele de **Academia Română).** Concomitent cu această instituţie, funcţionează o serie de societăţi vizând anumite domenii ale ştiinţei, cum au fost: **Societatea de ştiinţe naturale,** înfiinţată la Bucureşti în anul 1865 (continuatoare a vechii **Societăţi de**

medici şi naturalist! din Iaşi); Societatea română de geografie (1871); **Societatea de ştiinţe fizico-naturale** (l 868).

Sub raportul literaturii şi culturii naţionale, deosebit de importantă a fost apariţia la Iaşi, în 1863, a societăţii **Junimea,** amintită deja mai sus.

De asemenea, remarcabil a fost rolul de îndrumători culturali, în spirit naţional, pe care şi 1-au asumat societăţile româneşti din Transilvania, în frunte cu **Astra,** după cum se remarcă aici şi activitatea societăţilor aparţinând altor etnii („Asociaţia Muzeului ardelean", grupând pe naturaliştii maghiari, sau **Sibenburgischer Verein fur Wissenschaften,** aparţinând naturaliştilor saşi).

în Bucovina, o serie importantă de preocupări ştiinţifice şi culturale se concentrează în jurul **Societăţii pentru literatură şi cultură română,** întemeiată la Cernăuţi în 1863.

3.2. Perioada la care ne referim este aceea în care se afirmă în diferite domenii ştiinţifice activitatea unor reputaţi savanţi, unii dintre ei continuându-şi activitatea şi în perioada următoare.

Astfel, în **domeniul matematicii şi ştiinţelor fizico-chimice:** Şt. Miele, la Iaşi, Em. Bacaloglu, la Bucureşti; în **domeniul geografiei, geologiei şi mineralogiei:** Gr. Cobălcescu şi Gr. Ştefanescu; în **domeniul ştiinţelor naturii:** Dr. luliu Barasch, Dimitrie Brândză, Anastasie Fătu ş.a.; în **domeniul medicinei:** Carol Davilla, Nicolae Kretzulescu, Nicolae Turnescu, Nicolae Negură, Alexandru Marcovici ş.a.

Deosebit de importantă a fost în această perioadă afirmarea ştiinţelor economice şi agricole, o serie remarcabilă de savanţi abordând problematica necesităţii dezvoltării, alături de agricultură, a industriei naţionale, precum I. Ghica, 1. lonescu de la Brad, P.S. Aurelian, Dionisie Pop Marţian (editorul cunoscutelor publicaţii .Analele economice" şi „Analele statistice"), M. G. Obedenaru (autorul sintezei **La Roumanie économique d'après les données les plus récentes,** publicată la Paris, în 1876).

3.3. în strânsă legătură cu dezvoltarea generală a societăţii, cu spiritul liberalismului democratic, care se afirmă mai ales după 1866, realizări importante constatăm în această perioadă în **domeniul ştiinţelor umaniste.**

în domeniul filosofici, preocupările lui Titu Maiorescu sunt strâns legate cu cele ale îndrumătorului cultural; ca protagonist al **junimismului,** activitatea lui va avea ample răsfrângeri asupra dezvoltării şi culturii naţionale, în ipostaza de filosof, s-a remarcat cu **Logica** sa,

publicată în 1876. Ca filosof, în înţelesul adevărat al cuvântului, se afirmă în acest interval de timp Vasile Conta, autorul unor cunoscute lucrări cu contribuţii originale, **Teoria fatalismului** (1875-1876), **Teoria ondu-laţiunii universale** (1876-1877), publicate iniţial în fascicole, în „Convorbiri literare" ş.a.

In domeniul **pedagogiei,** preocupările sunt corelate strâns cu problematica învăţământului, şi ele aparţin cu deosebire unor cunoscuţi oameni de şcoală: Gh. Costaforu, Anton Velini, V.A.Urechia ş.a.

în domeniul dreptului şi politologici, de asemenea, realizările ştiinţifice sunt strâns legate de activitatea didactică prestată de profesorii facultăţilor de drept de la Bucureşti şi Iaşi; la Iaşi, sunt de remarcat lucrările lui Simion Bărnuţiu, apărute în anii 1867-1870 **(Dreptul public al românilor; Dreptul natural privat; Dreptul natural public),** cu o serie de idei potrivnice spiritului timpului, combaterea ideii prinţului străin, edificarea unui regim politic republican ş.a.; erau idei care aveau să stârnească, între altele, reacţia virulentă a lui Titu Maiorescu. Alte lucrări din acest domeniu sunt publicate de cunoscuţii fondatori ai Şcolii de drept de la Bucureşti, cu toţii doctori în drept la Paris: Constantin Bosianu, Gh. Costaforu, Vasile Boerescu, Paul Vioreanu ş.a.

3.4. într-un alt domeniu important al ştiinţelor umaniste, al **istoriografiei,** la începutul intervalului la care ne referim, sunt de remarcat, în continuarea preocupărilor din perioada anterioară, lucrările lui Nicolae Bălcescu, elaborate în exil: **Question économique des Principautés danubiennes,** apărută la Paris, în 1850, şi sinteza sa, binecunoscută, **Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul,** publicata postum de Alex. Odobescu. La rândul său, Mihail Kogălniceanu continuă acţiunea de publicare a vechilor cronici **(Letopiseţele Moldovei,** 1852). Acelaşi ilustru editor de izvoare, împreună cu Aug.Tr. Laurian, publică, la Iaşi, în anii 1853-1854, opera lui Gh. Şincai, **Cronica românilor (3** volume).

în seria lucrărilor de sinteză, din faza de început a acestei perioade, remarcabilă este opera cărturarului ardelean, Al.Papiu-Ilarian, **Istoria românilor din Dacia Superioară,** publicată la Viena în anii 1851-1852. Tot în Transilvania se remarcă, prin interesante contribuţii, Gh. Bariţiu (unele publicate în „Gazeta Transilvaniei"), loan Russu şi episcopul (apoi, mitropolitul) Andrei Şaguna ş.a.

Un suflu înnoitor aduce în planul istoriografiei, B.P. Hasdeu, cu lucrările de mare erudiţie, între care, **Istoria critică a românilor** (primele

două volume, din 1873 şi 1875). Se remarcă în această perioadă, cu contribuţiile lor, o serie de alţi istorici sau cărturari: C.D. Aricescu, V.A. Urechia, George Sion (acesta, cu versiunea românească a operei lui Dionisie Fotino, tipărită în 1857), episcopul Melchisedec Ştefănescu ş.a.

Preocupările istorice sunt întreţinute şi printr-o serie de periodice în care se publică importante izvoare istorice: „Tezaurul de monumente istorice", în trei volume (1862-1866), sub redacţia lui Al. Papiu-Ilarian, „Arhiva istorică a României" (1865-1867), condusă de B.P. Hasdeu, „Traian" (1869-1870) şi „Columna lui Traian" (1870-1877), sub redacţia aceluiaşi.

Tematica istorică se înscrie şi în paginile revistei „Convorbiri literare", în care, începând din 1876, Mihai Eminescu publică incitante materiale cu conţinut istoric. Aceeaşi tematică este abordată în paginile publicaţiei „Analele Societăţii Academice Române", apărută odată cu înfiinţarea cunoscutei instituţii, precum şi în alte publicaţii cu profil cultural.

Remarcabile contribuţii în plan istoriografie găsim în acest interval de timp şi la istoricii maghiari din Transilvania, precum Szilagyi Sândor. autorul unei sinteze de istorie a Transilvaniei (1865), Kovary Lâszlô şi Jakob Elek. între istoricii saşi, cu deosebire se remarcă G.D. Teutsch, cu lucrările sale privind istoria saşilor. O serie de lucrări ale istoricilor şvabi, de data aceasta, sunt dedicate istoriei Banatului.

3.5. Intr-un alt domeniu al ştiinţelor umaniste, **filologia** îşi continuă activitatea din perioada anterioară, câţiva erudiţi rămaşi fideli ideilor Şcolii Ardelene, promotori ai curentului latinist în cultura română, în primul rând, Timotei Cipariu (autorul lucrării **Gramatica limbii române,** 2 volume, 1869 şi 1876). Influenţa acestuia, cu binecunoscutele exagerări latiniste, s-a resimţit şi în una dintre primele mari lucrări elaborate sub egida Societăţii Academice Române, anume, **Dicţionarul limbii române,** publicat în anii 1871 şi 1876 de Aug. Tr. Laurian şi I. C. Massim (operă lingvistică având la bază ortografia etimologică promovată de cărturarii latinişti ardeleni).

Reacţia împotriva acestor exagerări nu se lasă aşteptată, în frunte aflându-se tot un cărturar de origine ardeleană, Titu Maiorescu, dar renunţarea la linia etimologică în favoarea fonetismului devine o realitate în perioada următoare, în deceniile V1II-1X.

In Transilvania, ca şi în alte domenii culrural-ştiinţifice, trebuie remarcată activitatea filologilor maghiari şi saşi, în rândul celor dintâi, Szinneyi Jôzsef, Széchy Kârolyi ş.a., în rândul celor saşi, Johann Karl Schuller, Joseph Haltrich ş.a.

4. Dezvoltarea literaturii şi mişcarea teatrală

4.1. în **domeniul literaturii,** perioada dintre 1848 şi 1878, este aceea a unor profunde evoluţii, pe linia tranziţiei de la romantism la curentele moderne.

Continuă să-şi desfăşoare activitatea reprezentanţii de frunte ai generaţiei de la 1848 - Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Gr. Alexandrescu, Dim. Bolintineanu, Cezar Boliac ş.a -, dar suflul înnoirilor transpare mai ales spre sfârşitul acestui interval, odată cu afirmarea teoriilor lui Titu Maiorescu şi începutul activităţii marilor scriitori, reprezentanţi ai unei noi generaţii: M. Eminescu, I. Creangă, I.L. Caragiale, I. Slavici ş.a.

Continuându-şi activitatea pe linia spiritului patriotic din perioada precedentă, între altele, V. Alecsandri publică, în 1853, la Paris, volumul de poezii, **Doine şi lăcrămioare,** care cunoaşte şi două ediţii în limba franceză (în traducerea lui I. Voinescu II), aşa după cum un alt volum al său, publicat mai întâi în limba română, este reeditat în limba franceză, în 1855, sub titlul, **Ballades et chants populaires de la Roumanie** (cu o prezentare a publicistului francez filo-român A. Ubicini). Cu diferite volume de poezii, se afirmă în intervalul premergător Unirii Principatelor, pledând cauza acesteia, D. Bolintineanu, C. Boliac, George Creţeanu ş.a.

Proza cu caracter psihologic şi mai ales istoric se afirmă prin lucrările lui Costache Negruzzi **(Păcatele tinereţilor,** 1857), D. Bolintineanu **(Manuil şi Elena,** 1862), Alex. Odobescu **(Mihnea Vodă cel Rău,** 1857; **Doamna Chiajna,** 1860; **Pseudokynegeticos,** 1874), B.P.Hasdeu **(loan Vodă cel Cumplit).**

O dată importantă în istoria literaturii române din această perioadă este marcată de apariţia, în 1863, a romanului cu caracter social, al lui Nicolae Filimon, **Ciocoii vechi şi noi.**

Un alt gen literar, basmul, îşi află un reprezentant de seamă în scriitorul Petre Ispirescu, care publică, în anii 1872 şi 1876, volumele **Legendele sau basmele românilor.** De o circulaţie notabilă, pe gustul

cititorilor de rând, sunt în această epocă romanele de mistere (I.M. Bujoreanu, **Misterele din Bucureşti,** 1862, 2 volume; G. Baronzi, **Misterele Bucureştilor,** 1862-1863, 2 volume).

4.2. Cum am menţionat, definitoriu pentru evoluţia literaturii române este debutul, spre sfârşitul acestui interval, al marilor scriitori, care îşi vor continua activitatea în perioada următoare: M. Eminescu, I. Creangă, 1. L. Caragiale, 1. Slavici, începutul afirmării lor este strâns legat de activitatea societăţii **Junimea,** patronată de Titu Maiorescu şi de apariţia revistei acestei societăţi, „Convorbiri literare" (aici a debutat I. Creangă, în 1873, cu povestirea **Capra cu trei iezi,** apoi, cu seria **Amintirilor din copilărie,** şi tot aici găsim primele nuvele ale lui I. Slavici, precum şi primele scrieri ale lui 1. L. Caragiale).

Pentru încurajarea şi formarea acestei generaţii de scriitori determinantă a fost noua orientare critică promovată de Titu Maiorescu în cultura română, aceea care pune accentul pe valoarea estetică a operei literare, orientare afirmată de cunoscutul erudit într-o serie de eseuri cu mare ecou în epocă: **O cercetare critică asupra poeziei române; In contra Direcţiei de astăzi; Direcţia nouă în poezia şi cultura română** (1872); apărând succesiv în „Convorbiri literare", aceste materiale au stârnit vii reacţii în epocă, acestea contribuind, în fond, la o largă circulaţie a ideilor şi teoriilor maioresciene (s-au angajat, în această polemică, antimaioresciană, figuri de seamă ale culturii şi literaturii române: B.P. Hasdeu, Al. Odobescu, Al. Macedonski, V.A. Urechia ş.a.). Cert este că activitatea **Junimii** şi critica maioresciană au marcat în istoria culturii şi literaturii române un moment decisiv pe calea evoluţiei lor, în afara lor, istoria acestora fiind de neconceput.

Şi în domeniul literaturii trebuie remarcată activitatea scriitorilor maghiari din Transilvania (Acs Kâroly, Arany Jânos ş.a.), precum şi a celor germani (Daniel Roth, Fr. Fronius, Franz Robert, Fr. Krasser ş.a.).

4.3. **Teatrul,** ca şi literatura, în epoca dintre 1848 şi 1878, are deja o tradiţie, ea răspunzând nevoilor unei societăţi în continuă transformare.

Mişcarea teatrală este patronată de personalităţi artistice de seamă, unele afirmate înainte de 1848: Costache Aristia, Matei Millo, Costache şi lorgu Caragiale, Mihai Pascaly, Nicolae Luchian, Theodor Teodorini, Eufrosina Popescu ş.a. Pe lângă teatrele din Bucureşti şi laşi, se deschid teatre în provincie, în alte oraşe mai importante.

La baza repertoriului se află o dramaturgie naţională în plină afirmare; de un mare succes se bucură, începând din 1850, seria „Chiriţelor" lui Vasile Alecsandri, dar şi piesele lui Matei Millo şi Costache Negruzzi; apoi, piesele cu subiect istoric ale lui B.P. Hasdeu **(Răzvan şi Vidra,** 1867) ş.a. Din repertoriu nu lipsesc şi capodopere ale dramaturgiei universale: Shakespeare, Schiller, Goethe, Victor Hugo, Molière sau Gogol (cu **Revizorul).**

Mişcarea teatrală este amplificată de turneele făcute în provincie de teatrele din Bucureşti şi laşi, precum şi în Transilvania, aşa după cum publicul marilor oraşe se bucură de spectacolele oferite de unele trupe străine (franceze sau italiene).

Dezvoltarea mişcării teatrale a impus construirea unor localuri de teatru corespunzătoare menirii lor, cel mai important, comparabil cu ansamblurile arhitectonice de acest gen din Europa, fiind Teatrul Naţional din Bucureşti, inaugurat în vremea Domnitorului Barbu Ştirbei (l 852).

Teatre şi formaţiuni teatrale găsim şi în principalele centre ale Transilvaniei şi Banatului, după cum se afirmă în acestea o mişcare teatrală a maghiarilor şi germanilor, cu mari actori şi dramaturgi (la Cluj, Sibiu, Oradea, Braşov, Timişoara etc.).

Conducerea teatrelor de seamă aparţine, de obicei, unor scriitori sau actori de mare prestigiu (în cazul Teatrului Naţional din Bucureşti: Alex. Odobescu, Ion Ghica ş.a.).

De reţinut este şi tendinţa oamenilor de teatru de a se organiza în societăţi cu profil profesional specific, aşa cum vor fi la Bucureşti, **Societatea dramatică română,** înfiinţată de Matei Millo, apoi, **Societatea dramatică.**

5. Arta

5.1. Diferitele domenii ale artelor cunosc şi ele progrese notabile în perioada dintre 1848 şi 1878.

Astfel, **pictura,** în faza de început a acestei perioade continuă să fie reprezentată de marii pictori participanţi la Revoluţia de la 1848: loan Negulici (1812-1851), autorul portretului lui Nicolae Bălcescu; Barbu Iscovescu (1815-1854), autorul portretelor altor fruntaşi revoluţionari; Constantin Daniel Rosenthal (1820-1851), acesta, autorul lucrărilor, **România rupându-şi cătuşele pe Câmpia Libertăţii** şi **România**

revoluţionară. Sunt aceştia cei trei mari pictori ale căror destine rămân legate şi prin sfârşitul lor dramatic prematur.

Figurile liderilor revoluţionari de la 1848 sau ale fruntaşilor unionişti au intrat cu deosebire în atenţia altor pictori români care le-au executat portretele, precum Gh. Tătărescu (portretele lui N. Bălcescu şi Gh. Magheru), Constantin Lecca, Mişu Pop (cu portretele lui AI.I. Cuza şi M. Kogălniceanu) ş.a. Figura lui Tudor Vladimirescu este surprinsă în portretul lui Th. Aman. Remarcabile, în această categorie, sunt şi auto-portretele pe care ni le-au lăsat Gh. Tătărescu, Th. Aman şi Nicolae Grigorescu.

Tematica cu subiect istoric, într-un sens mai larg, vizând figurile marilor domnitori din trecut - Mircea cel Bătrân, Neagoe Basarab şi, mai ales, Mihai Viteazul - este reflectată în operele marilor pictori Gh. Tătărescu, Th. Aman (Cea **din urmă noapte a lui Mihai Viteazul),** Constantin Lecca **(Mihai Viteazul intrând în Alba lulia),** Nicolae Grigorescu **(Mihai Viteazul scăpând stindardul; Mihai Viteazul după bătălia de la Călugăreni).**

Momentul Unirii Principatelor a constituit un alt motiv de inspiraţie pentru pictori ca Th. Aman **(Unirea Principatelor; Hora Unirii la Craiova),** Gh. Tătărescu, Carol Pop de Szatmary ş.a.

Un alt moment istoric important, Războiul de Independenţă din 1877-1878, şi-a găsit cu deosebire reflectarea în operele marelui Nicolae Grigorescu **(Atacul de la Smârdan),** precum şi în ale altor cunoscuţi pictori, Sava Henţia, Carol Pop de Szatmary ş.a.

Evident, s-au aflat în preocupările pictorilor români şi alte motive de inspiraţie, vizând imagini din natură sau din viaţa cotidiană, inclusiv din lumea satului românesc, precum aflăm, de pildă, în opera lui Nicolae Grigorescu sau a lui Mişu Pop.

Acestei perioade la care ne referim îi corespund şi afirmarea unor genuri artistice „aplicative", precum gravura şi litografia (reprezentate de Carol Pop de Szatmary şi D. Papazoglu) şi, nu în ultimul rând, caricatura, care va face să explodeze interesul cititorilor pentru publicaţiile umoristice (de ex., „Nichipercea", redactată de N.T. Orăsanu, sau „Aghiuţă", redactată de B.P. Hasdeu).

In formarea artistică a pictorilor români un rol important 1-au avut studiile efectuate de ei în străinătate, cu deosebire în Franţa, unele imagini

franceze din răstimpul îndelungatelor şederi fiind surprinse în opera lor (este cazul tabloului realizat de N. Grigorescu, **Apusul soarelui Ia Barbizon).**

în afara operelor propriu-zise realizate de pictorii români, important a fost în epocă rolul pe care ei 1-au avut ca profesori de desen în diferite şcoli, contribuind la afirmarea învăţământului artistic în România, cu deosebire şcolile de Belle-Arte, de Ia Iaşi şi Bucureşti, funcţionând cu ajutorul lor (prima, inaugurată în 1860, în prezenţa Domnitorului Al.I. Cuza, având ca director pe pictorul Gh. Panaitescu-Bardasare, a doua, cea de la Bucureşti, inaugurată în 1864, având ca director pe Th. Aman).

Operelor, dar şi iniţiativelor acestor pictori, de asemenea, se datorează, în bună măsură, apariţia, în 1860, a Pinacotecii din Iaşi, iar apoi, în 1863, a Pinacotecii din Bucureşti, care vor avea un rol important în cultivarea gustului artistic în rândurile publicului românesc.

In ceea ce priveşte **sculptura,** realizările sunt mult mai modeste, fiind de menţionat aici numele artistului de origine germană Karol Storck, cu adevărat acest domeniu urmând să se afirme în istoria artelor din România în perioada următoare, după Războiul de Independenţă, când va fi vorba de operele primului mare sculptor român, Ion Georgescu, ale lui I. lonescu-Vălbudea ş.a.

5.2. In **domeniul arhitecturii** sunt de remarcat o serie de edificii impozante, ridicate în perioada 1848-1878, care marchează începuturile modernizării urbanistice, având ca model progresele realizate pe plan european. Astfel, sunt de remarcat, în acest sens, importante edificii: Teatrul Naţional din Bucureşti, în 1852, opera arhitectului vienez Joseph Heft, Universitatea din Bucureşti, construită în anii 1857-1867, sub conducerea arhitectului român Al. Orescu şi cu colaborarea arhitectului de origine germană, Karol Storck, acesta din urmă autor al busturilor unor importante personalităţi (Al.I. Cuza, M. Kogălniceanu, C.A. Rosetti).

în seria realizărilor din acest domeniu se înscriu şi alte construcţii (la Iaşi, restaurarea Mitropoliei), precum şi continuarea amenajării în spirit modem a grădinilor sau parcurilor publice (la Iaşi, parcul Copoului, la Bucureşti, Cişmigiul ş.a.).

5.3. în sfârşit, merită semnalate aici progresele realizate într-un alt domeniu al artelor, cel al **muzicii.**

Anumite schimbări în gustul publicului amator de muzică, în sensul estompării influenţelor orientale, se afirmă în creaţia muzicală a lui Anton

Farm, care publică, în faza de început a perioadei la care ne referim, numeroase cântece inspirate din folclorul românesc.

în strânsă legătură cu activitatea teatrală se afirmă creaţia muzicală a unor compozitori, precum Alex. Flectemacher şi Johann Wachmann, un timp, şi unul şi altul, şefi de orchestră ai teatrelor naţionale de la Iaşi şi Bucureşti, autori de vodeviluri şi operete de inspiraţie românească. Se adaugă acestora, Eduard Caudella, George Ştephănescu, la Bucureşti, Gavril Muzicescu, la Iaşi, Ciprian Porumbescu, în Bucovina, D.G. Florescu ş.a., în creaţiile cărora desprindem încercările de a introduce în viaţa muzicală românească diferite genuri aparţinând muzicii culte - muzica simfonică, de operă şi de cameră, de balet etc. -, dar şi familiarizarea cu romanţa sau muzica corală.

în acest context, se afirmă, într-o fază de început, şi critica muzicală (Nicolae Filimon).

Creaţia muzicală a stimulat organizarea învăţământului muzical românesc, în anul 1864, luând fiinţă Conservatoarele de muzică şi declamaţie, de la Bucureşti şi Iaşi, remarcabilă urmând să fie, în cadrul celui dintâi, activitatea profesorului George Ştephănescu, compozitor considerat ctitor al operei române şi autor al primei simfonii româneşti. Ia fiinţă, după această dată, prima formaţie simfonică românească, condusă de Ed. Wachmann, iar în 1866, sub conducerea acestuia, ca dirijor, ia fiinţă societatea **Filarmonica.**

Asemenea manifestări ale vieţii muzicale aveau să fie continuate şi amplificate în perioada următoare, după Războiul de Independenţă, ele întregind imaginea procesului de modernizare pe care îl parcurge din ce în ce mai profund societatea românească, în toate domeniile.

BIBLIOGRAFIE

Notă privind structura bibliografiei

în ceea ce priveşte organizarea materiei, dorind a veni în sprijinul cititorilor, am încercat, pe cât a fost posibil, să grupăm lucrările sub raport tematic, însă, rară a face, din economie de spaţiu, menţiunile de rigoare; de obicei, am subînţeles aceste menţiuni sub forma unor asteriscuri (*), separările sub raport tematic putând fi uşor de înţeles, sperăm, şi în această modalitate.

Pe grupaje tematice, am menţinut regula succesiunii alfabetice după numele autorilor; în cazul rubricii de sinteze şi lucrări speciale (nu şi de izvoare), pentru simplificarea orientării, am conceput o subîmpărţire a acestora în lucrări mai vechi, apărute până la sfârşitul celui de-al doilea război mondial, şi lucrări apărute în ultimele 4-5 decenii, până la zi (altfel, spus, lucrări din perioada comunismului, dai' şi din intervalul următor Revoluţiei din decembrie 1989, până în momentul de faţă).

Pentru lucrările care se cer în mod special recomandate studenţilor am admis necesitatea unor explicaţii sumare într-un paragraf special la titlurile în cauză, fără a schimba ordinea lor. Adăugăm faptul că lucrările vechi, reeditate în vremea din urmă, au fost plasate în această categorie, indiferent de anii reeditărilor.

Bibliografia, deci, ar urma să fie, sperăm, un instrument de lucru la dispoziţia studenţilor, precum şi a cercetătorilor, specialiştilor care vor să studieze mai amănunţit unul dintre evenimentele istorice tratate în carte.

I. *Principatele Române după revoluţia de Ia 1848; înfăptuirea statului naţional*

l. *Izvoare*

- *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României,* publicate de D. A. Sturdza şi colab.. vol.I-X, Bucureşti, 1888-1909.

Este colecţia fundamentală de documente pentru perioada 1849-1859.

- *Documente privind Unirea Principatelor,* vol.I-VH, Bucureşti, 1961-1997.

De asemenea, este o colecţie foarte importantă care completează pe cea anterioară, între autorii ei numărându-se iluştri istorici, precum Dan Berindei, Cornelia Bodea ş.a.

- lorga. N., *Studii şi documente,* voi. XVIII, Bucureşti, 1910.

- *Românii la J 859. Unirea Principatelor în conştiinţa europeană,* **vol.I-II,** coordonatori I. Ardeleanu, V. Arimia, I. Gal, M. Muşat, Bucureşti, 1984.

*

- lonaşcu, I., Bărbulescu Petre, Gheorghe Gheorghe, *Relaţiile internaţionale ale României în documente (1368-1900),* Bucureşti, 1971.

*

- lorga, N., *Corespondenţa lui Barbu Ştirbei- Vodă,* voi.l, Bucureşti. 1904.

- *Idem, Mărturii istorice privitoare la viaţa şi domnia lui Ştirbei Vodă,* Bucureşti, 1905.

- Nistor, Ion L, *Corespondenţa lui Coronini din Principate. Acte şi rapoarte (iunie 1854- martie 1857),* Cernăuţi, 1938.

*

- Bălcescu, N., *Opere. IV. Corespondenţă,* ediţie critică G. Zâne, Bucureşti, 1964; *Opere. //. Scrieri istorice, politice şi economice. 1848-1852,* ediţie G. Zâne şi Elena Zâne, Bucureşti, 1982; *Opere. III. Românii supt Mihai Voevod Viteazul,* ediţie Daniela Poenaru, Bucureşti, 1986.

- Cretzeanu AL, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu,* vol.I-H, Bucureşti, 1933-1934.

- Fotino, G., *Din vremea renaşterii româneşti. Boierii Goleşti,* t.I-IV, Bucureşti, 1939.

- Ghica, I., *Amintiri din pribegia după 1848,* t.I-III, ediţie O. Boitoş, Cluj, 1940; *Opere. IV-V.* Corespondenţă, ediţie I. Roman, Bucureşti, 1985-1988.

- Heliade-Rădulescu, L, *Scrisori şi acte,* ediţie G. Potra, Bucureşti, 1980.

*

- *Documente şi manuscrise literare,* publicate de Paul Comea şi colab.. vol.I-III. Bucureşti, 1967, 1968,1976.

Se pot găsi aici unele piese importante de corespondenţă şi scrieri din anii exilului.

*

- Bucur, Marin, *Jules Miche/et şi revoluţionarii români. In documente şi scrieri de epocă (1846-1874),* Cluj-Napoca, 1982'.

- Corivan, N., *Din activitatea emigranţilor români în Apus (1853-1857). Scrisori şi memorii,* Bucureşti, 1931.

2. *Sinteze şi lucrări de specialitate* a.

Lucrări mai vechi

- lorga, N., *Istoria Românilor,* IX (Unificatorii), Bucureşti, 1938.

- Xenopol, A.D., *Istoria Românilor din Dacia Traiană,* voi. XII-XIV, ediţia a IIT-a, Bucureşti, 1930.

*

- lorga, N., *Viaţa şi domnia lui Barbu Ştirbei, domn al Ţării Româneşti (1849-1856),* Vălenii de Munte, 1910.

- Marcu, Alexandrii, *Conspiratori şi conspiraţii în epoca renaşterii politice a României. 1848-1877,* Bucureşti, 1930, ediţie mai nouă. Bucureşti, 2000.

- Simonescu, Dan, *Din istoria presei româneşti: „Republica română", Paris, 1851-Bruxelles, 1853,* Bucureşti, 1931.

- Smochină, N. P., *Sur les émigrés roumains à Paris de 1850 à 1856,* în „Mélanges de 1' Ecole Roumaine en France", XI, 1933.

- Boitoş, D., *Paul Bataillard et la révolution de 1848,* Paris, 1930.

- Idem, *Raporturile românilor cu Ledru Rollin şi radicalii francezi in epoca revoluţiei de la 1848,* Bucureşti, 1940.

- Breazu, L, *Jules Michelet şi românii. Studiu de literatură comparată.* Cluj, 1935.

- Idem, *Edgar Quinet et les Roumains,* în „Mélanges de 1' Ecole Roumaine en France", Paris, 1927.

- Oltea, Cudalbu-Sluşanschi, *Contributions à la bibliographie et ai 'oeuvre de J. A. Vaillant (1805-1886),* în „Mélanges de 1' Ecole Roumaine en France", 1937-1938.

- Brătianu, Gh.I., *Origines et formation de l'unité roumaine,* Bucureşti, 1943.

- East, W. G., *The Union of Moldova and Walachia - 1859,* Cambridge, 1929.

- lorga, N., *Unirea Principatelor (1859), povestită românilor cu prilejul împlinirii a cincizeci de ani de la întemeierea statului român,* Vălenii de Munte, 1909.

- Riker, T. W., *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale. 1856-1866,* traducere de Alice Bădescu, Bucureşti, 1944.

- Temperley Harold, *The Union of Romania in the Private letters of Parmerston, Clarendon andCowley. 1855-1857,* Bucureşti, 1937.

b. ***Lucrări din ultimele decenii Sinteze generale, monografii***

- Berindei, Dan, *Istoria Românilor,* voi.VII/1, Bucureşti, 2003, capitolele X-XI-XII: *Lumea de la Revoluţia de la 1848 la Congresul de la Berlin; Domniile de la Balta-Liman; Mişcarea pentru Unirea Principatelor.*

- Hitchins, Keith, *Românii. 1774-1866,* Bucureşti, 1998.
- *Idem, Românii. 1866-1947,* Bucureşti, 1998.
- lordache, Anastasie, *Principatele Române în epoca modernă,* vol.n (1831-1859), Bucureşti, 1999.
- *Istoria României,* tratat, voi. IV, Bucureşti, 1964 (Capitolele pentru perioada 1848-1866 sunt semnate de Dan Berindei, Cornelia Bodea şi V. Popovici).

- Isar, Nicolae, *Istoria modernă a românilor. Edificarea statului naţional (1848-1866),* Bucureşti, 2002.
- Iscru, G.D., *Istoria modernă a României,* ediţia a ll-a, vol.n, Bucureşti, 1998.
- Platon, Gh., *Istoria modernă a României,* Bucureşti, 1985.
- Platon, Gh. şi colab., *Cum s-a înfăptuit România modernă. O strategie asupra perspectivei dezvoltării,* Iaşi, 1993.

- Ciachir, N., *Marile puteri şi România (1856-1947),* Bucureşti, 1996.
- Idem, *România în sud-estul Europei (1848-1886),* Bucureşti, 1968.
- Isar, N., *Publiciştii francezi şi cauza română (1834-1859),* Bucureşti, 1991.
- Macovei, Adrian, *Moldova şi Ţara Românească de la unificarea*
economică la unificarea politică din 1859, laşi, 1989.

- Boicu, L.. *Adevărul despre un destin politic. Domnitorul Al. Ghica (1849-1856),* Iaşi, 1973.
- *Idem, Austria şi Principatele Române în vremea Războmlui Crimeii (1853-1856),* Bucureşti, 1972.
- Crăciun, Georgeta, *Moldova în vremea domniei lui Grigore Al. Ghica. 1849-1856,* Iaşi, 1996.
- Caragea, Anton, *Grigore Al. Ghica, Domnul Unirii (1849-1856),*
Bucureşti, 2000.
- Scafes, C.I., Zodian, VI., *Barbu Ştirbei,* Bucureşti, 1981.

Sinteze şi monografii privind în mod special Unirea Principatelor

- Berindei, Dan, *Epoca Unirii*, ediţie revăzută şi adăugită. Bucureşti, 2000.

Este lucrarea fundamentală privind această problematică, prima ediţie datând din anul 1979; este însoţită de o masivă listă bibliografică, peste 50 de titluri, încadrând intervalul 1947-2000, aparţinând autorului, ceea ce vorbeşte de la sine despre meritele sale ştiinţifice excepţionale.

- Florescu, G.G., *Unirea Principatelor în lumina actelor fundamentale şi constituţionale. Bucureşti,* 1965.

- Platon, Gh., *Unirea Principatelor Române,* Bucureşti, 1984.

- *Unirea Principatelor şi Puterile europene* [Culegere de studii], Bucureşti, 1984.

- *Studii privind Unirea Principatelor.* [Culegere de studii], Bucureşti, 1960 (aici, studiul semnat de Cornelia Bodea, *Lupta pentru Unire a revoluţionarilor exilaţi de la 1848,* care îşi păstrează încă actualitatea).

- Boicu, L., *Diplomaţia europeană şi triumful cauzei române (1856-1859),* **Iaşi,** 1978.

- *Idem, Din istoria diplomaţiei europene. Anul 1859 la români,* Iaşi, 1996.

- Platon, Gh.. *Lupta românilor pentru unitate naţională. Ecouri în presa europeană (1855-1859),* Iaşi, 1974.

*

- Buonicontro, Pasquale, *L 'unione dei Principali Danubiani nei documenti diplomatici napoletane (1856-1859),* Napoli, 1972.

- Jelavich, Barbara, *Russia and the Rumanian national cause. 1858-1859,* Blomington, Indiana University, 1959.

- Santonocico, Carlo, // *Contributo del/a diplomaţia e del governo*
Piemontese alia causa dell 'Unita Ramena, Napoli, 1964.

- Tambora, Angelo, *Cavour e i Balcani,* Torino, 1958.

- Cojocariu, Mihai, *Partida naţională şi constituirea statului român (1856-1859),laşi, 1995.*

Este o excelentă monografie, aducând la zi problematica luptei interne pentru Unire, la sfârşit cu o amplă listă bibliografică.

- Vârgolici, Teodor, *Scriitorii români şi unitatea naţională,* Bucureşti, 1988.
- Vornicescu, Nestor, *„Unde-i turma acolo-i şi păstorul". Participarea mitropolitului Sofronie Miclescu la înfăptuirea Unirii Principatelor,* Craiova, 1999.

- Isar, N., *Şcoala naţională de la Sf. Sava şi spiritul epocii (1818-1859),* Bucureşti, 1994.

- Deaconu, Luchian, Gheorghe Otilia, *Oltenia şi Unirea Principatelor,* Craiova, 1999.

II. ***Domnia lui AL I. Cuza 1.***

Izvoare* a. *Colecţii de documente

- *Alexandru loan Cuza. Acte şi scrisori,* ediţie D. Ivănescu şi Virginia Isac, Iaşi, 1973.
- *Alexandru loan Cuza şi Costache Negri. Corespondentă,* ediţie Emil Boldan, Bucureşti, 1980.
- *Arthur Baligot de Beyne. Corespondenţă cu Costache Negri,* ediţie Emil Boldan, Iaşi, 1986.
- *Documente prhnnd domnia lui Alexandru loan Cuza,* vol.I (1859-1861), ediţie Dan Berindei şi colab., Bucureşti, 1989.
- *Mes agii, proclamaţii, răspunsuri şi scrisori oficiale ale lui Cuza-y odă,* Vălenii de Munte, 1910.

- Kogălniceanu, Mihail, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii. 1857-1861,* ediţie Vladimir Gh. Diculescu, Bucureşti, 1959; *Opere.* III, partea întâia (Discursuri, 1856-1861), ediţie Vladimir Gh. Diculescu, Bucureşti, 1983; voi. III, partea a Il-a (Discursuri, 1861 -1864), ediţie V. Gh. Diculescu, Bucureşti, 1987; voi. IV, partea întâia (Discursuri, 1864-1868), ediţie Georgeta Penelea, Bucureşti, 1973.

b. *Memorialistică*

- Bolintineanu, D., *Viaţa lui Cuza-Vodă. Memoriu istoric,* Bucureşti, 1868; alte ediţii, 1869, 1870,1873.
- *Idem, Viaţa lui Cuza Vodă,* în ..Proză", voi. l, Iaşi, 1904.
- Orăşanu, N.T., *O pagină din viaţa mea sau 22, 23 şi 24 ianuarie 1859,* Bucureşti, 1861.
- Vălentineanu, I. G., *Din memoriile mele. O pagină de istorie modernă. Alegerea, detronarea şi înmormântarea lui Cuza Vodă. 1859, 1866, 1873,*
Bucureşti, 1889.

2. Sinteze şi lucrări de specialitate

a. Lucrări mai vechi

- Xenopol, A. D., *Domnia lui Cuza Vodă,* vol.I-II, Iaşi, 1903.

*

- Bossy, R.V., *Agenţia diplomatică a României in Paris şi legăturile politice franco-romane sub Cuza Vodă,* Bucureşti, 1931.
- Idem, *L 'Autriche et les Principautés Unies,* Bucureşti, 1938.
- Brătianu, George L, *Politica externă a lui Cuza Vodă şi dezvoltarea ideii de unitate naţională,* în „Revista istorică română", II (1932), p. 113-163.
- Duzinchevici, Gh., *Cuza Vodă şi revoluţia polonă din 1863,* Bucureşti, 1935.
- Hudiţă loan, *Franţa şi Cuza Vodă, Lovitura de stat proiectată în 1863,* Bucureşti, 1941.
- Slăvescu, Victor, *Domnitorul Cuza şi Victor Place,* Bucureşti, 1942.
- Lapedatu, Alex., *Austria şi lovitura de stat de la 2 mai 1864. Cu trei serii de acte inedite privitoare la acest moment,* în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiei Istorice", s. III, t. 28 (1945-1946), p. 127-270.

*

- Emerit, Marcel, *Les paysans roumains dépuis le traité d'Adrianople à la libération des terres (1829-1864). Etude d'histoire sociale,* Paris, 1937.
- Vârtosu, Emil, *Romanatul, moneda lui Cuza Vodă (1859-1864),*
Bucureşti, 1941.

*

- Popescu-Spineni, I., *Procesul mănăstirilor închinate,* Bucureşti, 1936.
- Rădulescu, Andrei, *Organizarea statului în timpul domniei lui Al. I. Cuza,* Bucureşti, 1932.

*

- lorga, N., *Cuza Vodă şi duşmanii săi a doua zi după detronare,* Vălenii de Munte, 1909.
- Lapedatu, Al., *„Omul de la 2 mai - îm'insul de la 11 februarie",* în „A-A.R.-M.S.I.", s.III, 1942-1943, p. 227-254.

- *Idem, Preludiile căderii lui Cuza,* în „A.A.R.-M.S.L", s. III, t.25 (1942-1943).

b. Lucrări din ultimele decenii

- Berindei, Dan, *Constituirea României. Alexandru loan Cuza, domnul Unirii şi al reformelor,* în *Istoria Românilor,* tratat, voi. VII/1, coord. Acad. Dan Berindei, Bucureşti, 2003.

*

- Giurescu, Constantin C., *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă,* ediţia a Il-a, Bucureşti, 1970; o ediţie recentă, cu o *Introducere* de Dinu C. Giurescu, Bucureşti, 2000.

Aceasta este o monografie fundamentală privind domnia lui Al. I. Cuza, la care am apelat cu deosebire în expunerea noastră.

- Curticăpeanu, Vasile, *Epoca lui Cuza Vodă,* Bucureşti, 1973.

- Rădulescu, Valasoglu Irina, *Alexandru loan Cuza şi politica europeană,* Bucureşti, 1974.

- Stan, Valeriu, *Alexandru loan Cuza. 1820-1873,* Bucureşti, 1984.

*

- *Cuza Vodă. In memoriam.* [Culegere de studii], Bucureşti, 1973.

*

- Adăniloaie, N.. Berindei, Dan, *Reforma agrară din 1864,* Bucureşti, 1967.

- Corbu, C., *Ţărănimea din România în perioada 1848-1864,* Bucureşti, 1973.

- Corfus, Ilie, *Agricultura in Ţările Române. 1848-1864, Bucureşti,* 1982.

- Zâne, Gh., *Studii,* Bucureşti, 1980 *(Probleme de economie financiară în timpul domniei lui Alexandru loan Cuza,* p. 204-256; ş.a.).

*

- *Cazul Barbu Catargiu. O crimă politică perfectă,* volum editat de Stelian Neagoe, Bucureşti, 1992.

- Certan, E.E., *Relaţiile ruso-române în anii 1859-1863,* Chişinău, 1969.

*

- Angelescu, C.C., *Unificarea legislaţiei Principatelor Unite Române sub domnia lui AL 1. Cuza,* în *Cuza Vodă. In memoriam,* Bucureşti, 1973.

- Chiriţă, Grigore, *Organizarea instituţiilor moderne ale statului român (1856-1866),* Bucureşti, 1999.

- Stan, Valeriu, *Desăvârşirea Unirii Principatelor în plan administrativ (1859-1864),* în „Studii şi materiale de istorie modernă", 7 (1983), p. 7-60.

- *Idem, Regimul parlamentar în anii 1859-1864,* în „Istoria parlamentului şi a vieţii parlamentare din România până la 1918"; tot aici, *Parlamentul Statutului (1864-1866).*

- Isar, N., *Instituţii ale României moderne. Legea instrucţiunii publice din 1864 şi începutul aplicării ei,* în „Hrisovul", s. nouă, an II, 1996; an III, 1998.
- Popescu-Teiuşan, I., *Contribuţii privind studiul legislaţiei şcolare românești. Legea instrucţiunii publice din 1864,* Bucureşti, 1963.

*

- Chiriţă, Grigore, *Preludiile şi cauzele detronării Iui Cuza Vodă,* în „Revista de istorie", nr. 3,1976.
- Russu, Vasile, „Monstruoasa coaliţie" şi detronarea lui Al. 1. Cuza" în *Al. L Cuza. In memoriam,* Bucureşti, 1973, p. 503-550.

*

- Berindei, Dan, *Diplomaţia românească modernă,* Bucureşti, 1995.
- Ciachir, N., *România în Sud-Estul Europei (1848-1886),* Bucureşti, 1968.
- Oliveti, Gh., *România şi Puterile garante, 1856-1878,* laşi, 1988.
- Stan, Apostol, *Grupări politice între Unire şi Independenţă,* Bucureşti, 1979.
- Vitcu, Dumitru, *Diplomaţii Unirii,* Bucureşti, 1979.

III. **Edificarea regimului monarhiei constituţionale în România (1866-1876) 7.**

Izvoare

- Carol I, *Cuvântări şi scrisori,* Bucureşti, 1909.
- *Cuvântări/e regelui Carol I,* publicate de C. C. Giurescu, vol. I-II, Bucureşti, 1939.
- *Memoriile Regelui Carol I al României,* ediţie Stelian Neagoe, voi. I-II, Bucureşti, 1992-1993.

*

- Henry, Paul, *L 'abdication du prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollem au trône de Roumanie. Documents diplomatiques,* Paris, 1930.
- lorga, N., *Correspondance diplomatique roumaine sur le Charles 1-er (1866-1880),* ediţia a Il-a, Bucureşti, 1938.
- Sturdza, Dimitrie, A., *Domnia regelui Carol I. Fapte-Cuvântări-Documente,* vol. I (1866-1876), Bucureşti, 1906.

*

- Maiorescu, Titu, *însemnări zilnice,* vol. I (1855-1880), Bucureşti, 1937.

*

- Brătianu I. C., *Acte şi cuvântări,* vol. I (1869-1876), Bucureşti, 1935.
- *Din corespondenţa familiei Brătianu. 1859-1891.* voi. I, Bucureşti, 1933.
- *Din scrierile şi cuvântările Iui 1. C. Brătianu,* vol. I (1848-1868), Bucureşti, 1903.

- Kogălniceanu, Mihail, *Opere. IV,* l (1864-1868), ediţie Georgeta Penelea, Bucureşti, 1977; *Opere.* IV/2, ediţie G. Penelea, Bucureşti, 1978.

2. Sinteze, lucrări de specialitate a.
Lucrări mai vechi

- Angelescu, Constantin C., *Izvoarele Constituţiei de la 1866,* Bucureşti, 1926.

- Filitti, I.C., *Izvoarele Constituţiei din 1866 (Originile democraţiei*
române), Bucureşti, 1931.

- Pencovici, Alexandru, *Dezbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra Constituţiei şi legii electorale,* Bucureşti, 1883.

*

- Georgian, Pavel C., *întemeierea dinastiei române. 1866,* Bucureşti, 1940.

- Kiriţescu, C., *Domnia regelui Carol /,* Bucureşti, 1941.

- Kremnitz, Mite, *Regele Carol al României. O biografie,* ediţie de Ion Nuţă şi Boris Crăciun, laşi, 1995 (ediţie mai veche, Bucureşti, 1909, traducere de Const. Graur).

- Polihroniade, Mihail, Tell, Alexandru-Christian, *Domnia lui Carol I. 1866-1877,* Bucureşti, 1937.

*

- Damé, Frédéric, *Histoire de la Roumanie contemporaine,* Paris, 1900.

- lorga, N., *Politica externă a regelui Carol l,* Bucureşti, 1923.

- *Idem, Istoria Românilor,* voi. X (Intregitorii),Bucureşti, 1939.

- Maiorescu, Titu, *Istoria contimpurană a României (1866-1900),*
Bucureşti, 1925; o ediţie nouă, cu titlul *Istoria politică a României sub Carol I,* sub îngrijirea lui Stelian Neagoe, Bucureşti, 1994.

- Marcu, Alexandru, *Conspiratori şi conspiraţii în epoca renaşterii politice a României: 1848-1877,* Bucureşti, 1930 (ediţie nouă, Bucureşti, 2000).

- Nicolescu, C. D., *Parlamentul român,* Bucureşti, 1903.

2 ***Lucrări din ultimele decenii***

- Berindei, Dan, *începuturile lungii domnii a lui Carol I,* în *Istoria Românilor,* tratat, voi. VII/1, Bucureşti, 2003.

*

- Berindei. Dan, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876),* Bucureşti, 1992.

Aceasta este o lucrare de bază pentru înţelegerea etapei de început a domniei lui Carol I.

- lordache, Anastasie, *Instituirea monarhiei constituţionale şi a regimului parlamentar in România (1866-1871),* Bucureşti, 1997.

- Mamina, Ion, *Monarhia constituţională în România. Enciclopedie politică. 1866-1938,* Bucureşti, 2000.

- Mamina Ion, Bulei, Ion, *Guverne şi guvernanţi. 1866-1916,* Bucureşti, 1994.

- Scurtu, loan, *Istoria românilor în timpul celor patru regi,* vol. I, *Carol I,* Bucureşti, 2001.

*

- Cliveti, Gheorghe, *România şi puterile garante. 1856-1878, laşi,* 1988.

- Corivan, N., *Relaţiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877,* Bucureşti, 1984.

- Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State. 1821-1878,* Cambridge, 1984.

- Michelson, Paul E., *Romanian Politics. 1859-1872. From Prince Cuza to Prince Carol,* laşi-Oxford, 1998.

*

- lordache, Anastasie, *Sub zodia Stromberg. Viaţa politică din Romania intre 1871-1878,* Bucureşti, 1991.

- Timofte, Mihai, *România la 1870-1871. Monarhie sau republică. Studiu de caz asupra scenei politice interne si internaţionale,* Iaşi, 1996.

*

- Jacob, Gheorghe, lacob, Luminiţa, *Modernizare-Ewopenism. România de laCuza Vodă la Carol al 11-lea,* vol.I, Iaşi, 1995.

- *Istoria parlamentului şi a vieţii parlamentare din România până la 1918,* Bucureşti, 1983.

- Rădulescu, Mihai Sorin, *Elita liberală românească (1866-1900),* Bucureşti, 1998.

- Scurtu, loan, Bulei, Ion, *Democraţia la români. 1866-1938,* Bucureşti, 1990.

- Stan, Apostol, *Grupări şi curente politice în România între Unire şi Independenţă (1859-1877),* Bucureşti, 1979.

- *Idem, Putere politică şi democraţie în România. 1859-1918,* Bucureşti, 1995.

- *Idem, Ion C. Brătianu: un promotor al liberalismului în România,* Bucureşti, 1995.

- Stan, Apostol, losa, Mircea, *Liberalismul politic in România de la origini pană la 1918,* Bucureşti, 1996.

IV. Cucerirea Independenţei de stat şi consecinţele sale
(1877-1878)

1. Izvoare

- *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă,* voi. MX, 1952-1955.

Este cea mai importantă colecţie de documente asupra acestui eveniment, completata de colecţia următoare.

- *Independenţa României. Documente,* vol. 1-IV, Bucureşti, 1977-1978.
- *Independenţa României în conştiinţa europeană,* ediţie de Corneliu Mihai Lungu, Tudor Bucur, Ioana Alexandra Negreanu, Bucureşti, 1997.
- *Societatea românească la 1877. Memorii ale unor luptători,* antologie de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, 1977.

2. Sinteze, lucrări de specialitate

a. Lucrări mai vechi

- lorga, N., *Războiul pentru independenţa României. Acţiuni diplomatice şi stări de spirit, Bucureşti,* 1927.
- *Idem, Istoria românilor.* X (întregitorii), Bucureşti, 1939.
- Maiorescu, Titu, *Istoria contemporană a României (1866-1900),*
Bucureşti, 1925; ediţie nouă, 1994.

b. Lucrări din ultimele decenii

- Adăniloaie, N., *România independentă, m Istoria Românilor,* tratat, voi. VÏÏ/1, coord. Acad. Dan Berindei, Bucureşti, 2003.

*

- Adăniloaie, N., *Independenţa României,* Bucureşti, 1986.

Este cea mai amplă şi completă monografie dedicată acestui eveniment.

*

- Antip, Constantin, Olteanu, Constantin, *Comandamentul armatei române în războiul pentru independenţă din 1877-1878,* Bucureşti, 1998.
- Berindei, Dan, *Cucerirea independenţei,* Bucureşti, 1977.

Se va observa, în continuare, că cele mai numeroase monografii au fost prilejuite de centenarul evenimentului.

- Cazănişteanu, Constantin, lonescu, Mihail E., *Războiul neatârnării*
României, împrejurări diplomatice şi operaţii militare. 1877-1878, Bucureşti, 1977.
- Ciachir, Nicolae, *Războiul pentru independenţa României în context european (1875-1878),* Bucureşti, 1977.
- Corbu, Constantin, *1877-1878. Războiul naţional şi popular al românilor pentru independenţa deplină,* Bucureşti, 1977.

- Corivan, Nicolae, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenţei României,* Bucureşti, 1977.

- *Din lupta poporului român pentru independenţă* (Culegere de studii), coord. I. Scurtu, Bucureşti, 1977.

- Olteanu, Constantin şi colab., *Cronica participării armatei române la războiul pentru independenţă. 1877-1878,* Bucureşti, 1977.

- *Războiul ruso-româno-otoman şi independenţa de stat a României. 1877-1878,* Bucureşti, 1997.

- Stan, Apostol, *Independenţa României. Detaşarea de piaţa otomană şi ataşarea de Europa. 1774-1875,* Bucureşti, 1998.

*

- Luncan, L, Marian, W., Oancea Gh., *Independenţa României. Participări bănăţene, Timişoara,* 1977.

- Maior, Liviu, *Transilvania şi războiul pentru independenţă (1877-1878),* Cluj-Napoca, 1977.

- Petrescu, Ileana, Joiţa, Virgil, Pătroi, Ion, *Contribuţia Olteniei la războiul pentru independenţă,* Craiova, 1977.

*

- *Arta şi literatura în slujba independenţei naţionale,* coord. Ion Frunzetti şi George Munteanu, Bucureşti, 1977.

- lonescu Adrian-Silvan, *Penel şi sabie. Artişti documentarişti şi corespondenţi de front în Războiul de Independenţă (1877-1878),* Bucureşti, 2002.

- Vârgolici Teodor, *Ecourile literare ale cuceririi independenţei naţionale,* Bucureşti, 1977.

- Vornicescu, Nestor, *Contribuţii aduse de slujitorii bisericii pentru independenţa de stat a României în anii 1877-1878,* Craiova, 1978.

V. Situaţia românilor din Transilvania, Bucovina, Basarabia şi din dreapta Dunării

/. *Transilvania*

1.1. Izvoare

- *De la Pronunciament la Memorandum,* coord. Corneliu Mihai Lungu, Bucureşti, 1993.

- Păcăţian, Teodor V., *Cartea de aur sau luptele politice ale românilor de sub coroana ungară,* voi. II, Sibiu, 1902.

- Popea, Nicolae, *Memorialul arhiepiscopului şi metropolitului Andreiu baron de Şaguna sau luptele politice naţionale ale românilor. 1846-1873,* voi. I, Sibiu, 1889.

- Popescu, Mihail, *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848-1859,* Bucureşti, 1929.
- *Protocolul şi cartea de documente a dietei Marelui Principat al Transilvaniei din 19 noiembrie 1865,* Cluj. 1865.

*

- Retegan, Simion, Suciu, Dumitru, Cipăianu, George, *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania între 1849-1919. Documente,* Cluj-Napoca, 1996.

1.2 . Sinteze, lucrări de specialitate

a. Lucrări mai vechi

- Bariţiu, George, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă,* voi. II, Sibiu, 1890.
- lorga, N., *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria,* voi. II, Bucureşti, 1915.
- Puşcariu, Ilarion, *Metropolia românilor ortodocşi din Ungaria şi Transilvania,* Sibiu, 1900.

b. Lucrări din ultimele decenii

- *Istoria Românilor,* tratat, voi. VII/1, coord. Acad. Dan Berindei, Bucureşti, 2003 (pentru subcapitolul *Transilvania,* autori: Nicolae Bocşan şi Simion Retegan).

*

- Bocşan, Nicolae, *Ideea de naţiune la românii din Transilvania şi Banat. Secolul alXlX-lea,* Cluj-Napoca, 1997.
- Bolovan, loan, *Transilvania între Revoluţia de la 1848 şi Unirea din 1918. Contribuţii demografice,* Cluj-Napoca, 2000.
- Bolovan, Sorina Paula, *Familia în satul românesc din Transilvania,* Cluj-Napoca, 1999.
- *Din istoria Transilvaniei,* voi. II, ediţia a Il-a, Bucureşti, 1963.

*

- Hitchins, Keith, *Cultură şi naţionalitate în Transilvania,* Cluj, 1972.
- *Idem, Studii privind istoria modernă a Transilvaniei,* Cluj, 1980.
- *Idem. Conştiinţă naţională şi acţiune politică la românii din Transilvania,* Cluj-Napoca, 1987.
- *Idem, Ortodoxie şi naţionalitate. Andrei Şaguna şi românii din Transilvania. 1846-1873,* Bucureşti, 1993.
- *Idem, Românii. 1774-1866,* Bucureşti, 1998.
- *Idem, Românii. 1866-1947,* ediţia a Il-a, Bucureşti, 1998.
- *Idem, Afirmarea naţiunii. Mişcarea naţională românească în Transilvania. 1860-1914,* Bucureşti, 2001.

- *Identitate ţi alteritate. Studii de imagologie,* voi. II, Cluj-Napoca, 1997.
- *Istoria României. Transilvania,* voi. II (1867-1947), Cluj-Napoca, 1999.
- Ivan, Achim Silviu, *La question des nationalités de Transylvanie (du XVIII-e siècle jusqu'en 1919),* Cluj-Napoca, 1993.
- Lungu, Corneliu Mihail, *Transilvania în raporturile româno-austro-ungare. 1876-1886, Bucureşti,* 1999.
- Netea, Vasile, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate naţională. 1848-1881,* Bucureşti, 1971.
- Păiuşan, Radu, *Bănăţenii în lupta pentru unitate naţională. 1830-1918,* Timişoara, 1983.
- Retegan, Simion, *Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864),* Cluj-Napoca, 1979.
- *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865-1900),* Cluj-Napoca, 1978.
- Suciu, Dumitru, *Antecedentele dualismului austro-ungar şi lupta naţională a românilor din Transilvania. 1848-1867,* Bucureşti, 2000.

*

- Dobrescu, Vasile, *Sistemul de credit românesc din Transilvania. 1872-1918,* Tg. Mureş, 1999.
- Dronca, Lucian, *Băncile româneşti din Transilvania. 1872-1918,* Cluj-Napoca, 2001.
- Graf Rudolf, *Domeniul bănăţean al STEG-ului. 1855-1920,* Reşiţa, 1997.
- Kukucs, Lajos, *Contribitţiuni la istoria agriculturii din Banat. Sec. XVIII-XLX,* Timişoara, 1998.
- Kovâcs, [osif, *Desfiinţarea relaţiilor feudale în Transilvania,* Cluj, 1973.

*

- Albu, Nicolae. *Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între 1800-1867,* Bucureşti, 1971.
- Curticăpeanu, Vasile, *Mişcarea culturală românească pentru Unirea din 1918,* Bucureşti, 1968.
- Retegan, Simion, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de şcoală. 1850-1867,* Cluj-Napoca, 1994.
- Simirean Cornel, *Istoria formării intelectualităţii româneşti din Transilvania în epoca modernă,* Cluj-Napoca, 2000.
- Suciu Dumitru, *Monografia Mitropoliei Banatului,* Timişoara, 1997.

2. *Bucovina*

2.1. Izvoare

- Bălan, Teodor, *Documente bucovinene,* vol. I-VI, Cernăuţi, 1933-1940; Bucureşti, 1942.

2.2. ***Sinteze, lucrări de specialitate***

a. Lucrări mai vechi

- Nistor, Ion, *Istoria Bucovinei,* ediţie nouă, Bucureşti. 1991.
- Torouţiu I. E., *Românii şi clasa de mijloc în Bucovina. Studiu statistic,* voi. I, Cernăuţi, 1912.
- *Idem, Poporaţia şi clasele sociale din Bucovina,* Bucureşti, 1916.

*

- Loghin, O., *Istoria literaturii române în Bucovina (1774-1918),* Cernăuţi, 1926.
- Nistor, Ion, *Istoria Bisericii din Bucovina ţi a rostului ei national-cultural în viaţa românilor bucovineni.* Bucureşti, 1916.
- Tofan, George, *învăţământul în Bucovina până la 1865,* Bucureşti, 1902.

b. Lucrări apărute în ultimele decenii

- *Istoria Românilor,* tratat, voi. VII/1, coord. Acad. Dan Berindei,
subcapitolul *Bucovina,* redactat de Mihai lacobescu, Bucureşti, 2003.

*

- Ciachir, Nicolae, *Din istoria Bucovinei (1775-1944),* Bucureşti, 1993.
- lacobescu, Mihai, *Din istoria Bucovinei,* vol. I (1774-1862), Bucureşti, 1993.
- Purici, Ştefan, *Mişcarea naţională românească în Bucovina între anii 1775-1861,* Suceava, 1998.
- Russindilar, Petru, *Hurmuzăchestii în viaţa culturală şi politică a*
Bucovinei, laşi, 1995.

*

- Bostan, Gr., Bostan, Lera, *Pagini din literatura română în Bucovina, regiunea Cernăuţi,* 1775-2000, Cernăuţi, 2000.
- Căpreanu, loan. *Bucovina, istorie şi cultură românească (1775-1918),* Iaşi, 1995.
- Crăciun, Corneliu, *Societăţi academice din Bucovina: „Arboroasa" si „Junimea",* Oradea, 1997.
- Goraş, I.V., *învăţământul românesc în ţinutul Suceava. 1775-1918,*
Bucureşti, 1975.
- Grigoroviţa, Mircea, *Din istoria culturii în Bucovina (1775-1944),*
Bucureşti, 1994.

3. Basarabia

3.1. Izvoare

- Boga, I. T., *Documente basarabene*, vol. I-XX, Chişinău, 1926-1936.

3.2. Sinteze, lucrări de specialitate

a. Lucrări mai vechi

- Arbure, Zamfir C., *Basarabia în secolul alXlX-lea*, Bucureşti, 1899.
- Boldur, Al. V., *Istoria Basarabiei*, ediţie nouă, Bucureşti, 1982.
- Brătianu, Gh. I, *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques.* Bucureşti, 1943.
- Cazacu, Petre, *Moldova dintre Prut şi Nistru.* 7S/2-/9/S, Iaşi, 1924.
- Ciobanu, Ştefan, *Basarabia,* Chişinău, 1926, ediţie nouă, Chişinău, 1993.
- Idem, *La Bessarabie. Sa population, son passé, sa culture,* Bucarest, 1941 ; ediţie în limba română, Cornel Scafeş, Chişinău, 1992.
- Nistor, Ion J., *Istoria Basarabiei,* Cernăuţi, 1923; ediţie nouă, Bucureşti, 1991.
- Pelivan, I. G., *La Bessarabie sous le régime russe (1812-1918),* Paris, 1919.

*

- Boga, I. T., *Lupta pentru limba românească în Basarabia şi ideea Unirii,* ediţie nouă, Chişinău, 1993.
- Ciobanu, Ştefan, *Cultura română în Basarabia sub stăpânire rusă,* ediţie nouă, Chişinău, 1992.
- Popovschi, Nicolae, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea subt ruşi,* Chişinău, 1931.
- Puiu, Vasile, *Mănăstirile din Basarabia,* Chişinău, 1919.

b. Lucrări apărute în ultimele decenii

- *Istoria Românilor,* tratat, voi. VII/1, coord. Acad. Dan Berindei,

subcapitolul *Basarabia,* redactat de Acad. Gh. Platon, Bucureşti. 2003.

*

- *Basarabia română. Antologie,* ediţie Florin Rotaru, Bucureşti, 1996.
- Cernovodeanu, Paul, *Basarabia. Drama unei provincii istorice româneşti în context politic internaţional (1806-1920),* Bucureşti. 1993.
- Ciachir, Nicolae, *Basarabia sub stăpânire ţaristă (1812-1917),* Bucureşti, 1992.
- Morarii, Anton, *Istoria românilor: Basarabia şi Transnistria (1812-1993),* Chişinău, 1995.

- *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994,* **coord. loan** Scurtu, Bucureşti, 1994.

*

- Buzilă, Boris, *Din istoria vieţii bisericeşti în Basarabia (1812-1918),* Chişinău, 1996.

- Holban, Eugen Şt., *Contribuţia Basarabiei la cultura românească.*
Toponimie si identitate naţională, Chişinău, 1997.

Păcurariu, Mircea, *Basarabia. Aspecte din istoria Bisericii şi a neamului românesc,* Iaşi, 1993.

4. Dobrogea

4.1. Izvoare

- lonescu, Ion [de la Brad], *Excursion agricole dans la plaine de*
Dobroudja, Constantinopol, 1850.

- Mateescu, Tudor, *Documente privind istoria Dobrogei. 1830-1877.*
Bucureşti, 1975.

- Slăvescu, Victor, *Corespondenţa dintre Ion lonescu de la Brad şi Ion Ghica. 1846-1874,* Bucureşti, 1943.

4.2. Sinteze, lucrări de specialitate

a. Lucrări mai vechi

- *Dobrogea. 50 de ani de viaţă românească* [Culegere de studii], Bucureşti, 1928.

- lonescu, M.D., *Dobrogea,* Bucureşti. 1904.

- Şandru, D., *Mocanii in Dobrogea,* Bucureşti, 1946.

b. Lucrări apărute în ultimele decenii

- *Istoria Românilor,* tratat, voi. VII/1, coord. Acad. Dan Berindei,
subcapitolul *Dobrogea,* redactat de Acad. Gh. Platon, Bucureşti, 2003.

*

- Dumitraşcu, Gh., *Localităţi, biserici şi mănăstiri româneşti în Dobrogea până la 1878.* Constanţa, 1996.

- Mateescu, Tudor, *Păstorită/ mocanilor in teritoriul dintre Dunăre şi Marea Neagră,* Bucureşti, 1986.

- Rădulescu, Adrian, Bitoleanu Ion, *Istoria Dobrogei*, Constanţa, 1998.

5. *Românii de la sud de Dunăre*

5.1. Izvoare

- *Românii de la sud de Dunăre. Documente,* coord. Stelian Brezeanu şi Gheorghe Zbuchea, Bucureşti, 1997.

- *Românii din Timoc. Culegere de Izvoare,* ediţie C. Constante şi A. Golopenţia, voi. I-III, Bucureşti, f.a.

5.2. ***Sinteze, lucrări de specialitate***

a. Lucrări mai vechi

- Capidan, Th., *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă,* Bucureşti, 1942.
- Caragiani, 1., *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică,* vol.I-II, Bucureşti, 1929, 1941 (o reeditare recentă, *Studii aromâne,* Bucureşti, 1999).
- Densuşianu, N., Damé Frédéric, *Les Roumains du sud-Macédoine,*
Thessalie, Epire, Thrace, Albanie, Paris, 1877.
- Papahagi, Tache, *Aromânii din punct de vedere istoric, cultural şi politic,* Bucureşti, 1915.
- Vâlsan, George, *Românii din Bulgaria ţi Serbia,* Bucureşti, 1913, ediţie nouă, Craiova, 1996.

b. Lucrări apărute în ultimele decenii

- *Istoria Românilor,* tratat, voi. VII/1, coord. Acad. Dan Berindei,
(subcapitol redactat de Gh. Zbuchea), Bucureşti, 2003.

*

- *Aromânii. Istorie. Limbă. Destin,* coord. Neagu Djuvara, Bucureşti, 1996.
- Bujdureanu, Tănase, *Romanitatea balcanică şi civilizaţia aromânilor,* Bucureşti, 1997.
- Papanace, Constantin, *Geneza şi evoluţia conştiinţei naţionale la macedo români, Timişoara,* 1995.
- Peyfuss, Max Démêler, *Chestiunea aromânească. Evoluţia ei de la origini până la pacea de la Bucureşti (1913) şi poziţia Austro-Ungariei,* traducere din germană de Nicolae-Şerban, Tanaşoca, Bucureşti, 1994.
- Trâpcea, T. N., *Contribuţii la istoria românilor din Peninsula Balcanică: românii dintre Timoc şi Morava,* Bucureşti, 1992.
- Zbuchea, Gh., *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică.*
Sec. XVIU-XX, Bucureşti. 1999.
- Idem, *Românii timoceni. Scurtă istorie,* Timişoara, 2000.

VI. Viata social-economică *(1848-1878) 1.*

Izvoare

- Aurelian, P. S., *Terra nostru. Schiţe economice asupra României,*
Bucureşti, 1875; ediţia a Il-a, 1880.

- *Idem, Opere economice,* Bucureşti, 1967.
- Bălcescu, N., *Question économique des Principautés danubiennes,* Paris, 1850.
- Bibicescu, loan G., *Mişcareapoporaţiunii în România de la 1870 la 1878,* Bucureşti, 1880.
- Colescu, L., *Progresele economice ale României îndeplinite sub domnia M. S. Carol I. 1866-1906,* Bucureşti, 1907.
- Obedenaru, M. G., *La Roumanie économique d'après les données les plus récentes,* Paris, 1876.
- Sturdza-Scheianu, D. C., *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească,* 1.1-1 V, Bucureşti, 1907.
- Suţu, N., *Opere economice.* Bucureşti, 1957.

2. Sinteze, lucrări de specialitate

a. Lucrări mai vechi

- Asian, Th. C., *Finanţele României de la Regulamentul Organic până astăzi. 1831-1905,* Bucureşti, 1905.
- Băicoianu, Constantin I., *Istoria politicii noastre vamale şi comerciale de la Regulamentul organic şi până în prezent,* Bucureşti, 1904.
- *Idem, Istoria politicii noastre monetare si a Băncii naţionale,* Bucureşti, 1932.
- Cioriceanu, George, *La Roumanie économique et ses raports avec l'étranger de I860 à 1915,* Paris, 1928.
- Dobrovici, Gh. M., *Istoricul dezvoltării economice si financiare a României şi împrumuturile contractate. 1823-1933,* Bucureşti, 1934.
- lorga, N., *Istoria comerţului românesc,* vol.il, Bucureşti, 1925.
- Mănescu, C., *Istoricul căilor ferate din România,* Bucureşti, 1906.
- *Idem, Istoria poştelor române. Originea, dezvoltarea şi legis/aţiunea lor,* Bucureşti, 1916.
- Păianu, L, *Industria mare în România. 1866-1906,* Bucureşti, 1906.
- Rosetti, Radu, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii,* Bucureşti, 1907 (ediţie nouă, de Z. Ornea, Bucureşti, 1987).
- Sava, Eduard, *Economia industriei transportului şi comerţului in România 1859-1902,* Bucureşti, 1904.
- Xenopol, A.D., *Studii economice,* ediţia a Il-a, Craiova, 1882.
- Zeletin, Ştefan, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric,* Bucureşti, 1925.

b. Lucrări apărute în ultimele decenii

- Berindei, Dan, *Evoluţia societăţii şi a economiei în statele româneşti (1848-1877),* în *Istoria Românilor,* tratat, voi. VII/1, coord. Acad. Dan Berindei, Bucureşti. 2003.

*

- Adăniloaie, N., Berindei D., *Reforma agrară din 1864,* Bucureşti, 1967.

- Axenciuc, V., *Avuţia naţională a României. Cercetări istotîco-comparate. 1860-1939,* Bucureşti, 2000.

- *Idem, Evoluţia economică a României. Cercetări statistico-istorice. 1859-1947:* t. I (Industria), Bucureşti, 1992; t. II (Agricultura), Bucureşti, 1996; t. III (Monedă-Credit-Comerţ-Finanţe publice), Bucureşti, 2000.

- Buşe, Constantin, *Comerţul prin Galaţi sub regimul de port franc (1838-1883),* Bucureşti, 1976.

- Buzatu, Gh., *O istorie a petrolului românesc.* Bucureşti, 1998.

- Cârţână, I., Seftiuc, I., *Dunărea în istoria poporului român,* Bucureşti, 1972.

- Corbu, C., *Ţărănimea din România între 1864-1888,* Bucureşti, 1970.

- Corfus, Ilie, *Agricultura în Ţările Române. 1848-1864,* Bucureşti, 1982.

- *Crearea sistemului monetar naţional la 1867,* Bucureşti, 1968.

- Cristea, Gh., *Contribuţii la istoria problemei agrare în România,*
învoielile agricole (l866-1882). Legislaţie şi aplicare, Bucureşti, 1977.

- Jinga, Victor, *Principii şi orientări ale comerţului exterior al României (1859-1916),* Cluj, 1975.

- Kiriţescu, Costin C., *Sistemul bănesc al leului şi precursorii săi,* vol. I-II, Bucureşti, 1964, 1967.

- *L'histoire de l'économie roumaine de l'origine jusqu'à la deuxième guerre mondiale,* coord. N.N. Constantinescu, Bucureşti, 1996.

- Maior, George, *Politica agrară la romani. Dezvoltarea chestiunii agrare în toate ţările locuite de români, din secolele XVII, XVIII şi XIX,* Bucureşti, 1986.

- Negruţi, Ecaterina, *Migraţii sezoniere la lucru în România (1859-1918),* Bucureşti, 1991.

- Păun, Gh., Diaconu, Gh., *Un secol de activitate feroviară,* Piteşti, 1972.

- Percian, Nicolae, *Din istoria telecomunicaţiilor române,* Bucureşti, 1999.

- Platon, Gh., Platon, Alexandru-Florin, *Boierimea din Moldova în secolul alXIX-lea,* Bucureşti, 1995.

- Rosen Avram, *Participarea evreilor la dezvoltarea industrială a*
Bucureştiului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în anul 1938, Bucureşti, 1995.

- Zâne, Gh., *Industria din România în a doua jumătate a secolului XIX,* Bucureşti, 1970.

VI. **Evoluţia culturii (1848-1878) Sinteze privind istoria culturii şi civilizaţiei române moderne**

- Lovinescu, Eugen, *Istoria civilizaţiei române moderne,* t. I-IH, Bucureşti, 1925; ediţie nouă, Bucureşti, 1972.

*

- Berindei, Dan, *Dezvoltarea culturală în perioada 1848-1878,* în *Istoria Românilor,* tratat, voi. VII/1, Bucureşti, 2003.

*

- Bădescu, Ilie, *Sincronism european şi cultură critică românească,*
Bucureşti, 1984.
- Berindei, Dan, *Cultura naţională română modernă,* Bucureşti, 1986.
- Hurezeanu, Damian. *Civilizaţia română modernă. Premise,* Bucureşti, 2000.
- Ornea, Z., *Junimea ş i junimismul.* Bucureşti, 1975.

/. învăţământ; biblioteci

a. Lucrări mai vechi

- *De la Academia Mihăileană la Liceul Naţional. 100 de ani. 1835-1935,* Iaşi, 1936.
- lorga, N., *Istoria învăţământului românesc,* Bucureşti, 1928.
- Urechia, V. A., *Istoria şcoalelor de la 1800 la 1864,* vol. I-IV, Bucureşti, 1892-1901.

b. Lucrări apărute în ultimele decenii

- Adăniloaie, N., *Istoria învăţământului primar (1859-1918),* Bucureşti, 1998.
- *Idem, Istoria învăţământului agricol. Epoca mdernă.* Bucureşti, 1999.
- *Idem, învăţătorii - luminători ai satelor (1848-1918).* Bucureşti, 2002.
- Bârsănescu, Ştefan, Bârsănescu, Florela, *Dicţionar cronologic. Educaţia, învăţământul, gândirea pedagogică in România,* Bucureşti, 1978.
- Atanasiu, Dumitru şi colab., *Contribuţii la istoria învăţământului militar din România. 1830-1900,* Bucureşti, 1972.
- Bordeianu, Mihai, Vladicoschi, Petru, *învăţământul românesc în date,* Iaşi, 1979.
- Bozgan, Ovidiu, *Universitatea din Bucureşti. Scurt istoric,* Bucureşti, 1994.
- Cojocaru, Ion, *Şcolile tehnice si de specialitate din statul român (1864-1918),* Bucureşti, 1971.

- Comşa, Nicolae, Seiceanu, Tudor, *Dascălii Blajului (1754-1948),*
Bucureşti, 1994.
- Isar, Nicolae, *Şcoala naţională de la Sf. Sava şi spiritid epocii (1818-1859),* Bucureşti, 1994.
- *Istoria învăţământului din România, Compendiu, Bucureşti,* 1971.
- *Istoria învăţământului din România,* voi. II (1821 -1918), Bucureşti, 1993.
- *Istoria Universităţii din Bucureşti,* voi. I (De la origini până în 1918), coord. I. lonaşcu, Bucureşti, 1977.
- Malinschi, Vasile, *Din trecutul învăţământului economic. Contribuţii la istoria învăţământului românesc (1800-1944).* Bucureşti, 1978.
- Murgescu, Mirela Luminiţa, *Intre „bunul creştin" şi „bravul român". Rolul şcolii primare în construirea identităţii naţionale româneşti (1831-1878),* Iaşi. 1999.
- Pârnuţă, Gheorghe, *Istoria învăţământului şi culturii în oraşul Bucureşti (de la începuturi până la J864),* Bucureşti, 1997.
- Popescu-Teiuşan, Ilie. *Contribuţii la studiul legislaţiei şcolare româneşti. Legea instrucţiunii publice din 1864,* Bucureşti, 1963.
- *Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi. 1860-1960,* Iaşi, 1960.

*

- Andrei, Nicolae, Pârnuţă, Gheorghe, *Istoria înăţământului din Oltenia,* voi. II, Craiova, 1981.
- Boncu, Constantin, *Şcoala prahoveana. Secolele X-XK,* Bucureşti, 1976.
- Pârnuţă, Gheorghe, Bărboi, Violeta, *învăţământul şi cultura în judeţele istorice Argeş şi Muscel,* vol. I (sec. XVIII-1864), Bucureşti. 1996.
- Ţârcovnicu, Victor, *Contribuţii la istoria învăţământului românesc în Banat (1780-1915),* Bucureşti, 1970.*

*

- *Biblioteca Academiei Române. 1867-1967. Cartea Centenarului,*
Bucureşti, 1968.
- Buluţă, Gh., *Scurtă istorie a bibliotecilor din România. Date cronologice,* Bucureşti, 1985.

Pentru învăţământul din Transilvania, precum şi din celelalte provincii româneşti aflate sub stăpâniri străine, nu am repetat aici titlurile plasate la capitolul privind situaţia românilor din aceste provincii.

2. Presa

a. Lucrări mai vechi

- lorga. N., *Istoria presei româneşti de la primele începuturi până la 1916,* Bucureşti, 1922; o ediţie nouă, cu Cuvânt înainte de Al. Condeescu, Bucureşti, 1999.

b. Lucrări apărute în ultimele decenii

- Antip, Constantin, *Istoria presei româneşti,* Bucureşti, 1979.
- Hangiu, I., *Dicţionarul presei literare româneşti. 1790-1990,* Bucureşti, 1996.
- Popa, Mircea, Taşcu, Valentin, *Istoria presei literare româneşti din Transilvania. De la începuturi până la 1918,* Cluj-Napoca, 1980.
- Vişinescu, Victor, *O istorie a presei a presei româneşti,* Bucureşti, 2000.

*

- Dunăreanu, Elena, *Presa românească sibiană (1851-1968),* Sibiu, 1969.
- Dunăreanu, Elena, Avram, Mircea, *Presa sibiană în limba germană (l 778-1970),* Sibiu, 1971.
- Firan, Florea, *Presa literară craioveană (1838-1975),* Craiova, 1976.

3. Viaţa ştiinţifică (lucrări din ultimele decenii)

- Bălan, Şt, Mihăilescu N. Şt., *Istoria ştiinţei si tehnicii în România. Date cronologice,* Bucureşti, 1985.
- Macrea, D., *Contribuţii la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti,* Bucureşti, 1978.
- Răduleţ, Remus, *Istoria cunoştinţelor şi a ştiinţelor tehnice pe pământul României,* Bucureşti, 2000.
- Ştefan, I. M., Nicolau, Edmond, *Scurtă istorie a creaţiei ştiinţifice şi tehnice româneşti,* Bucureşti, 1981.
- Vătămanu, Nicolae, *Originile medianei româneşti,* Bucureşti, 1979.

*

- *ASTRA. 1861-1991. 130 de ani de la înfiinţare,* Sibiu, 1992.
- Ciurea, E., *Istoricul Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi. 1830-1960,* Bucureşti, 1961.
- Pascu Ştefan, *Istoricul Academiei Române. 125 de ani de la înfiinţare,* Bucureşti, 1991.

*

- Boia, Lucian, *Evoluţia istoriografiei române,* Bucureşti, 1976.
- Idem, *Istorie si mit în conştiinţa românească,* Bucureşti, 1997.
- *Enciclopedia istoriografiei româneşti,* coord. Ştefan Ştefănescu,
Bucureşti, 1978.

- Teodor, Pompiliu, *Evoluţia gândirii istorice româneşti,* Cluj, 1970.
- Zub, Alexandru, *Junimea. Implicaţii istoriogrqfice.* Iaşi, 1981.
- *Idem. De la istoria critică la criticism. Istoriografia română sub semnul modernităţii,* Bucureşti, 2000.

4. Literatură; folclor; teatru

a. Lucrări mai vechi

- Călinescu, George, *Istoria literaturii române. De la origini până în prezent,* Bucureşti, 1940; ediţie nouă, 1995.
- lorga, N., *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea,* vol. I-I1I, Vălenii de Munte, 1909; ediţie nouă, Bucureşti, 1983.
- *Idem, Istoria literaturii române,* voi. ÏÏ-III; ediţie nouă, Bucureşti, 1968, 1973.

b. Lucrări apărute în ultimele decenii

- Cioculescu, Şerban, Vianu, Tudor, *Istoria literaturii române moderne,* Bucureşti, 1985.
- Hangiu, Ion, *Reviste şi curente în evoluţia literaturii române,* Bucureşti, 1978.
- Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române,* voi. I, Bucureşti, 1990.
- Pruteanu, George, *Istoria literaturii române. Epoca marilor clasici,* Bucureşti, 1994.

*

- Bârlea, Ovidiu, *Istoria folcloristicii româneşti.* Bucureşti, 1974.
- Vrabie, Gheorghe, *Folcloristica română,* Bucureşti, 1966.

*

- Masoff, loan, *Teatrul românesc. Privire istorică,* voi. I (De la obârşie până la 1860); voi. II (1860-1880), Bucureşti, 1961-1962.
- Mărcuş, D. Şt., *Thai ia română. Contribuţii la istoria teatrului românesc din Ardeal, Banat şi părţile ungurene,* voi. I, Timişoara, 1946.
- Mândra, V., *Istoria literaturii dramatice româneşti,* voi. I, De la începuturi până la 1890, Bucureşti, 1985.
- *Teatrul naţional din Craiova. 1850-1975,* Craiova, 1975.
- *Teatrul naţional „Vasile Alecsandri" din laşi. 160 de ani de teatru românesc. 1816-1976,* laşi, 1976.
- Vasiliu, Mihai, *Istoria teatrului românesc,* Bucureşti. 1995.

5. *Arta (lucrări clin ultimele decenii)*

- Frunzetti, L, *Arta românească în secolul alXIX-lea,* Bucureşti, 1991.
- lonescu, Grigore, *Arhitectura pe teritoriul României de-a-hmgul veacurilor,* Bucureşti, 1981.
- Oprescu, George, *Pictura românească în secolul al XlX-lea,* Bucureşti, 1984.
- Rezeanu, Paul, *Anele plastice în Oltenia (1821-1944). Contribuţii,* Craiova, 1980.

*

- Brâncuşi, Petre, *Istoria muzicii româneşti. Compendiu,* Bucureşti, 1969.
- Cosma, Viorel, *Două milenii de muzică românească pe pământul României. Introducere în istoria muzicii româneşti,* Bucureşti, 1977.
- Popovici, Doru, Miereanu, Costin, *începuturile muzicii culte româneşti,* Bucureşti, 1967.